

**XIINXALA AYYAANA FI FAKKOOMMIWWAN SIRNA
RAAWWII MUUDA DIRREE SHEEK HUSEEN**

MAKONNIN RAGGAASAA DABALEE

**WARAQAA QORANNOO ULAAGAA DIGRII
LAMMAFFAA (MA) GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKILOORIIF DHIHAATE**

YUNIVARSIITII FINFINNEE KOLLEEJII

NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANIIFI

**JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA, 2008/2016

FINFINNEE

YUNIVARSIITII FINFINNEE

DHAABBATA QORANNOO DIGRII DURAATIIN BOODDEE

Waraqaa Qorannoo ulaagaa digrii lammaffaa(MA) Afaan**Oromoo**, Ogbarruufi Fookloorii gamisaan guuttachuuf Makonnin Raggaasaa Dabaleetiin mataa – Duree “*Xiinxala Ayyaanaafi fakkoommiiwwanSirna Raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen*” godina Baalee Aanaa Gololchaa keessatti raawwatamu waliin hidhata qabaachuun qophaa’e ulaagaa sadarkaa yunivarsiitiin kaa’e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa_____Mallattoo____Guyyaa_____

Qoraa keessaa_____Mallattoo____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo _____Guyyaa_____

Gabaabsa /Abstract/

Qorannoon kun “Xiinxala Ayyaanaafi Fakkoommiiwwan Sirna Raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen ” jedhu irratti godina Baalee Aanaa Gololchaa ganda Anaajinaa keessatti kan geggeeffameedha. Ka’umsi qorannoo kanas waa’ee Dirree Sheek Huseen irratti hojiileen adda addaa hojjetamanis bifa Saayinsaawaa ta’een waa’ee mataduree kanaa irratti Afaan oromootiin wanti barreeffamee taa’e dhabamuu isaati. Qorannooleen muraasni taasifaman walaloowwan Baaroo Sheek Huseen akkasumaa Sheekkaraafi Shaarmadee Soof-Umar Hammarraa qaaccessuu bira dabranii kan isaan mul’isan hinjiru. Kaayyoon qorannoo kanaas Ayyaanaafi Fakkoommiiwwan sirna raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen irratti mul’atan qaaccessuufi ibsuu yoo ta’u, waa’ee mata duree kanaa hubannoo uumachuun kaayyoo qorannichaa galmaan gahuuf yaad-rimeewwan fakkoommiiwwanii, sirni raawwii muuda Dirree Sheek Huseen maal akka fakkaatu, yoomessi ji’oota kam keessa akka raawwatu, firiwwan faaruwwaniifi faayidaan Muuda kana irraa argamu sakatta’amuun ilaalamanii jiru.

Yaada kaayyoowwan eeramanii kana irraa ka’uudhanyaaxinaalee haalawwanii akkasumas gucaafi hiika wantootaatti dhimma bahamee jira. Maddi ragaa qorannoo kanaa duudhaa hawaasichaafi waa’ee sirna muuda Sheek Huseen namoota muuxannoofi beekumsa gahaa qaban jedhaman eeruun argaman irraa kan funaanameedha. Meeshaalee odeeffannoo ittiin funaaname bu’uuraan afgaaffii yoo tahu, marii garee, ilaalanii hirmaachuu, dokumantilee waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Gololchaa fi godina Baalee sakatta’uun akkasumas waraabbilee bakka barbaachisutti taasisuun kan geggeeffameedha. Hojiin qorannoo kanaa mala iddatteessuu miti carraa keessaa akkaayyoo, hammaargeefi darbaa dabarsaan fayyadamuun afgaaffillee odeeffennitoota namoota shaniif, namoota jaha marii gareetiif qopheeffachuu Bitootessa 10-15/2008 A.L.H. raawwatamee jira.

Hojii qorannoo kanaatiinis muuxannoowwan gaggaariin Sheek Huseen hojjetaman Afaan Oromootiin barreeffamee taa’uu dhabuu, muuxannoo gaggaarriin jiru iddoo birootti babal’achuu dhabuu, xiyyeeffannoon kunuunsaa naannootiif godhamu dhabamuu, faayidaan Muuda Dirree Sheek Huseenirraa argamu Afaan Oromootiin barreeffamee dhalootaaf taa’uu dhabuun argannoolee mul’atan yoo ta’an Osoo muuxannoo Sheek Huseen Afaan oromootiin galmaa’ee taa’ee, Muuxannoo naannoo Biroottis osoo daddarbee, kunuunsaa naannootiif xiyyeeffannoon Olaanaan osoo kennaameefi faayidaa Muuda Dirree Sheek Huseenirraa argamu Afaan oromootiin barreeffamuun osoo dhalootatti daddarbee kan jedhu akka maalta’iinsaatti kaa’amee jira.

Walumaagalatti, Wantootni qorannoo kanaan dalagaman muraasa ta’anis lammiin barate kamiyyuu fuulduraaf itti xiyyeeffatee qorannoo bal’aa geggeessuun Afaan oromootiin barreeffamee dhalootaa dhalootatti osoo darbee gaariidha.

Galata

Rabbii guddaan qorannoo kana na jalqabsiisee na xumursiiseef galatni hunda dura dursee haa gahu. Itti aansee kabajamaa barsiisaafi gorsaa koo kan ta'an Dr.Mulugeetaa Nagaasaa dadhabbiifi nuffii tokko malee yeroo isaanii mi'aa ta'e aarsaa gochuun jalqabaa kaasanii hanga dhumaatti kallattii adda addaa natti agarsiisuun gorsanii na jajjabeessuun hojii kun galma akka gahuuf bakka olaanaa waan qabaniif galatni isaan haa gahu.

Obbo Kadiir Muhmud dhalata ganda Dirree sheekHuseeniifi Jiraata ganda Amoollichoo Laaluu kan ta'an namoota sirna raawwii muuda Dirree sheekHuseen beekanii naaf eeranii gurmeessuun hanga dhumaatti na waliin deddeebi'anii hojiin kun akka fiixa bahuuf gargaarsa daran olaanaa waan naaf taasisaaniif haa galatooman.

Abbootiin qorannoon kun akka galma gahuuf odeeffannoo barbaachisu naaf kennan,jiraattota ganda Dirree SheekHuseen(dargaaleen) Biiroleen Aadaafi Tuurizimii godina Baaleefi aanaa Gololchaa gargaarsa naaf gootan ,hamilee naaf kennuun na jajjbeessataan,Waahiloottiifi barsiisotni mana barumsaa tokkotti waliin hojjennu qalama irraa kaasee hanga kompitaraan barreessuutti na waliin ifaajanii fiixa waan naaf baasaniif galata onnee irraa madden galchaaf.

Keessumaayyuu waahiloottan koo obbo Awwaqaa Shibbiruu Altaayyee,Obbo Tolosaa Sabbooqaa Heeyyii, Obbo Eliyaas Muhaammad, Obbo Muhaammadkiyaar Ahmad gorsiifi hamileen naaf kennitan na jajjabeessuun bu'aa gaarii irraa waan nagaheef galatni isin haa gahu.

Dhuma irratti haadha koo aadde Abarraash Jimaa ,haadha manaa koo aadde Saablaa Hayilee, obboleeyyan koo Warqinash Raggaasaa, Abbabach Raggaasaa , Zannabach Raggasaa akkasumas ijoolleewwan koo Masfin Makonnin ,Taaddalaa Makonnin ,Milkeessaa Makonnin,Qananii Makonniniif bakka rakkadhetti na duuka bu'uun baasii adda addaa naaf gochuun waan na jajjabeessaniifi hamilee naaf kennaniif horanii haa bulaniin jedha.

Qabeentaa

Gabaabsa /Abstract/	I
Galata	II
Qabeentaa	III
Gabatee Fakkiifi kaartaa	VI
Gabatee Kaartaawanii	VII
Qabeentaa Dabaleewwanii	VII
Jibsoo	VX
<u>BOQONNAA TOKKO:SEENSA</u>	1
1.1.Seenduubee	1
1.2. Ibsa Gabaabaa Naannoo Qorannoofi Haala Jireenya Ummataa	2
1.2.1.Naannoo Qorannichaa	4
1.2.2.Haala Jireenya Ummataa	10
1.3. Ka’umsa Qorannichaa	12
1.4. Kaayyoowwan Qorannichaa	13
1.4.1. Kaayyoo Gooroo	13
1.4.2. Kaayyoo Gooree.....	13
1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa.....	13
1.6. Daangaa Qorannichaa.....	14
1.7. Hanqina Qorannichaa	14
<u>BOQONNAA LAMA: SAKATTAA BARRUU</u>	15
2.1. Sakattaa Yaaxinaalee Barruuwwanii	15
2.1.1. Yaaxxina Haalawwanii (Theory Of Context Models)	15
2.1.2. Yaaxxina Gucaafi Hiika Wantootaa (Structural And Semiotic Approaches)	16
2.2. Maalummaa Fookloorii	16
2.3.Barsiifata Hawaasaa	17
2.4. Muuda.....	18
2.5. Lufiinsa.....	21
2.6.Sakattaa Barruu Walfakkii.....	22
<u>BOQONNAA SADI :DHIHAATINAAFI MALA QORANNOO</u>	24
3.1. Dhihaatina Qorannoo	24
3.2. Mala Qorannoo	24
3.3. Madda Ragaalee.....	25
3.4. Adeemsa Funaansa Ragaalee	25

3.4.1. Filannoo Naannoo Qorannichaa.....	26
3.4.2.Filannoo Hirmaattotaa	26
3.4.3. Akaakuuwwan Ragaalee.....	26
3.5. Meeshaalee Funaansa Ragaalee	26
3.5.1. Afgaaffii.....	27
3.5.2. Ilaalaa Hirmaachuu.....	28
3.5.3. Marii Garee	30
3.5.4. Waraabbii.....	30
BOQONNAA AFUR: XIINXALA MUUDA DIRREE SHEEKHUSEEN	32
4.1.Seenaa ,Jalqabbii,Hirmaattotaafi Yoomessa Muuda Dirree Sheek Huseen.....	32
4.1.1.Seenaa Dhalootaafi Hojiilee Sheek Huseen	32
4.1.2.Akkaataa Jalqabbii Muuda Sheek Huseen	36
4.1.3..Hirmaattota Muuda Dirree Sheek Huseen	37
4.1.4.Yoomessa Jila Dirree SheekHuseen	39
4.2. Adeemsa Raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen	40
4.3.Iddoowwan Seenaa Dirree Sheekhuseen	42
4.3.1. Dhooqqoo Karraa	43
4.3.2.Jajjaboo Moollidaa	45
4.3.3. Qilxuu Toohidaa.....	46
4.3.4.Dhooqqoo Dinkuree	47
4.3.5.Goda Aynaaganyee.....	48
4.3.6.Haroo Lukkuufi Dinkuree.....	50
4.3.2. Fakkoommiwwan Sirna Muuda Dirree Sheek Huseen.....	51
4.4.Itti Fayyadama Firiwwan Faaruwwanii	51
4.4.1 .Maalummaa Baarofi Ergaa Isaa	57
4.4.1.1.Maalummaa Baaroo.....	57
4.4.1.2.Ergaawwan Baaroon Darban.....	59
4.4.1.2.1. Dhalootaafi eenyummaa SheekHuseen Agarsiisuuf	60
4.4.1.2.2 .Baaroo Ergaa Yeroo Waqtaawaa Dabarsu.....	60
4.4.1.2.3.Baaroo Quuqama Keessoo Ofii Ibsu	60
4.4.1.2.4.Baaroo Kadhannaa	61
4.4.1.2.5. Baaroo Ulfinaa	61
4.4.1.2.6. Baaroo Walitti Dhufeenya Sabootaa Ibsitu	61

4.4.2.Dhibaayyuu(Libation).....	62
4.4.2.1.Adeemsa Raawwii Dhibaayyuu	63
4.4.3.Eebba(Blessing).....	63
4.4.3.1.Wantoota Eebbaaf Tajaajilan.....	64
4.4.3.2.Akkaataa Raawwii Eebbaa	64
4.4.3.3.Hirmaattota Eebbaafi Uffata Isaanii	64
4.4.4.Abaarsa(Cursing).....	67
4.5.Faayidaa Muuda Dirree Sheek Huseen	69
4.5.1. Walkabajuu,Walii Wajjin Jiraachuu	69
4.5.2.Mallattoo TokkummaafiWalqixxummaa	71
4.5.3.Walgargaarsaaf Walii Birmachuu	71
4.5.4.Iddoo Araaraafi Nageenyaa	72
4.5.5.Aadaa Waljijjiiruufi Walirraa Barachuu	72
4.5.6.Safuu Barsiisuu	73
4.5.7.Giddu Gala Guddina Afaanii	73
BOQONNAA SHAN:JIIJIIRAMAAFI ITTIFUFIINSA MUUDA DIRREE SHEEKHUSEEN..	75
5.1. Jijjiirama Raawwii Jila SheekHuseen	75
5.2. Itti Fufiinsa Raawwii Jila Sheekhuseen.....	79
BOQONNAA JAHA: XUMURA ,ARGANNOOFI MAALTA’IINSA	81
6.1. Xumura.....	81
6.2.Argannoo	82
6.3. Maalta’iinsa	83
WABII.....	85

Gabatee Fakkiifi kaartaa

Qabiyyee	Fuula
Fakkii 1: Gaarreen naannoo Dirree SheekHuseen	5
Fakkii 2: Haroowwan NaannoDirreSheekHuseen	6
Fakkii 3: Haala ijaarsa Manneen Naannoo Dirree SheekHuseen	7
Fakkii 4: Goda Aynaaganyee	8
Fakkii 5: Haala jireenya dargaalee	11
Fakkii:6 yemmuu gamoo guddicha salaafatanii deebi'an.....	20
Fakkii 7: Hirmaannaa qorataan dargaalee wajjin taasise.....	29
Fakkii 8: Imala Gara Dirree ShekHuseenitti taasise.....	40
Fakkii 9: Boolla Haashiin itti qophaa'u.....	41
Fakkii 10: Dhooqqoo karraafi karra guddichatti yemmuu salaafatan	43
Fakkii 11: Jajjaboo Moollidaa.....	45
Fakkii 12 Qilxuu Toohidaa	46
Fakkii 13: Dhooqqoo Dinkuree	47
Fakkii 14: Goda Aynaganyee fi Sidaajaa Sheek Huseen.....	48
Fakkii 15: Hulluuqqaa holqa Aynaaganyee	49
Fakkii 16: Dhanqee Sheek Huseen.....	52
Fakki 17: Boca dhagaa adda addaa	53
Fakkii 18: Jawaara Sh/Huseen	54
Fakkii 19: Yemmuu gara gamoo seennamuufi bahamu	55
Fakkii 20: Dhooqqoo karraatti Baaroo faarfamaa jiru.....	58
Fakkii 21: Hoolaa Wajizeyritti qalamuuf	62
Fakkii 22: Eebba yemmuu dhibbfamu Zurxumitti gaggeeffame	75
Fakkii 23: Salaamoo jaalalan waliin nyaatan.....	70
Fakkii 24: Qarshii gargaarsa ayyaana Hajjii 2008ttitti guurame	71

Gabatee Kaartaawanii

Babiyyee

Fuula

Kaartaa 1; Kaartaagodina Baalee Bakka Dirree SheekHuseen itti argamu	9
Kaartaa 2: KaartaaDirree sheekHuseen.....	10

Qabeentaa Dabaleewwanii

Qabiyyee	Fuula
DABALEE I	88
Gaaffilee Afgaaffii Odeef- Qophaa'an Kennitootaaf.....	88
DABALEE II.....	89
Gaaffiilee Afgaaffii Marii Gareetiif Qophaa'an	89
DABALEE III	90
Gaaffilee cheekliistii toohannaa adeemsa qorannoo	90
DABALEE IV	91
Qaamota Odeffannoon Qorannichaa irraa Funaaname	91
Dabalee V.....	92
Odeeffannoo waraabbiin fudhatamee hiikame (Transcription)	92
Dabalee VI.....	96
Walaloo Baaroo waraabamee barreeffamatti jijjiirame.....	96

Jibsoo

Jechootni hojii qorannoo kanaa keessatti qorataan itti fayyadame hiikni isaanii
dimimmisaa'uu(ifa ta'uu dhabuu) danda'an jedhee yaade haala armaan gadii kanaan
tarreessee jira

Abaarsa- balaan akka muudatu hawwii godhamu

Abbaa karraa- iddoo muudatti nama hogganu

Ajaa'iba –dinqii

Amiin- Tole(yeroo eebbaa kan jedhan)

Anaajina- Maqaa biroo ganda Dirree SheekHuseen

Aslii –jalqaba , dura

Awuliyaa-ayyaana

Aynaaganyee-hallayyaa gamoo Dirree SheekHuseenii gara Bahatti argamu

Baaroo- faaruu ajaa'ibni SheekHuseen ittiin faarfamu

Boqolee- karaa seensa dallaa gamoo SheekHuseen

Cubbuu- Waan badaa waaqayyo biratti hinjaalataamne hojjechuu

Dagalee- mana muudni keessa galan

Darasaalee- barattoota amantaa Islaamaa baratan

Dargaa-jiraattota Dikkee SheekHuseen

Dawaa-qorsa,qoricha

Dhanqee-ulee SheekHuseen/,kan gariibni qabatuufi baallaa qabdu

Dodotii-akaakuu muka sirriitti boba'u,kan haashii gubuuf tajaajilu

Eeybii- mudoo,hanqina

Fakkoommii-mallattoo waan tokko bakka bu'u

Gariiba – nama amantaa sheekHuseeniin bulu

Goda-dhooqa,qilee

Goobana-addeessa/baatii/ galgala turee bahu

Haashii-cirracha gubbachuun halluu adii qabu,kan gamooleen dibaman

Hawatu-gammachiisu,ilaaluuf namtti tolu

Hikmaa- waan ajaa'ibaa sheekHuseeniin hojjetamee waaree irratti himamu

Hirmaattota –qooda fudhattoota

Holqa –ulaa ededa qilee jidduutti uumamee keessa hulluuqamu
Hulluuquu-keessa loo/uu
Hurruubuu-sochii qaama gochuu
jaararaa-waggoota dhibba tokko
Jaararaa-magaala guddoo Aanaa Gololchaa (godina Baalee)
Jamaa- ummata, namoota baayyee bakka tokko jiran
Jawaara-cirracha daakamuun gamoolee SheekHuseenitti naqamuun
muudni hammarachuun nyaatan/dhibatan/
Karra milkii-badhee karra guddicha seensa gamoo SheekHuseen
Kullii- hunda,mara,cufaa
Laayyoo-salphaa
Labbeeki- awwaachuu
Madawara- Uffata adii dhiirri Islaamaa akka wandabootti keewwatu
Mirqaansuu-gammachuu,fuula ifaa ta'e
Muuda-namoota gara Dirree SdeekHuseen imalan
Naddii-sandala,waan qalloo gamoo keessatti arsamu
Ofbooharsaa-ofgammachiisaa,ofbashannansiisaa
Qiinxame-baqaqe,addaan dhoohe
Qilxuu-muka guddaa mawulidni jalatti kabajamu
Quluu-meeshaa bunni ittiin dhugamu,ittiin salaatu
Quubsaa-gahaa
Salamoo-muuda muurasa bakka tokkotti walitti qabaman
Suuralee-fakkiilee
Tasbee-callee gariin hidhatu,dhanqee irra godhatee deemu
Toohidaa-rabbiin kadhachuu
Ulee-namoota dhooqqootti Baaroo baasan
Waaqeffannaa-waaqa tokkichatti amanuu
Wareega-kennaa sheekHuseeniif laatamu
Xahaara-qu,lqulluu
Xiinxaluu-sakatta'uu, gadifageenyaan ilaalu
Xooxessuu- olkaasuu,arbeessuu,gurra guddisuu
Yoomessa-yeroofibakkaa gochi iti raawwatu
Zamzama- bishaan dawa jedhamee dhugamu
Zeekkaruu-sirbuu,gajafuu

Qorannoo BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduubee

Oromiyaa keessaa iddoon seenaafi aadaan Oromoo itti calaqqisu hedduudha. Fakkeenyaaf, Dirree Sheek Huseen, Masaraa Abbaa Jifaar, Holqa Soof Umar, Hora Harsadee Bishooftuu fa'a maqaa dhahuun nidanda'ama. Kana malees, iddoowwan seenaafi aadaan Oromoo itti calaqqisu kan hanga ammaa xiyyeeffannoo hinargatin jiraachuu danda'u.

Gama biraatiin immoo jaarraa tokkoo oliif mootummaaleen Itoophiyaa yeroo adda addaatiif bulchaa turan aadaafi seenaa Oromoo kana karaalee adda addaatiin daddabsanii himuufi barreessuu bira dabranii akka badu godhanii turan. Aadaafi seenaa bareedaa Oromoon qabu kanas kan ofii godhatanii ittiin ofbeeksisaas turanii jiru. Kana ilaalchisee Jeylan (2006:265), *“Through the creation of modern Ethiopian state the Abyssinians eventually subjugated the Oromo in a political system reminiscent of Ethiopian colonialism in the rest of Africa,”* jechuun ibsa. Akka barreessaan kun ibsutti tooftaa siyaasaa bareedaa Oromoon qabu jalaa dabsuuf hojiin dalagamaa kan ture ta'uu addeesseera. Haa ta'u malee, qabsoo yeroo dheeraaf godhameen aadaafi seenaan dhugaa aslii jiru deebi'aa jira.

Oromoon durumaa uumama isaa irraa kaasee baroota dheeraaf sirna aadaa isaa ittiin gaggeessuufi amantii isaa ittiin ibsatu beekumsa dhuunfaa isaa kan ta'e sirna Waaqeffannaa kan qabuudha. Waaqa isaafi wantoota biroo uume kana garaa qulqulluudhan galateenfachaa uumama isaatiifis galata guddaa kan kennuudha. Kun immoo ummatni Oromoo kan amanu afaan isaatiin Rabbii tokkicha kan waan hunda uume sanatti akka ta'e agarsiisa.

Amantiin har'a biyya kana keessatti argaman hundi osoo biyyattii keessa hingalin dura amantiin waaqeffannaa ummata Oromootiin gaggeeffamaa ture. Har'as Oromiyaa keessa bakkeewwan namootni baay'een itti walgahuun sirna ayyaana isaanii geggeessan keessaa muudni Dirree Sheek Huseen isa hangafaafi guddaadha.

Qorannoo kunis waa'ee ayyaanaafi fakkoommiiwwan raawwii sirna Muuda Dirree Sheek Huseen irratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u boqonnaalee jahatti qoqqoodamuun kan dhihaateedha. Boqonnaan duraa seensa, lammataa sakatta'a barruu, sadaffaan mala qorannoon itti geggeeffame, afraffaa sirna ayyaanaa xiinxaluu, shanaffaa jijjiiramaafi

ittifufiinsa muuda Dirree Sheek Huseen, inni dhumaafi jahaffaan cuunfaa, argannoofi maalta'iinsa kan ofkeessatti qabateedha.

Bakki kun seena qabeessa ta'uu isaaatiifi erga ijaaramanii waggoota dheeraa kan lakkoofsisan, haalli ijaarsa isaanii qalbii nama kan hawatu, gamoo yookiin qubbaa kan qabu bakka aadaafi muudaa ta'uudhan waggaatti yeroo lama bakka hordoftootni kumaataman lakkaa'aman argamanitti sirni ayyaanaa kan itti gaggeeffamuudha.

Bakki kunis yeroo ammaa kana hawata Tuurizimii guddaafi hambaa addunyaa ta'uuf galmee yeroo'UNESCO' irratti galmaa'uuf akka jiru, abbaan taayitaa eegumsaafi qo'annoo hambaalee (2006:4) yoo ibsu, *“Yeroo ammaa kana bakki hambaa kun sadarkaa addunyaatti akka galmaa'uuf galmee yeroo keessatti kan galmaa'an keessaa isa tokko ta'eeti argama”* jechuun ragaa baha.

Hawata Tuurizimii kan ta'an bosonaafi bineensotni bosonaa naannoo kanatti argamuun isaanii lafti hambaan kun hawachiisaafi tuuristoota ayyaanaan walqabatee sirnoota adeemsisaman ilaalutti gammadan akkasumas hambaalee aadaafi seenaa daawwataniif bakka gahumsa addaa kan ta'eedha. Bakki muudaa kun nama jalqaba amantaa |Islaamaa iddoo kanatti babal'iseefi barsiiseen waan moggaafameefi lafa diriiraa irratti argamuuf Dirree Sheek Huseen jedhamuun waamama. Sheek Huseen abbaa isaa Sheek Ibraahimiifi haadha isaa Maakidaa irraa akka lakkoofsa Itoophiyaatti bara 1042 Kipxata galgala goobana Zaaraa godina Baalee anaanaa Gololchaa ganda Anaajina jedhamutti dhalate. (Biiroo AadaafiTuurizimii godina Baalee, 2000)

Bakkeen seena qabeessa ta'e kunis, altokkotti kabaja ayyaanaatiif namootni hedduun kan itti walgahaniif karaa isaaniif mijatuun Rabbii isaanii kadhatanii waan barbaadan argataniidha. Kan argatee milkaa'ees bakka galata itti galfatu ta'ee tajaajila. Dirree Sheek Huseenitti namoota amantaan, sanyiin, gosaan , haala jireenyaatiin walhinfakkaatne hedduun itti argamaniifi jaalalaan keessummeeffamaniidha.

Kanaafuu, bakka seenaa qabeessaafi hawataa ta'e kana lammiin kamiyyuu kunuunsee qabachuun duudhaa jiru osoo hinbadin dhaloota itti aanuuf dabarsuu qaba .

1.2. Ibsa Gabaabaa Naannoo Qorannoofi Haala Jireenya Ummataa

Dirreen Sheek Huseen naannoo Oromiyaa godina Baalee, Aanaa Gololchaa ganda Anaajina /Birka¹/ Dirree sheekuseen/ jedhamee waamamutti argama.

---

¹ Maqaa biroo Dirree Sheek Huseen ittiin waaman

Muudni Dirree Sheek Huseen bakka seena qabeessaafi namootni kumaataman lakkaa'aman argamanitti waggaatti si'a lama gaggeeffama. Akka abbaa taaytaa eegumsaafi qorannoo hambaalee (2006) barreessee kaayetti, bakkeen seena qabeessi kun lafa diriiraa /badhee/ irrattigaarreeniin marfamee waan argamuuf abbaa amantaa Islaamaa jalqaba naannoo sanatti babal'ise, Sheek Huseeniin kan moggaafameedha. Dirree Sheek Huseen (Anaajinni) magaala guddittii biyyoolessaa Finfinnee irraa km 610, magaala godina Baalee, Roobe irraa km 180, magaala Aanaa Gololchaa ,Jaarraa irraa km 65, gara Kibba Bahaatti fagaatee argama.

Magaalaa Finfinnee irraa ka'uun Dirree Sheek Huseen gahuuf karaalee gurguddoo lamatu jira.Isaanis: Tokkooffaa Magaala Finfinneetii ka'uun magaalota Aqaaqii, Qaallittii, Duukam, Bishooftuu, Moojoo, Maqii, Baatuu, ArsiiNageellee, Kuyyaraa, Kafalee, Dodolaa, Adaabbaa, Diinshoo, kessa darbuun km430 erga deemanii booda Baalee Roobe gahuudha . Inni lammaffaan immoo, buufata konkolaataa magaala Finfinnee guddicha (Buufata Qaallittiitii) yaabbachuun magaalota Aqaaqii, Qaallittii, Duukam , Bishooftuu yookiin karaa haarawa hojjetameen uumamaafi manneen ijaaraman ajaa'ibsiifachaa, magaala Moojoo moggaatti kallattii harka mirgaatiin ilaalaa Adaamaa maddii taruun magaalota Dheeraa, Awaash, Asallaa, Boqojjii, Asaasaa, Dodolaa, Adaabbaa, Diinshoo keessa darbuun Baalee Roobe gahuudha. Kana booda Baalee Roobeetii km 180 gara Kibba Bahaatti magaalota xixinnoo kanneen akka Sanbituu,warra Harar yookiin karaa magaala Aliitiin Gaasara, Dalloo Sabroofi Jaarraa keessa darbuun gandoota akka Doobbii, Diinsaa, kuraa, akkasumas bosonaafi gaarreen uumamaa Kubbaayyoo dinqisiifachaa Baaroo sammuutti waraabachuun osoo hin mukaa'iin Dirree Sheeku Huseen gahuudha.(Biiroo Aadaafi Tuurizimii Godina Baalee 2000).

Karaalee kanneen malees jiraattotni godina Arsii,shawaa, Harargee, karaa haarawa jaarmiyaa Satkooniin hojjetameen seenuunis nidanda'ama.Yeroo ammaa kana karaan konkolaataa waan hojjetameef imalli taasisamu baay'inaan konkolaataadhan.Haata'u malee, ammas darbee darbee namootni geejjiba akka gaangee yaabbatanii harreetti galaa fe'atanii deema jiranis hindhabaman. Duri Dirree Sheek Huseen gahuuf guyyoota dheeraa kan fudhatu har'a iddoo kamiyyuu sa'aatiiwwan muraasa yookiin imala guyyoota lamaa hanga sadii hincaaalle keessatti gahu.²

---

2 Sulxaan hajji Godina Arsii Yeroo Hajjii Odeeffannoo kennan

Dirreen SheekHuseen qilleensa ho'aa waan qabuuf amala gammoojjummatu mul'ata. Mukkeen gammoojjii kanneen akka laaftoo, dodotii, ittacha, algee, shookaafi kanneen biroos baay'inaan argamu.Ummatni naannoo kanatti baay'innan argaman saba Oromoo yoo tahan Afaan Oromoo dubbatu.Afaan oromoo kan waliyyotni yeroo ayyaanota Hajjiifi Zaaraa itti fayyadamuun namoota adda addaa kallattii adda addaatiin biyya keessaafi alaa dhufaniif ergaa ittiin dabarfataniidha.

1.2.1. Naannoo Qorannichaa

Godinni Baalee Finfinnee irraa km 430 fagaattee argamti.Baaleen qabeenya uumamaa, iddoo seena qabeessa garaagaraa, aadaa boonsaa hedduu kan qabduufi dureettiidha. Qabeenya hawataa tuuristii³ godina kanatti argaman keessaa Dirree Sheek Huseen, Holqa Soofumar,paarkii biyyoolessa gaarreen Baalee,bosona uumamaa Harannaafi aadaa uffannaa,cidhaa,nyaataafi kan kana fakkaatan kaasuun nidandaama.(Miliniyeemii Dirree SheeK Huseenitti,2000).Bosona gaara Kubbaayyoo umriinsaa kan waggoota baay'ee lakkoofsiseefi hindheessaan⁴ badhaadhee bareedinni isaa haalan nama hawatu ilaalaa imalootni miira guutuun faaruu Baaroo nama bashannansiisu dhaggeeffachaa deeman.Yemmuu bakka Waleensoo⁵ jedhamuun beekamu gahan garaa harka bitaatiin fagootti sulula laga waabee daawwachaa gara harka mirgaatiin immoo gaara Dadalaa, fuulduratti immoo magaala gadaamiin Dirree ShekHuseen itti argamu ilaalaa imalu.Dirreen SheekHuseen Bahaan Aanaa Beeltu Kurkurru /laga Qeqellam/Dhihaan Bullaallaa Kubbaayyoo⁶, Kaabaan godina Arsii aanaa Seeruu, Kibbaan godina Harargee Lixaatiin daangeffamee lafa diriiraa irratti argama.Naannoo kanatti gaarreen bebbeekamoon Qacamsaree, Dadala ,Abalqaasim kanneen jedhamaniidha.Gaarri Dadalaa Dirree sheekHuseenirraa Kaaba Bahaatti, Qacamsareen karaa Bahaatti, Abalqaasim karaa Dhihaatti argama.

3.Nama daawwanaaf deemu

4 muka jabaataa ijaarsa manaatiif oolu,gaattiraa bakka sheekhuseen yemmuu gara Anaajinaa imala itti

bayyanatan,gaara dadala asitti kan argamu

5 Bakka sheekHuseen yemmuu Anaajina deeman itti bayyanatan

6 Gaara bosona baayyee uffisamee akka Baalettis beekama

Fakkii tokko: Gaarreen naannoo Dirree SheekHuseen
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Gaarri Abalqaasim waliyyii yeroo duraatiif Nabiyyiin manaamaan itti dhufuun daa'imni qulqulluun sanyii Nabiyyuu Mohaammad ta'e SheekHuseen akka dhalatu kan itti himameen moggaafame. Gaara kanatti ummatni Arsii , Baaleefi Jimmaa akkasumas naannoo birootiillee deemuun akka muudanitu himama. Dirree Sheek Huseen lafti isaa chirracha kan baay'atu yoo tahu roobni roobuus dhoqqeen dararamuun hinjiru. Naannoo kanatti rakkoon bishaanii waan qunnamuuf duri irraa eegalee naannichatti Sheek Huseen dhooqa baasuufi gamoo ijaaruun beekama.

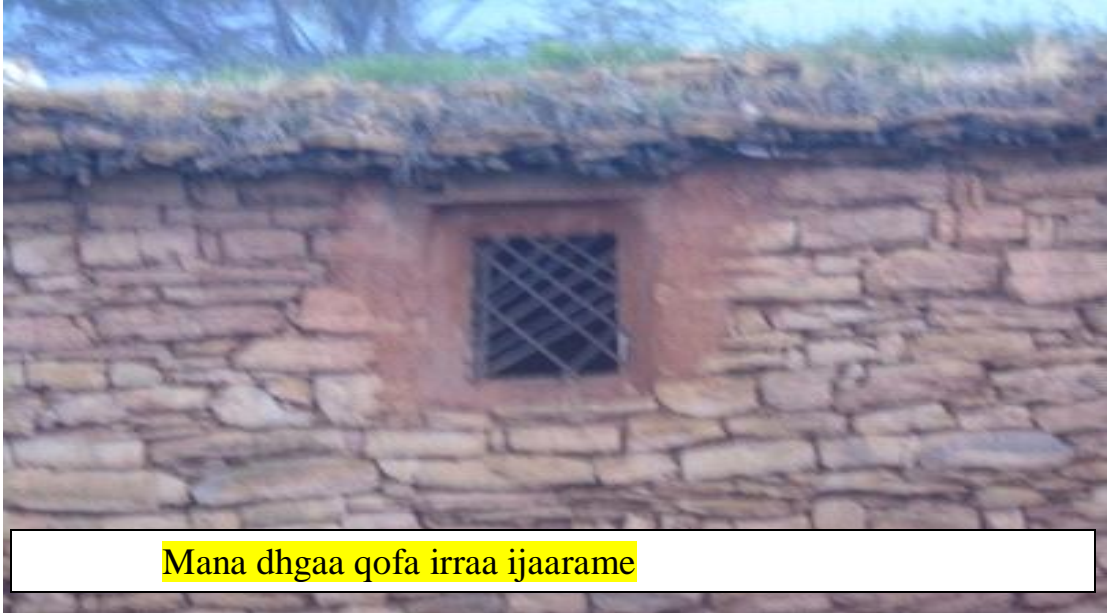
Yeroo ammaa kana haroowwan Lukkuu, Dinkuree, Aymaroo, Muhaammad Muskayyiinii⁷ fi kan kanaafi kana fakkaatan ni argaman. Haroowwan kanneen keessaa Haroo lukkuufi Dinkuree akka zamzamaa (xabalaatti) tajaajilaa jira.

⁷ Muhaammad Huseen odeeffannoo Bitootessa 13, 2008 kennan

Fakkii lama: Haroowwan NaannoDirreSheekHuseen
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Dirree sheekHuseen iddoo seena qabeessaafi amantaa Islaamaa yeroo jalqabaaf irratti barsiisameedha.Naannoo kanatti manneen ajaa'ibsiisoofi ogummaa namoota achiitiin ijaaramuun dargaaleefi salamoowwan keessa jiraatanitu argama.Dhaabni manaa simintoon kan walitti qabame osoo hinta'in biyyeefi cirrachaa naannoo sanatti argamuun kan walitti hidhameefi faayame yoo tahu baaxiin keessaan kanchiin aartii gaariin hiriirsuun gubbaan cirrachi naannoo sanaa irratti kan naqamuudha.Sababni isaas naannoo sana citaa yookiin mirgi baaxiin ittiin ijaaramu waan hinjirreefi.Kunis yeroo yeroon ilaalamee waggaa keessatti akka haaromu jiraattotni naannoo sanaa nidubbatan.

Mana dhgaa qofa irraa ijaarame

Mana dhagaan ijaaramee biyyeen laambubame

Fakkii sadi: Haala ijaarsa Manneen Naannoo Dirree SheekHuseen

Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Naannoo Dirree Sheek Huseenitti goda abaarsaan qiinxamuun uumamee Aynaaganyee, jedhamutu jira.⁸ Goda kana keessas mukkeen uumama, dhagaalee boca adda addaa holqa keessa hulluuquun itti ziyaaranitu argama.

---

⁸Sh/Allyii, Bitootessa 12, 2008 odeeffannoo kenna irraa

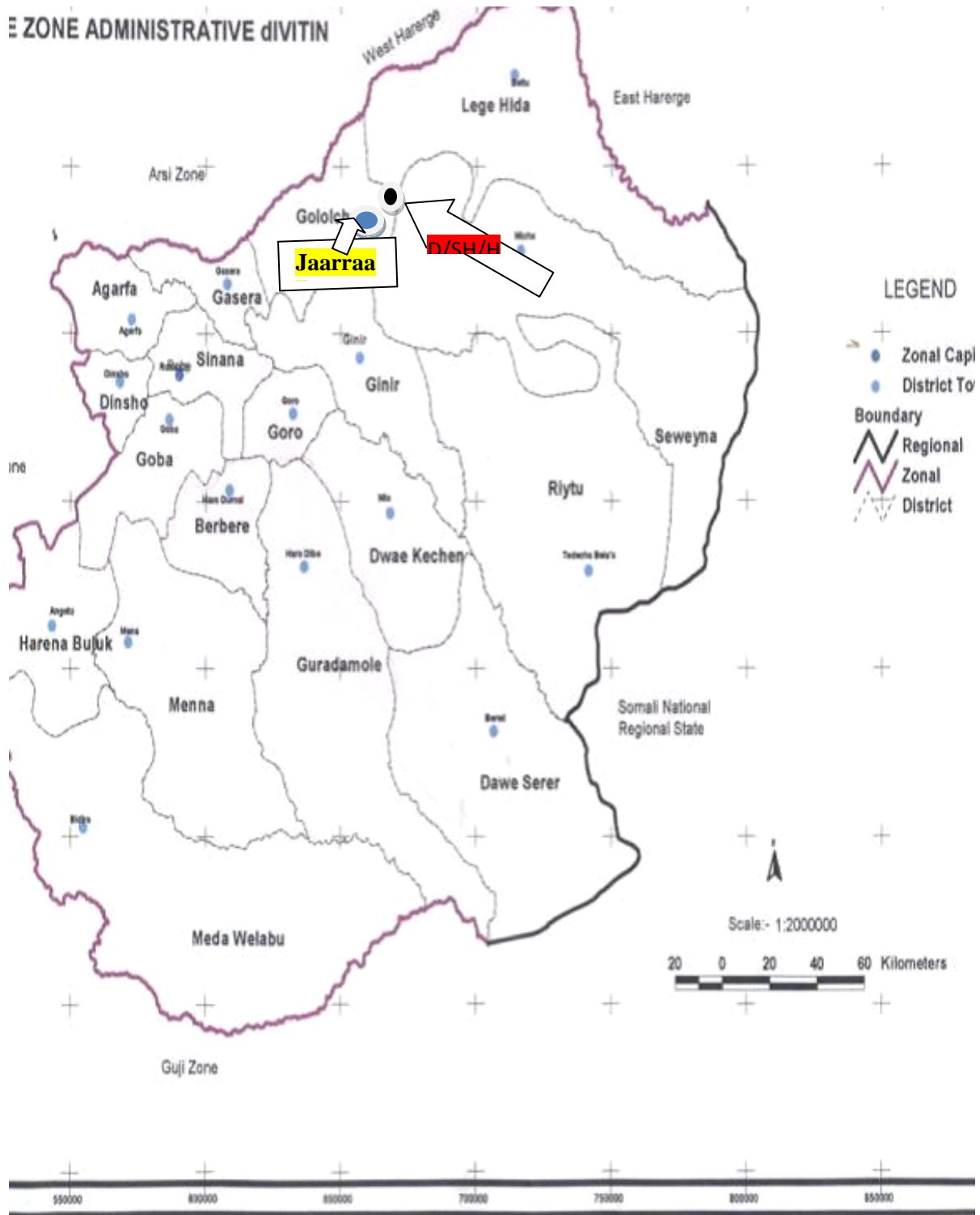

Fakkii afur: Goda Aynaaganyee
Suuraan Makonnin Raggaasaatiini

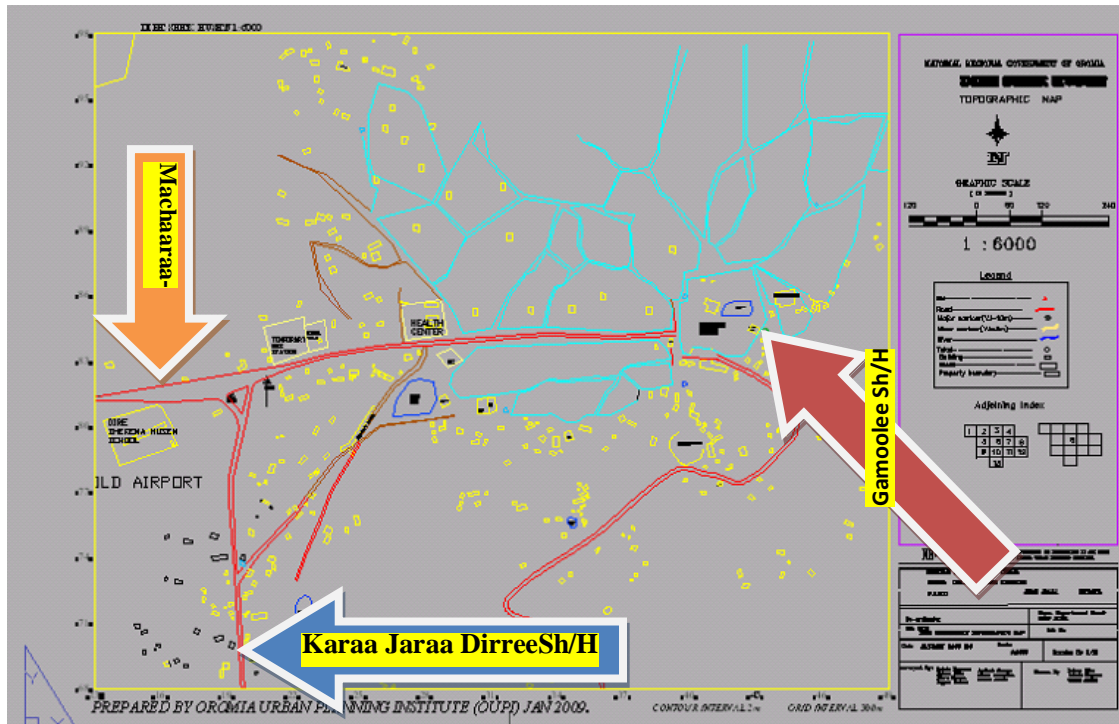
Naannoo Dirree sheekHuseenitti namoota mitii uumamni sammuu bilisaa akka namaa hinqabneeyyuu waljaalateeti walhammata; waltaha.Inni tokko isa birootiif yaadeeti walgargaara.⁹ Kunis goda Aynaaganyee keessatti hiddi mukaa dhagaa hammatee jiru fakkeenya gaarii ta’a.

---

⁹Goda Aynaaganyeetti bocni dhagaa jiru a kka qorataan ilaaletti ajaa’ibsiisaa ta’uu ibsa

Fakkii tokko; Kaartaa godina Baalee Bakka Dirree SheekHuseen itti argamu
Maddi Biiroo Aadaafi Tuurizimii Godina Baalee

Fakkii lama :KaartaaDirree sheekHuseen

Maddi: Biiroo Aadaafi Tuuriziimii Dirree sh/Huseen

1.2.2. Haala Jireenya Ummataa

Namootni ganda Dirree Sheek Huseen yookiin Anaajina jiraatan dargaa/saakina/jedhamuun beekaman¹⁰. Namootni adda addaa bakka adda addaatii dhufuudhan Dirree Sheek Huseen yoo jiraatan dargaa ta'uu danda'u. Dargaan Dirree Sheek Huseenitti gamoollee haaromsuu, haroollee kunuunsuu, haashaafi Jawaara qopheessuu, Jawaara qophaaye qubbaaleefi gamoollee keessatti naquu akkasumas haala warreen muuda dhufaniifi keessummootaaf mijeessuu fa'i .

Dirree SheekHuseenitti lafa qotuun, qonforuun wantoota adda addaa dhaabuun hindanda'amu .Sababni isaas Dirreen Sheek Huseen iddoo awuliyoonni itti argaman waan ta'eef Waaqayyo kadhachuu, kan wallole araarsuu, kan rakkate gargaaruu fa'a malee, hojii biroo hojjechuun hindanda'amu amantaa jedhu waan qabaniif.

¹⁰ Abdunaasir Bitootessa 12, 2008 odeeffannoo kennan

Ummatni naannoo sanaa hojii qonnaatiin wanti argamu asitti eebba hinqabu ilaalcha jedhu qaban.¹¹Jiraattotni naannichaa baay'inaan harka namaa ilaalanii (arjooma gaafachuun) galii argataniin ofjiraachisan.Keessattuu yeroo muuda Hajjiifi Zaaraa wareegaafi gumaata muuda irraa galuun rakkataafi dargaaf qoqqooduun jiraachisan. Namni muuda Dirree sheekHuseen irratti qooda fudhatus qarshii, loon, daakuu, damma, huccuu akkasumas waan niyyaa isaa/ishii yaade kennuun gumaatu.

Dargaalee dawaa adda addaa gurguran

Dargaalee meeshaalee

Dargaalee dhanqee Gurguran

Dargaalee qoraan Gurguran

Fakkii shan: Haala jireenya dargaalee

Suuraan Makonnin Raggaasaatiini

Qabeenyi kun immoo namoota harka qalleeyyii, dubartii abbaa manaa hinqabne, ijoollee warra hinqabnee, kan qabeenyi jalaa barbaadaa'ee faadhaaf kennama.Yeroo ammaa kana ijoolleen xixinnoonillee Dirree SheekHuseenitti irra deemuun yookiin karaa guddicha irra taa'uun arjooma gaafataa jiran .

11 Sheek Kadiir Mahmud odeeffannoo Fulbaana 14,2008 kennan

Karaa biraatiin immoo Dargaalee ciccimoon yeroo ammaa kana suuqii banachuun, qoran , dawaalee adda addaa, meeshaalee aadaa, ulee Sheek Huseen/Dhanqee/ waan kanaafi kana fakkaatan gurguruun jireenya isaanii gaggeessanis nijiru.

1.3. Ka'umsa Qorannichaa

Qorannoon kun Xiinxala Ayyaanaafi fakkoommiiwwan raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen irratti kan xiyyeeffateedha. Waa'een kabaja Muuda Dirree Sheek Huseenitti gaggeeffamuu namoota biyya keessaas ta'ee biyya alaatiin barreeffamaa tureera. Haa ta'u malee, karaa saayinsaawaa ta'een xiinxaluun Afaan Oromootiin wanti qoratamee jiru bal'inaafi karaa barbaadameen hinargamu. Tokko tokkoo isaanii akka seenaa qofatti waa'ee gamoolee, haala jalqabbii amantichaa, waa'ee Baaroo kana kanaafi kana fakkaatan yoo kaasan , harki caalaan fakkoommiiwwan muuda Dirree Sheek Huseenittii gaggeeffamuu osoo ifa hinbaasin hafeera.

Dhimma Dirree sheekHuseen irratti gadifageenyaan qorannoo gaggeessuun waa'ee ayyaanicha qofa beekuu yookiin beeksisuu osoo hinta'in iddoowwan seenaafi fakkoommiiwwan isaanii ilaaluun dhaloota dhufuuf dabaarsuufi kan hinmul'annes akka mul'atu gochuun baay'ee barbaachisaadha.Kunimmoo haala barbaadamuun Afaan Oromootiin kallattii mata duree kanaatiin wanti qoratame hin mul'atu. Kun ammo qorataa kanaaf ka'uumsa ta'uun haala waliigalaa Dirre SheekHuseen, akkaataa jalqabbii amantichaa, amala hirmaattotaafi fakkoommiiwwan akkasumas faayidaa ayyaana kana irraa argamu sakatta'uuf karaa bane jira.Kunis ayyaana geggeeffamu xiinxaluufi fakkoommiiwwan muuda irratti mul'atan akkasumas faayidaalee kabaja ayyaana muuda kana irraa argamu sakatta'uun gaaffilee armaan gadiif deebii barbaaduudha .

- Muuda Dirree SheekHuseenitti seenaan, jalqabbiin, hirmaattotniifiYoomessi maal fakkaatu?
- Adeemsa jila Dirree SheekHuseen akkamitti ibsama?
- Iddoowwan seenaafi fakkoommiiwwan isaanii maal fakkaatu?
- Itti fayyadamni firiiwwan faaruwwanii maal fa'i?
- Faayidaan jila dirree SheekHuseenitti gaggeeffamu irraa argamu maali?

1.4. Kaayyoowwan Qorannichaa

Qorannoon tokko wayta adeemsifamu kaayyoo mataa isaat qaba. Qorannoon kunis waa'ee xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan muuda Dirree Sheek Huseen kan ilaallatu yoo ta'u, yeroo adda addaa barreessitoota adda addaatiin dhihaatus karaa saayinsaawaa ta'ee Afaan Oromootiin gaggeeffamee bal'inaan hinmul'atu. Haaluma kanaan, qorannoon kun kaayyoo gooroo fi gooretti addaan bahuun haala armaan gadiitiin kaa'amee jira.

1.4.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon waaliigalaa qorannoo kanaa haala xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan raawwii sirna Muuda Dirree Sheek Huseen gadifageenyaan sakatta'uufi ibsuudha.

1.4.2. Kaayyoo Gooree

Qorannoon waa'ee xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan sirna raawwii muuda Dirree Sheek Huseen irratti gaggeeffamuu kaayyoolee gooree armaan gadii qaba.

- Muuda Dirree Sheek Huseen keessatti seenaa, jalqabbii, hirmaattotaafi Yoomessa jiran adda baasuun kaa'uu
- Adeemsa muuda Dirree Sheek Huseen adda baasuu
- Iddoowwan seenaa gadifageenyaan xiinxaluufi fakkoommiiwwan isaanii ifa baasuu
- Itti fayyadama firiwwan faaruwwanii tarreessuun ibsuu
- Faayidaalee muuda Dirree Sheek Huseen keessatti gaggeeffamuu ibsuu

1.5. Barbaachisummaa Qorannichaa

Dirreen Sheek Huseen bakka qulqulluufi awuliyaan itti argamu akkasumas namoota rakkoowwan adda addaa muudateef Waaqayyoon kadhatanii furmaata itti argataniidha . Sirni muudaa kun waggaatti si'a lama, bakka namootni kumaatamaan lakkaa'amanitti biyya keessaafi alaa kallattii adda addaati dhufuudhan geggeeffama. Waraqaa qorannoo kana irrayyis namootni adda addaa faayidaa garaagaraa irraa argachuun danda'an jedheetan yaada.

- Adda durummaan qaamni mootummaa rakkoowwan qorannoo kanaan mul'atan furuuf isaan gargaara.
- Namootni waa'ee seenaa Dirree Sheek Huseeniifi haala raawwii muudaa gaggeeffamuu hinbeekne salphumatti hubachuu dandeessisa.

- Dhalootni booda dhufan seenaa muuda Dirree SheekHuseen baruufi akka kunuunsuun tursiisanii labata itti aanutti daddabarsan taasisa.
- Qaamolee adda addaa waa'ee Dirree SheekHuseen irratti qorannoo gaggeessaniif akka ka'umsa ta'uun nitajaajila.

1.6. Daangaa Qorannichaa

Seenaafi Duudhaan hawaasni tokko qabu daran bal'aadha. Kanneen akka aadaa nyaataa, uffannaa, eebbaa, abaarsaa, walgargaarsaafi waan kanaafi kana fakkaatan ta'uu danda'a. Kana hundaa bakka tokkotti fidanii qorachuun immoo yeroo bal'aafi humna guddaa kan barbaadu ta'a. Kanaafuu, waraqaan qorannoo kun kan bu'uureffate Xiinxala Ayyaanaafi Fakkoommiiwwan Sirna Muuda Dirree SheekHuseen irratti geggeeffamu ta'a. Sirni ayyaanaa kunuu immoo haala walfakkaatuun naannoo birootti gaggeeffamuu danda'us kallattiidhan xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan muuda Dirree Sheek Huseen godina Baalee Aanaa Gololochaa ganda Anaajinaa qofa irratti kan daangeffameedha.

1.7. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun yeroo gaggeeffamutti hanqinaalee garaagaraatu qoraticha muudatee ture. Bakka qorannoo deemuuf wayta barbaadutti geejjibni rakkisuu, bakkeewwan seenaa tokko tokko naannoo qorannichaa irraa fagaachuun deemanii bira gahanii ilaaluun rakkisaa ta'uu, namootni afgaaffiif qophaa'an yeroo jedhametti argamuu dhabuu, sagaleen waraabame tokko tokko sirriitti dhagahamuu dhabuun gara barreeffamaatti jijjiiruuf rakkisuu, sababa addaan ciccita ibsaa irraan kan ka'e barreeffama qindeenfaachuun rakkisaa ta'uun nieeraman. Qorannoo tokko gaggeessuuf karaan hunduu qulqullaa'ee argachuun akka hindanda'amne erga hubateen booda rakkoowwan qunnamaniif furmaata mataa isaa laachuun itti fufee jira.

Haaluma kanaan bakka qorannoo guyyaa geejjibni deemu eeggachuun haala mijeessuu, bakkeewwan seenaa bira gahuu hindandeenye odeeffannoo namoota beekanirraa fudhachuu, waraabbiiwwan sirriitti hindhagahamne sagalee guddistuu gurraatiin dhaggeeffachuun barreessuu, namoota afaaniin odeeffannoo kennan bakkaafi yeroo isaanii ta'u gaafachuun itti deddeebi'ee mijeessuu, bakka ibsaan addaan ciccitetti boba'aa bituun bakka genereetarri jirutti faayyadamuun rakkoowwan qunnaman furatee jira.

BOQONNAA LAMA: SAKATTAA BARRUU

2.1. Sakattaa Yaaxinaalee Barruuwwanii

Gochaawwan jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti hurruubummaa qaban maleenya walsimatan irratti hundaa'uudhan qorachuun haalan barbaachisaadha. Sochiiwwan aadaa hawaasaa akaakuuwwan maleenya adda addaa keessaa maddan kanneen akka maleenya walqunnamtii sanyaabsaa, maleenya gochaawwan hawaasaa guyyaa guyyaattii, maleenya hiika haalawwanii, maleenya qabatamaa kan kanaafi kana fakkaatan bu'uureffachuun xiinxalamuu danda'u.

Haaluma kanaan qorannoon kun xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan raawwii sirna Muuda Dirree sheek Huseenitti gaggeeffamu keessatti hiika gochaawwaniifi akkaataa kabaja ayyaanichaa xiinxaluuf maleenya hiika haalawwaniifi gucaa hiika meeshaalee qoratu (Structural and semiotic approach) jedhaman irratti hundaa'uun adeemsifameera.

2.1.1. Yaaxxina Haalawwanii (Theory of Context Models)

Ayyaanniifi fakkoommiiwwan Muuda Dirree Sheek Huseenitti gaggeeffamuu gochaawwaniifi wantoota haala amala ilmaan namootaa ofkeessaa qaban hedduun kan guutameedha. Kanaafuu, kallattii yookiin roga garaagaraatiin maleenya adda addaa bu'uureffachuun qorachuun kan danda'amu yemmuu ta'u, hojii qorannoo kanaatiif garuu maleenya hunda galeessa ta'e kana filachuun murteessaadha.

Hayyuun Tayler(1976:36) maalummaa yaaxxina hiika haalawwanii kana yoo ibsu, *“context models integrate the social and the cognitive properties of communicative events, such as participant roles on one hand, and participant intentions and knowledge or beliefs, on the other”* jedha.

Akka hayyuu kun jedhutti yaaxxinni haalawwanii hordofu kun muuxannoo yaad-sammuu ta'eewwaniitii irratti namootni kuufataniifi miseensota hawaasaa kan walfudhachiisuudha. Kana jechuun, yaaxinni kun qooda hirmaataa gochaawwan hawaasaa ta'e keessatti taphatu beekumsaafi amantii namoonni qabaniin walqabsiisuun bu'aa isaan abdatan dhugoomsuuf gargaara jechuudha. Caaseffamni isaa kun immoo adeemsa jilaafi fakkoommiiwwan Dirree sheek Huseen irratti raawwatamu qaaccessuuf mijataadha

2.1.2. Yaaxxina Gucaafi Hiika Wantootaa (Structural And Semiotic Approaches)

Maleenyaan hiika guca wantootaa kun xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan Muuda Dirree SheekHuseenitti gaggeeffamu keessatti hawaasni tokko itti fayyadamu xiinxaluuf mijataadha. Akka yaaxina kanaatti haalli ayyaanni tokko itti raawwatuufi fakkoommiiwwan Muuda Dirree SheekHuseenitti mul'atan fayyadamanii ,wantoota hiika mataa isaanii qabaniifi ergaa dabarsan akkasumas namoota waliinis hariiroo qabaniis ibsuuf gargaara. Hayyuun Eco (1976) yaada kana yoo ibsu:

The essential principle of the semiotic approach to study material culture is that objects are signs referring to some thing other than themselves. Beguilingly put it-the sign is intrinsically a lie. That is, an object is held to be a 'sign' of something else, a proxy for some other social meaning. For example, an object might refer to a category of social status like persons occupation, their religion and gender, or, an object might refer to a particular features of a person's self identity related to other affiliations and associations. Thus, according to the semiotic approach, material culture is said to be a 'signifier' that communicate things to others, accomplishing some kind of social work. jedha.

Yaadni olii kun akkuma ibsutti yoomessa ayyaana hawaasaa ta'e tokko keessatti wantootniifi meeshaaleen namootni itti fayyadaman mallattoo ergaa ofdanda'e tokko dabarsan ta'anii akka tajaajilan ibsa. Sirna ta'e tokko keessatti gahee, sadarkaa, amantiifi korniyaa namootaa agarsiisuun gita namootni sun hawaasicha keessatti qaban mul'isuuf gargaaru jechuudha.

2.2. Maalummaa Fookloorii

Fooklooriin ilmi namaa naannoo isaafi addunyaa akkaataa ittiin ilaaluufi ilaalcha isaa kanas kan ittiin ibsu jecha, afuura, qabeenya akkasumas eenyummaa isaa kan mul'isaniifi dhalootaa dhalootatti kan daddabarsaa dhufe muuxannoo bara jireenyaa isaa kan ittiin addeessu yaadarimee bal'aa ta'eedha. Yaada kana Salamoona (2007:11) yoo ibsu, “-Fook ummata, hawaasa,, garee yookiin kutaa jechuu yoo ta'u, looriin immoo, ummatni waliin ta'uun beekumsa, aartii, ogummaawwan ragaalee kan waliin itti fayyadamanii fi boca beekumsaa ummataa kun ittiin dhihaatu kan ibsuudha ” jechuun addeessa.

Fooklooriin ilmi namaa lubbuun akka jiraatuuf dhimma barbaachisaadha.yaada kana ilaalchisee Salamoona (2007:12), Wiliyeem Wilson 1988:158) wabeeffachuun yoo ibsu, *Fooklooriin dhimma ilmi namaa lubbuun jiraachuuf barbaachisu yoo ta'u, qo'annoon Fookloorii immoo bu'uura namummaa keenyaa beekuuf kan taattaafatuudha.*

Jiraachuun namootaa kunis Fooklooriin waa'ee namootaa akka qo'atuufi dhihaatu baay'ee gargaareera, jedha.

Kun kan mul'isu ilmi namaa dachee kana irra erga dhufee lubbuu isaa jiraachisuuf karaalee adda addaatiin socho'aa jiraachuuf tattaaffiin taasisu hiika Fooklooriin kan walqabate ta'uudha.Jiraachuun ilma namaa kunis Foklooriin akka qoratamu dhiheenyaan gargaaruu isaa irraa hubanna.

2.3. Barsiifata Hawaasaa

Barsiifatni hawaasaa damee Fookloorii keessaa isa tokko ta'ee kan hawaasni tokko gocha irra deddeebiin raawwatuufi ogummaa duraa duuba eeguun sirna bu'uura godhachuudhan kan dhihaatu walitti qabaatti ittiin waamamuudha.Ogummaan hawaasaa kunis gareen Fookii miseensi maatii haala amantaa ,guyyaa ayyaanaa, oomishaa, ulfaa, dhalootaa, kittaannaa,cidhaa, du'aa yookiin haalota biroo wajjin walqabsiisuun kan hurruubamuudha Barsiifata kanas hawaasni mana keessatti naannoo jireenyaatti ,taabotatti masjiidatti yookiin bakkeewwan birootti waliin kan raawwataniidha.Haala qabatama Dirree sheekhuseenittinillee walqabatee ,hawaasni adeemsa jilaa keessatti gochi irra deeddeebi'uun raawwataniifi duraa duuba eeguun amaleeffatamanii dhihaatan nijiru.Jeylan (2005) yaada kana yoo mirkaneessu,

As in the case of ritual performances conducted at the shrine of Dire Sheik Husein votives are offered, the hymns in Afan oromo is sung and shubbisa dance is performed to praise sheik Husein , to demonstrate their love, to get his peace and blessing, jedha

Kun kan agarsiisu jila Dirree Sheek Huseenitti barsiifatni hawaasa bal'inaan mul'atu kan jiru ta'uu isaati.Barsiifatni hawaasaa yeroo adda addaa keessatti haala adda addaatiin akka raawwatu Salamoona (2007:153) haala armaa gadiitiin ibsa.

Aadaa hawaasa adda addaa keessatti gochootni dhimmootaamantaa, hawaasummaa,xiinsammuufi siyaasaa itti raawwataman qabu.Gochoota raawwataman keessaa biyya keenyatti ayyaanni cuuphaa, Qillee, Mawulidaa,

guyyaa dhalootaa,sirna awwaalchaa,sirna cidhaa,sirna yemmuu daa'imni dhalatu raawwatamu,sirna aangoo walirraa fuudhinsaa,ayyaana Irreechaa,Fiichee Canbalalaa (hawaasa Sidaamoo biratti) Ayyaana Muudaa (Baale Dirree Sheek Huseenitti), kabaaja ayyaana Qaalluu(hawaasa Oromoo biratti), nieeraman, jechuun kaa'a .

Yaaada olitti tuqame kana irraa karaa gabaabaa ta'een wanti hubatamuu danda'u hawaasni tokko barsiifata mataa ofii kan qabuufi isa kana yeroowwan adda addaa akka kabajachuu dandaa'aniidha.

2.4. Muuda

Muudni hawaasni tokko amantaafi aadaa qabu ka'umsa godhachuudhan raawwiiwwan murtaahoo yookiin gatii hawaasummaafi amantummaa qabaniin adda baasuun sirna tartiibawaa olaanaafi raawwii irra deddeebii ti.Salamoon (2007: 159) Gochi amantaa hawaasummaa kunis jiruu hawaasaa keessatti faayidaa olaanaa akka qabu yoo ibsu,

Sirni Muudaa naannoo tokkotti raawwatamu eenyummaa hawaasa sanaa kan ibsu yoo ta'u miseensa hawaasichaatiif akka dabarsamu kan barbaadamu yaadota baay'ee barbaachisoo kan ofkeessatti qabatan walxaxaafi ogummaan hawaasummaa kan keessatti mul'atuudha. Kabaja Muudaa kana keessattis fakkoommiiwwan hawaasaa keessatti gatii olaanaa kan qabaniifi yaadota, seerota, sirnootaafi ilaalchi hirmaattotaa haala salphaan kan mul'isuufi gochoota haala hubachuu danda'aniin kan dhihaataniidha, jechuun addeessa.

Muudni naannoo tokkotti raawwatamu eenyummaa hawaasa tokkoo kan ibsu yoo ta'u, miseensicha hawaasichaatiif akka darbu kan barbaadamu yaadota baayyeefi walxaxaa ta'e kan qabuufi aartiin hawaasummaa addaa kan keessatti mul'atu akka ta'e barreeffama armaan olii irraa hubanna.Muudni imala keessattuu kaayyoo amantaa waliin walqabatee gara bakka qulqulluu kabajamutti godhamuudha.Yaada kana (Kaplan 2010:151,York 2002:137,Stoddard 1994:18) niibsan.

Gama birootiin Turner (1978:34) akka ibsutti immoo, *“Pilgrimage is a journey from a secular central area to a holy place located at a periphery”* jedha.Morinis (1984:254) gama isaatiin yoo addeessu, *“Pilgrimage is a process of transposition from the profane, mundane sphere to the sanctified, bounded sphere of divinity”* jechuun lafa kaaya.Yaada

barreessitoota kana irraa akkuma hubannutti jilli addunyaa qulqulluu hintaane irra gara isaa qulqulluu ta'eetti imala godhamuudha.

Jeylan (2005:29) irratti immoo“*Jechi ‘muuda’ jedhu hiika walitti dhiheenya ta’an biroo kan qaban haala dubbii adda addaa keessatti mul’atuudha*”jedha.Hiikni adda addaa jechi kun qabus, waa’ee sirna ayyaana Oromoo iddoowwan adda addaatti gaggeeffamuu bal’inaan nutti hima.

Ayyaanni sababa uumamaa, amantummaafi xiinsammuu hawaasaa keessatti mul’ataniin gatiiifi faayidaa olaanaa qaban . Kana malees, ayyaanni fakkoommii ummatummaa waan ta’eef eenyummaa hawaasaa gadifageenyaan agarsiisa. Hayyootni adda addaa ayyaana sirnoota afuuraa wajjin walqabsiisuun ibsan. Haa ta’u malee, ayyaanni hundi afuura amantummaa ofkeessaa hinqabu.Yaada kana ilaalchise Rappaport (1999:25) yoo ibsu, Jila yeroo hedduu afuura wajjin walqabsiisuun murtii kennamu irratti akka walii hingalle eera.

Akka barreessaa kanaatti ayyaanni hundi amantaa akka hintaaneefi sirnootni amantaa hundis ayyaana akka hintaane hubachiisa.Kanaafuu ayyaana jalatti haalotni ramadaman afuura, addunyaa, yookiin afuuraafi addunyaa bakka tokkotti qabachuun ta’a.

Muudni yeroo gara Dirree Sheek Huseen yookiin Anaajina deeman raawwatan bakka lamatti qooduun ilaaluun nidanda’ama.Kunis kan gaggeeffamu inni tokkoffaan karaa alidilee yoo tahu, inni lammaffaan immoo karaa idileetiini.Muudni karaa alidileetiin dhuunfaan yookiin garee xixinnoon kan geggeessaniidha.Muudni akkanaa kunis osoo hingurmaa’iniifi tartiiba yeroo murtaahoo osoo hinqabaatin namootni dhuunfaadhan yookiin garee xixiqqaan akka ofii barbaadaniifi yeroo ofii barbaadanitti kan raawwatamuudha.Muudni alidilee raawwiiwwan ofkeessatti hammatu keessaa muraasni: gara gamoowwan adda addaa kanneen akka gamoo Sheek Huseen,Abdulqaadir Jeylaanii, Muhaammad Muskaayyiiniifi waan kanaafi kana fakkaatan seenuun salaanfachu, jawaara dibachuufi nyaachuu,zamzama waraabachuun dhuguu, goda Aynaaganyee deemuun ilaalu, waan niyyaa ofiitiin kadhachuu fedhan ofkeessatti qabata. Muudni karaa alidileetiin raawwataman keessaa gara dhooqqoo deemuun karra milkii yookiin seensa gamoo guddicha Sheek Huseen seenun salaanfachuudha.Adeemsi muudni kun ittiin raawwatamus Salaamoo jedhamuun beekama. Salamoon namootni walitti

qabamanii iddoo muudaa deeman maqaa gareen yookiin walitti qabaan ittiin wamamaniidha.

Fakkii:jaha yemmuu gamoo guddicha salaanfatanii deebi'an
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Salamoon tokko yeroo seenu nizeekkara. Zeekkarri faaruu salamoowwan faarsani . Kunis *'Allaahu Maram Sheek Huseenihoo nagaahan deebinee walarginee hoo'* jechaa seenu . Salamoowwan hundinuu iddoon itti walgahanii galata galfatan dhooqqoo jedhama . Iddoon namootni baayyeen waaqa kadhachuuf itti walgahan iddoo muudaa yookiin iddoo Awuliyaa jedhama.Namni iddoo awuliyaa kanatti abbummadhan yookiin olaantummaadhan hoogganu Waliyyii (sayyida) yookiin abbaa karraa jedhamuun beekama. Salamoon tokko galata kan galfatu karaa manguddoo filatameetiin ta'a .Yemmuu galata galfatanis akka armaan gadii kana jedhu.

'Galataan deebinee, argannee deebinee, gammannee deebinee' jedhu. Kan ilma dhabee ture argachuu isaa, kan dhibame fayyuu isaa, guddina qabeenyaafi aangoo kan argate naannoo isaanii keessa yoo jiraateefi waan galata ittiin himatu yoo fidee kenne niibsama.Qabeenyi galataaf karra Awuliyaatti kennamu wareega jedhama.Wanti kennamus beelladoota nyaataman keessaa isa korma ta'eefi kan hinkola'in tahuu qaba.

Korma loonii, korma hoolaa, korma re'ee, korma gaalaa yoo maallaqa ta'es hanguma humni abbaa kennuu heyyamuufi niyyaa isaati ta'a .Iddoon bultii salamoona tokko qabatu Miziraa/dagalee/ jedhamuun beekama.Dagaleen kunis maanguddoo beekamoo salamoona sanaatiin waamama.

Raawwiin muudaa inni lammaffaan kan idileeti. Kun kan raawwatamu karaa gurmaa'een akkasumas abbaa karraatiin hoogganamuun kan gaggeeffamuudha.Muudni gosa kanaas kan raawwatu guyyaa keessatti wayta murtaahoofi harki caalaan muudaa (namoota gara Dirree SheekHuseen dhufanii) kan irratti hirmaataniidha. Muudni kunis kan raawwatamuufi yeroo baay'ee kan gaggeeffamu galgala waarii (sa'aa lamaa hanga sadii) irraa eegalee sirnoota xixinnoo biro (kanneen akka eebbisuu, abaaruu, hikmaa himachuu, arjoomuu, waan kanaafi kana fakkaatan) ofkeessatti qabachuun dhooqqoo karaatiifi Dinkureetti kan taasisamuudha.

2.5. Lufiinsa

Lufiinsi ilmi namaa bara jiruu isaa/isheetti haalota uumamaa jiran ka'umsa godhachuun kan raawwatamuudha.Ayyaanni gosa kanaa miseensi hawaasaa tokko sadarkaa umrii murtaahaafi hawaasummaa yoo gahu ,jijjiirama iddoo yoo taasisu,qaaman,xinsammuun, hawaasummaan yookiin saadarkaa aadaa hawaasummaa (cultural socialization) sadarkaa tokko irraa gara biraatti yoo cehu sirnoota adda addaa raawwatu kan agarsiisuudha.Ilmi namaas bara jiruu isaa/ishii keessatti dhalachuu, kittaanamuu,dargaggoomuu, bultii godhachuu,manguddoomuu,dulloomuufi du'uu kan keessa darbu lufiinsa gurguddoowwaniifi bebbeekamoo ta'aniidha . Miseensi hawaasaa tokko lufiinsa kanneeniifi kanneen fakkaatan biroo yeroo keessa darbu akka aadaa hawaasichaatti ayyaana amantaa yookiin addunyaawaa adda addaati raawwata. Salamoon (2007: 163) yoo ibsu,

Sirni lufiinsaa ilmi namaa bara jiruu isaa/ishii keessatti haalota uumamaa jiran ka'umsa godhachuudhan kan raawwatamaniidha.Sirni kabaja lufiinsaa kunis,miseensi hawaasaa tokko sadarkaalee umriifi hawaasummaa murtaahaa tokko yoo gahu ,jijjiirraa bakkaa yoo taasisu, haala xiinsammuu hawaasummaa sadarkaa tokkoo irraa gara birootti yoo ce'u sirnoota adda addaa raawwatu kan mul'isuudha, jechuun addeessera.

Muudni kunneen jiruu namootaa dhuunfaanis ta'ee hawaasummaa keessatti iddoo olaanaan waan kennamuuf hawaasnillee tartiiba sirnichaa eeguudhan irra deddeebiin kan raawwatuudha.

2.6. Sakattaa Barruu Walfakkii

Adeemsa qorannoo tokko keessatti mata dureelee qorattootaa walfakkachuu yookiin walitti dhihaachuu danda'anis qabiyyeen isaaniitiin garuu gargar ta'uu dandaa'u.. Qorannooleen kanaa dura gaggeeffamanii kan mata duree kana wajjin walfakkaatanis nijiru. Haa ta'u malee mataduree qorannoo kanaa 'Xiinxala Ayyaanaafi Fakkoommiiwwan Sirna Raaawwii Muuda Dirree Sheek Huseen' kan jedhu yoo ta'u kanneen kanaan duraatiin qabiyyeedhan adda addaummaa qaba.

Bara 1974 Haliimaa Muhaammad itti guutiinsa digrii tokkoffaatiif waa'ee '*Walaloowwan Baaroo SheekHuseen Baalee irratti dhihaatanii*' mata duree jedhuun qorannoo kan adeemsiste yoo tahu qabiyyeen isaas Baaroofi akkaataa dhiheenya isaa irratti kan xiyyeeffate ture. Mata dureen qorannoo kanaa garuu, kana caalaa bal'aa yoo ta'u xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan sirna raawwii Muuda Dirree SheekHuseen akkasumas bakkeewwan seenaa qabeeyyii ta'an irratti xiyyeeffachuun kan gaaggeeffameedha. Haaluma walfakkaatuun, 'Attaallalach Dassaalany bara 1974 walaloo Baaroo haala amantaa soofumar irratti kan hojjette yoo tahu kaayyoon ishii walaluma sirnicha irratti dhihaatu qaaccessuudha.

Gama birootiin, Isheetuu saxxanyiifi Dani'eel Abaataa qorannoolee bara 1973 fi 1984 digirii duraa guuttachuuf walduraa duuban raawwataniin waa'ee horddoftoota sheekHuseeniifi godina Arsii naannoo Sakina jedhamu irratti xiyyeeffataanii jiru. Kaayyoon isaanii raawwii jila naannoo sana irratti geggeeffamu irratti kan xiyyeeffatu yoo tahu qorannoo kanaan wanti adda taasisu afaan amaaraatiin dhihaachuu qofa osoo hinta'in fakkoommiiwwaniif bakkeewwan seenaa ibsuudhabuudha.

Sintaayyoo Tolaas Biiroo Aadaa fi Tuurizimii Oromiyaa keessaa mata duree '*The Conservation of Dire SheikHusein Heritage Site*' jedhuun haala walii gala Dirree SheekHuseeniifi eegumsa godhamuu qabu irratti kan xiyyeeffatuudha. Kun immoo Afaan Ingiliziitiin barreeffamuu bira darbee mata duree qorataa kanaa xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan sirna Muudaa irratti bu'ureeffachuun isaa adda taasisa.

Abdurrahmaan Abdurroos bara 2002 A.L.H waraqaa eebbaa digrii duraa ittii guuttaachuuf mataduree ‘Xiinxala Walaleessummaa Sheekkaraafi Shaarmadee Soof-umar, jedhuun qorannoo yoo ggeggeessu walaloowwan Sheekkaraafi Shaarmadee godina Baalee Aanaa Daawwee Qaachan ganda Soof umar gama afaaniitiin xiinxaluudha.

Hosni Mubaarak Muhaammadis bara 2001 A.L.H Digrii duraa guuttachuuf mata duree “Xiinxala Walaleessummaa Baaroo Sheekanaa Huseen Baalee” jedhuun barreessee jira. Kaayyoo qorannoo isaatis walaloowwan Baaroo SheekHuseen keessatti dhihaatan qofa xiinxaluudha. Qorattootni armaan olii lamaanuu Afaan Oromootiin barreessanis mata duree qorataa kanaatiin qabiyyeedhan garaagarummaa qaban

BOQONNAA SADI: DHIHAATINA AFI MALA QORANNOO

3.1. Dhihaatina Qorannoo

Qorannoon kun amala qabu irratti hundaa’uudhan mala akkamtaa (qualitative method of research) fayyadamuudhan odeeffannoowwan walitti qabaman bu’uura godhatee kan ibsi itti laatameedha. Adeemsa ibsa kennamuu keessatti bakkeewwan barbaachisaa ta’anitti suuraalee fayyadamuun ibsuuf yaalamee jira. Jechootni namatti dimimmisaa’uu danda’an jedhamanii yaadamanis jalqaba waraqaa qorannoo kanaa irratti hiikni ifa ta’e kennameefii jira.

Jechootni qorannoo kana keessatti itti dhimma bahaman akka waliigalatti kan beekaman waan ta’aniif namni dubbisu haaluma salphaan hubachuu nidanda’a jedheetan amana. Saxaxni qorannoo kanaas naannoo dirree SheekHuseen irratti kan xiyyeeffate waan taheef odeeffannoo akkamtaan walitti qabame sana ibsuudhan kan raawwatameedha. Kana malees, kaartaa akka Oromiyaatti yeroo qophaa’ee biroo aadaa fi Tuurizimii ganda Dirree SheekHuseenitti argamu fayyadamuun akka hubatamuuf waraqaa qorannoo kana irra kaa’ee jira. Bakkeen qorannoo irratti taasifamee kun godina Baalee, aanaa Gololchaa keessatti itti argamtus kaartaa irratti eeramee jira.

3.2. Mala Qorannoo

Qorannooni waa’ee xiinxala ayyaanaa fi fakkoommii sirna muuda Dirree Sheek Huseen mala ragaalee walsimsiisuutiin ragaalee dhugaa ta’an namoota sirna amantichaa beekan iddoo itti raawwatamu, Dirree Sheek-Huseenitti si’a lama ayyaana Hajjii fi Zaaraa irratti argamuun kallattiin bifa odeeffannoofi waraabbiitiin qindeeffachuun kan funaanameedha.

Odeeffannoowwan argaman meeshaalee elektirooniksiin waraabachuun ergaa isaanii sirriitti xiinxallaan taasifamee jira. Namoota Waa, ee muuda Dirree Sheek Huseen beekan mala iddatteessuu miti carraa (non- probability sampling) keessaa akkayyoo (purposive sampling) tti fayyadamuun kan qindaayeedha.

Sababni isaas, namootni odeeffannoo kennan kallattiidhan kan amanticha waliin walqabataniifi sirriitti beekan (akka kaayyoo ofiitti fudhatan waan ta’eef) hirmaattota kaanis bakka bu’an jedheetan yaada.

Kana ilaalchisee Addunyaan, (2011:67), Berg (2001:32) wabeeffachuun yoo ibsu, “*Qorataan tokko beekumsa dhimmicha irratti qabu irraa ka’ee kanneen odeeffannoo irraa argachuu danda’u murteessa*”jedha.

Kana malees, maalummaa iddatteessuu mitcarraa keessaa ammargee (convenient sampling) ittis dhimma bahamee jira. Sababni isaa gosti iddattoo kanaa bakka ragaa gahaa ta’e argachuuf rakkisuutti waan tajaajiluufi. Kana ilaalchisee Addunyaa (2011:67), Berg (2001) wabeeffachuun yoo ibsu, “*Qorataan tokko yoomess danqaa keessatti kan argateefi kan harkaa qabutti dhimma bahuun qorannoo isaa geggeessuu danda’a*” jedha. Malli iddatteessuu darbaa dabarsaas (snowball sampling) qorannoo kana keessatti hojiirra oolee jira. Sababni odeeffannoo tokko kan tokko beekutti daddabarsuu odeeffkennitoota filachuuf mijataadha. Kana ilaalchisee Addunya (2011:67) Denscombe (2007:17) wabeeffachuun yoo ibsu, “*Namoota qorannichaaf odeeffannoo barbaachisu kennan iyyaafachuun, itti guuta odeeffannoo argameetiif namtichi odeeffannoo kenne sun kan biraas akka eeru taasisuudha,*” jedha.

3.3. Madda Ragaalee

Maddi ragaa qorannoo kanaa duudhaa hawaasaa yoomessa dhugaa keessatti raawwii sirna muuda Dirree Sheek Huseen irratti argamuun odeeffannoo irraa funaanname ta’a. Irraawwatamni qorannoo kanaa miseensota sirna raawwii muuada Dirree Sheek Huseen yoomessa dhugaa keessatti argamaniifi dabalataan hammargeefi darbaa dabarsaan warroota filataman ta’aniiru. Qorataan dhimmoota kanneen irratti odeeffannoo miseensota hawaasichaa murteessoo ta’anirraa meeshaalee funaansa ragaa ta’an, kanneea akka af-gaaffii, marii gareefi daawwannaatiin funaanuun qaaccessen. Kunis qorannoo bu’uuraa kan mala akkamtaatiin ykn qorannoo qulqullinaatiin ibsuudha kan qaaceffameedha.

3.4. Adeemsa Funaansa Ragaalee

Qorannoon kun madda ragaa duraatiin haxa murtaahaa hordofuun afgaaffii caaseffamaafi miti caaseffamaa akkasumas marii garee xiyyeeffannoo irratti hundaa’uun hoggantoota amantaa , namoota aadaafi seenaa naannichaa beekan irraa kan walitti qabamee yoo ta’u, qorataanis ilaalaa hirmaachuun akkasumas qabatamaa taasisuuf adeemsa duraa irraa eegalee suuraalee, viidiyoo, kaartalee barbaachisaa dijitaal kaameeraafi mobaayilootaan waraabbachuun fayyadamee jira.

3.4.1. Filannoo Naannoo Qorannichaa

Filannoon naannoo qorannichaa kallattiidhan bakkaa sirni jilaafi fakkoommiiwwan amantaa Dirree SheekHuseen itti gaggeeffameedha. Dirree SheekHuseen hangafaafi yeroo jalqabaaf amantichi kan itti babal'ate waan ta'eef kanuma bu'uura godhachuun bakkeewwan raawwii sirna amantichaa itti gaggeeffamu irraa adda bahee kan filatameedha. Filannoon bakkee qorannoon itti gaggeeffamuu kunis akkayyoodhan kan raawwatameedha.

3.4.2. Filannoo Hirmaattotaa

Qorannootokko geggeesuufhirmaattota hudnaa itti gargaaramuun rakkisaadha. Mala qorataan qorannoo geggeessu kana galmaan ga'uuf jecha odeeffannoo funaannachuuf, madda ragaalee dhimmichi ilaallatu ittiin filatetu murteessa. Haaluma kanaan filannoon hirmaattota qorannoo kanaa kan gaggeeffame mala akkayyaa (Purposive method), mala hammaargee akkasumas mala darbaa dabarsaatiini. sababni malleen kanatti gargaarameefis kaayyoo hirmaatotaa wajjin waan deemuuf, hirmaatota haala barbaadamuun yoo argachuu rakkiseef akksumas namni namni jalqaba gaafatamu kan biro akka eeru gochuudhani. Haaluma kanaan hirmaattota jiran keessaa kan kallattiin dhimmi isaan ilaallatu namoota gaafachuun erga addaan baafateen booda filannoo raawwateera. Kunis namoota naannichatti yeroo dheeraan turuun, haala sirna raawwii gaggeeffamuu beekan, abbootii amantichaa, hoogganaa gandichaa irratti xiyyeeffachuun filannoo hirmaattotaa kana raawwatee jira.

3.4.3. Akaakuuwwan Ragaalee

Adeemsa qorannoo gaggeeffamuu kana keessatti akaakuuwwan ragaalee sadarkaa duraafi ragaalee kitaabota, dokumantoota waajjiroota aadaafi Tuurizimii aanaa Gololchaafi godina Baaleetii argaman sakaatta'uun fayyadamee jira. Ragaa sadarkaa duraa ilaalchisee odeeffannoowwan barbaachisaa ta'an kallattiidhan odeeffkennatti fayyadamuun kan raawwatame yoo tahu qorataanis qaaman argamuun sirna raawwatamuu ilaalaa hirmaachuun qorannicha gaggeessee jira.

3.5. Meeshaalee Funaansa Ragaalee

Qorannoo tokko gaggeessuuf odeeffannoo mata duree filatame sana irratti hundaa'uun funaanuun barbaachisaadha. Odeeffannoon tokko immoo yeroo funaanamu meeshaaleen ittiin funaanaman murteessaadha.

Haaluma kanaan “Xiinxala ayyaanaafi fakkoommiiwwan sirna raawwii muuda Dirree Sheek Huseen” jedhu qorannoo akkamtaa (qualitative research) waan ta’eef , meeshaalee ragaalee funaanuuf gargaaran kanneen akka afgaaffii, marii garee, xiinxala dookumantii garaagaraa, waraabbiifi waan kanaafi kana fakkaatu akka ta’u Addunya (2011) niaddeessa. Haaluma kanaan qorataanis meeshaalee ragaalee funaansaa amaan olitti eeraman itti dhimma bahuun haala armaan gadii kanaan kaa’ee jira.

3.5.1. Afgaaffii

Afgaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanaman keessaa isa tokko ta’ee kan qorataafi odeef-kennan (informant) fuulletti walarganii odeeffannoo waliilaataniidha. Dastaa (2013:111) “Odeeffannoo afgaaffiidhan funaanamu wanti gaarii taasisu qorataan gaaffii isaa sirriitti ifa godhee akka ibsuuf odeef-kennaan gaafachuu danda’uu sisaati”jedha. Qorataanis, gaaffilee afgaaffii odeefkennitoota bakka adda addaa jiraniif hogganaa amantichaa irraa eegalee hanga hordoftoota sirna amantichaa beekaniitti bifa adda addaatiin wixineessuun dhiheesseefii jira.

Qorataanis akka meeshaa guddaatti afgaaffii kan fayyadame yoo ta’u, kaayyoo qorannoo kanaatiif akka ta’u gaaffilee afgaaffii akaakuu sadiin qopheeffate. Isaanis: afgaaffii caaseffamaa (structured interview), afgaaffii miticaaseffamaa (unstructured interview) fi afgaaffii marii garee (Group interview) kan qabateedha.

Afgaaffiin caaseffamaa akka waliigalaatti baay’inaan mala qorannoo keessatti kan hojii irra ooluudha. Kunis qorannoo akkamtaa (qualitative research) keessatti mala odeeffannoowwan bu’uuraa ittiin funaanamuudha. Kaayyoo guddaan afgaaffiilee qorannoo hawaasa tokko irratti taasifamuuf qorataan odeeffannoowwan adda addaa hunda isaa argachuufi amala, amantaa, duudhaa odeef kennaafi akkasumas namoota biroos beekuuf karaa isa dandeessisuudha.

Haalli dureen afgaaffii caaseffamaas kan ofkeessatti qabatu gaaffilee qophaa’an odeef kenna qophaa’e sanaaf dhiheessuu, akkuma odeefkennaan deebii kennuun waraabachuu, gaaffilee akkaataa duraa duuba isaaniitiin ajaja ifa ta’e wajjin kaayuu, barbaachisaadha. Kana malees, (Dastaa 2013:112) yoo ibsu, “*Afgaaffiin yeroo barbaade fooyya’uu danda’a*”jedha. Qorataanis, haaluma kanaan, gaaffilee afgaaffii qopheessate haala odeefkenna ilaaluun fooyyeffatee jira.

Gaaffilee afgaaffii kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahan jedhu qopheeffachuun akkasumas sana irra deebi'ee ilaaluun hamma danda'amuun dhiheessuuf yaalee jira. Afgaaffii miti caaseffamaa keessatti Osoo gaaffilee hinqopheeffatin haaluma deebii odeeffenna irra kaa'uu gaafachuun odeeffannoon sassaabamee jira. Kana ilaalchisee (Bryman2004:113)yoo ibsu, *“In unstructured interview, the researcher has an interview guide or a list of issues that are typically covered. The interviewer uses informal way of questioning and he can vary the order and the wording of his questions from interview to interview ”*jedha. Haala kanaan qorataanis afgaaffilee caaseffamaafi miti caaseffamaa qopheeffatee odeeffannoo karaa barbaaduun walitti qabatee jira.

3.5.2. Ilaalaa Hirmaachuu

Kutaa kana jalatti ilaalaa hirmaachuu gosa adda addaafi faayidaa mala odeeffannoo funaanuu keessatti qaban xiyyeeffannoon kennamee jira. Ilaalanii hirmaachuun haxa odeeffannoo walitti funaanachuuf damee qorannoo hammaayyaawaa keessatti dhimma itti bahamuufi baayyee barbaachisaa ta'eedha. (Nachmias1987:289), *“The procedure in which the researcher get some sort of membership or close relation ship to the group he or she is studying ”*jedha. Kunis adeemsa qorataan tokko waan qoratu sana irratti gareewwan hawaasaa qorannoo irratti gaggeeffamu yookiin itti firooman irraa odeeffannoo argachuuf tattaaffii taasisamuudha. Ilaalanii hirmaachuu keessatti qorataanis ayyaanota Hajjiifi Zaaraa irratti dursee qooda kan keessatti fudhatteefi qaama hawaasicha qorannoo irratti gaggeeffamuu ta'ee guyyota shan shaniif kan raawwateedha

Haala ilaalanii hirmaachuu kanaan qorataan karaalee sadiin keessatti hirmaatee jira. Tokkoffaa, qorataan kan guutummaatti qooda keessatti fudhateedha. Si'a kana qorataan yoomessa hawaasaa qoratu sana keessatti guutummaatti waan hirmaateef odeeffannoo argachuu danda'ee jira. Lammaffaa, qorataan walakkaan kan itti hirmaatuu (partial participant) dha. Bakka kanatti miseensotni yoomessa hawaasaa keessa jiran eenyummaa qorataa waan beekaniif qoratichi yoomessa hawaasaa keessa galee jireenya idileetiinn kan walitti dhufaniidha. Sadaffaan, qorataan dhimma raawwatamu fageenya dhaabbatee ilaaluun kan hirmaatuudha. Haala kanaan qorataan bakka kanatti afgaafataa ta'eeti dhihaata. Qorataan fagoo daawwachaa hirmaannaa bicuu qofa kan keessatti fudhatu ta'a. Kana ilaalchisee Bryman (2004:301) yoo ibsu, *“The researcher can act as observer as participant. In this case the researcher engages in some observation with*

little participation. He/she is mainly an interviewer”jedha. Qorataan kunis, yeroo hojii qorannoo kanaaf deemetti gahee qorataan sadaffaa irratti ibsameen kan walfakkaatuun baay’inaan raawwateera.

Fakkii torba: Hirmaannaa qorataan dargaalee wajjin taasisse

suuraan gargaaraa qorataatiini

Afgaaffii adda addaa dhiheessaa darbee darbee bakka wantootni tokko tokko haaraa itti ta’anitti .qooda baayyee xinnaa ta’e fudhachuun keessatti hirmaachuun odeeffannoo funaanatee jira..Fakkeenyaaf, kabaja ayyaana giddu galeessa Dirree SheekHuseen waggaatti si’a lama gaggeeffamu irratti qaaman argamuun jila raawwatamaa ture daawwatee jira.

Adeemsa kana keessatti yeroo namootni muudaaf dhufan niyyaa isaanii guuttee fi kennaa galchan , kan dhukkubsatan fayyanii galata galchan, yeroo abbaan karraa eebba adda addaafi kadhaa waaqayyo raawwatan hirmaachuuf carraa agate jira.Adeemsa kana keessattis namoota amanticha irratti bebbeekamoo ta’an kan sirna amantichaa fi seenaa dur irraa jiruufi abbootii irraa dhagahan beekan irraa odeeffannoo akka fudhatu gargaaree jira.Haa ta’u malee , carraa isaan argatetti odeeffannoo muraasa kennan malee sababa hanqina yeroo irraan kan ka’e akka deddeebi’u taasissee jira.

Faayidaan guddaan ilaalanii hirmaachuu kunis qabatamaan sirna raawwatamu arguufi xiinxaluuf kan nama gargaaruudha.kunis qorataan amala hirmaattootaa akka adda baafatuuf isa gargaara.Kana ilaalchisee Nachmian (1987:209) yoo ibsu, “

The basic benefit of observation is its straight forwardness. It is easy for the researcher to study behavior entirety. But, the researcher maynot ask people about their own or others behavior.He/she can directly observe them what they do and say things.This makes the gathering of first hand data possible, jedha.

Haalli qorannoo kanaas keessaayyuu yeroo sirni jila adda addaa raawwatu adda baafachuuf baayyee barbaachisaa waan ta’eef sirriitti hordofuun suuraalee fudhachuun odeeffannoo funaanamee jira.Yeroo hordoftootni amanticha sirna jilaa irratti hirmaatan dubbisuun rakkisaa waan ta’eef sirnicha ofii hordofuun daran mijaawaadha.Qoratanis haalan ilaalaa hirmaannaa gochuun odeeffannoo argate qaaccesssee jira.

3.5.3. Marii Garee

Qorannoo adeemsisame tokko keessatti mariin garee meeshaalee odeeffannoo ittiin funaanaman keessaa isa tokko.Marii garee keessatti akkaataa yaadni burquu danda’uun gaaffilee adda addaa dhiheessuun haaluma salphaan akka irratti mari’atanuuf karaa mijataa uuma. Yaadota diidimmisaa’anillee karaalee ittiin ifa gochuun hubachiisuu danda’amuudha.Mariin garee yaada namni tokko osoo hinibsin bira tare inni biroo yaadaachiisuun karaa yaada tokko guutuu ittiin taasisaniidha.Walgargaaranii kan inni tokko dagate inni biroo yaadachuun akka falli barbaachisaa ta’e argamu haala mijeessa. Haaluma kanaan qorataanis, Dirree SheekHuseenitti qaaman argamuudhan namoota waa’ee sirna amantichaa beekan jaha gurmeessuun odeeffannoo barbaachisaa ta’e akka argatu taaasissee jira. Adeemsa marii garee keessattis, qorataan yaadni akka jala hintarreef meeshaalee waraabbii elektirooniksii ta’etti dhimma bahee jira.

3.5.4. Waraabbii

Qorannoo gaggeeffamu tokko qabatamaafi amanamummaan isaa daran akka cimuuf ragaalee jiran hamma danda’amuu waraabachuun gaarii ta’a. Kun immo qorannoo akkamtaa keessatti gaheen inni qabuufi yaadota yeroo balbaloomsanillee duraa duuba qabsiisuufi qindeessuuf gargaara.

Haala kanaan qorataan adeemsa qorannoo isaa keessatti meeshaalee waraabbii kanneen elektirooniksii ta'an dijitaal kaameeraa, mobaayiloota sagalee waraaban adda addaa fayyadamuun odeeffannoo barbaachisaadha jedhee yaade walitti qabatee jira.

Waraabbiin waan tokko akkuma jirutti fudhachuudhan ergasiiyis qabxiilee barbachisaa ta'an keessaa gulaalee kaa'uuf bu'aa gaarii tokko argachuuf karaa dandeessisuun haala mijeessa..Haaluma kanaan qoratanis, naannoo ka'umsa isaarraa eegaleehanga raawwii sirnaatti wantoota jiraniifi raawwaataman waraabachuun itti fayyadamee jira.

BOQONNAA AFUR: XIINXALA MUUDA DIRREE SHEEK HUSEEN

4.1. Seenaa, Jalqabbii, Hirmaattotaafi Yoomessa Muuda Dirree Sheek Huseen

4.1.1. Seenaa Dhalootaafi Hojiilee Sheek Huseen

Waa'ee eenyummaafi haala dhaloota sheekHuseen afoolliifi barreeffamootni adda addaa yaada adda addaa dhiheessu.Barreeffamni tokko tokko Sheek Huseen biyyuma keessatti dhalatee daa'imummaan Qur'aana akka barsiisuu jalqabe,kanneen biroo immoo biyya Arabaa keessaayyuu Iraaqii dhufuun karaa Misiraa Harar seenee ergasiyyis naannoo Anaajinaa kanatti akka amantaa Islaamaa babal'ise dubbatu.Yaada kan ilaalchisee Haliimaa Muhaammad qorannoo digrii duraa guuttachuuf geggeessite keessattii yoo isitu,

Sheek Huseen kan dhalataan godina Baalee aanaa Gololchaa bakka Anaajinaa jedhamee waamamutti. Bara sana keessa Anaajina keessa kan jiraataa turaniifi AbalQaasim jedhamanii kan waamaman nama guddatu ture.Ammallee maqaa isaaniiitiin kan waamamu Anaajinaa gara Dhihaatti kan argamu gaara guddaatu jira.Namni kun Sheek Huseen osoo hindhalatin waggoota baay'ee dura Nabiyyuu Muhaammad manaamaan itti mul'atanii mucaan guddaa fi eebbifamaan tokko naannoo sanatti akka dhalatu itti himee ture jedhama.(Halimaa 1974:10) jechuun keessi.

Barreeffamumma Qorannoo digrii 1^{ffaa} guutuuf Halimaa Muhaammada bara 1974 dhiheessite irratti “HabalQaasim” nama jedhamutti Nabiyyuu Muhaammad manaamaan itti dhufanii erga itti himaanii xiqqoo turanii booda ergamaa maqaan isaanii hin beekamne tokkoon kanaan dura Nabiyyuu Muhaammad kan manaamaan itti himan dhalatni SheekHuseen akka dhihate yaadachiisan. Kana dhagahanii xinnoo akkuma turaniin dubartiin Maakidaa jedhamtu ciniinsuun akkuma qabamteen HabalQaasim naannoo sana gahanii erga Waaqa kadhatanii booda rakkoo tokko malee ilma dhiiraa hiikkatte.HabalQaasimillee daa'ima dhalate Sayid Huseen jechuun moggaase. Nabiyyuu Muhaammad bara isaanii sanyii 11^{ffaa}tti daa'imni hangafni eebbifamaan akka dhalatuufi sayid Huseen akka jedhamu dubbatee ture.” jechuun ibsite. Andrejewski (1972:20) akka ibsettis,dhaloota SheekHuseeniin waggoota dheeraan dura Sheekni beekamaan naannoo sana jiraataniifi AbalQaasim jedhamee kan waamamu Nabiyyuu Muhaammad manaamaan itti mul'achuun waliyyii beekamaan ganda Aanaajinaatti akka dhalatu itti himee ture jechuun barreesse.

Jeylan (2005:33) Dhalootni Sheek Huseen ajaa'iboota hedduu wajjin kan walqabateefi hundeessaa gamoowwan naannoo sanaa akka ta'e yoo ibsu,

The birth and/or death of the founders of shrines tend to be associated with miracles. The birth of sheik Hussein was already foretold long before he was born ,that there was a right light in the sky during his birth on a Tuesday at a mid night and that his birth was attended by Abalkasim , a fameous local saint living in the area at that time and to who God had foretold the birth of SheikHussein.Likes this to the birth of Jesus Christ,Which is also said to have been foretold before he was born,and to the attendance of Jesus's birth by Gabriel. Jechuun, barreeffama isaa keessatti kaa'ee jira.

Afgaaffilee odeeffennitootaafi marii garee irraa haala hubachuun danda'ameenis Sheek Huseen kan dhalatan Godina Baalee aanaa Gololchaa ganda Anaajina jedhamu keessatti akka ta'eedha.Kanaaf,immoo,ragaan amansiisaan jiru abbaafi haati as jiraachuufi qubbaaleen isaanis asitti argamuudha jechuun ibsan.Kana irraa akkuma hubachuun danda'amutti,dhalootni sheekhuseen naannoo Anaajinaa ta'uu isaati.Odeeffennaan Muhaammad Huseen waa'ee dhaloota sheekhuseeniifi haala abbaafi haadha isaa akka armaan gadii kanaan ibsa.

Sheekhuseen lammii Itoophiyaati. 'Sheeka' Kan jedhamaniifis barsiisaa amantaa Islaamaa waan ta'aniifi. 'Sheeka' jechi jedhu Afaan Arabaa irraa kan dhufe yoo ta'u hiikni isaas barsiisaa jechuudha. Maqaan isaanii kunis jecha Arabaatiin "owuseen" jedhamuun yemmuu waamamu, hiikni isaas ' Tolaa' jechuudha.Namootni kadhatanii haajaa itti himatanii du'aayii godhanii irraa argatan 'Milkeessoo' jedhanii waaman. jechuun ibsa.

Odeeffennaan kun waa'ee abbaafi haadha Sheekhuseenillee yoo ibsu'

Abbaan Sheek Huseen Ibraahim Sayyid Abdullaahii yoo tahu Haati Shamsiyyaa, ammoo Rahiimaa, Juheeriyaa, Maakidaa jedhamuun maqaaalee addaatiin adda waamamti.Maqaaleen kunneen hundi sababa itti baasanii ittiin waamanis qaba.Maqaan abbaan ittiin waamu Shamsiyyaa, waahilli Juheeriyaa, Keessummaan, ijoolleen, musaafirri,ollaaf wkf raahmaajjedhanii waamu.Haati Sheekhuseen Muka ibiddaa tokko yoo qabaate namaaf kennitee ofiif dukkana teessi;bishaan kubbaayyaa tokko yoo qabaatte rakkataaf kennitee ofiif dheebuu jiraatti. Kanaaf Raahimaa jedhamti jedhama.Maakidaa gaafa Shekhuseen deessu

itti baasan. Sanaan dura ittiin hinwaaman ture. Yeroo sana maatiin sheek Huseen (abbaafi haati) Afaan Arabaatiin dubbatu turan. Sheek Ibraahimis bara sana keessa darasaalee 400 Afaan Arabaatiin akka barsiisaa turaniifi isaan sana keessaa 70 dhaqqabuutu himama. Yeroo Maakidaan Nuranaa Huseen dahuuf ciniinsifattu Afaan Arabaatiin 'makdata aleeytii' jedheen. Ciniinsuun sitti laafee jechuudha. Isheen is "makdata aleeyaa" jettee deebisteeff. 'Natti qabbanaa' ee jira' jechuudha. Kana irraa ka'eeti Maakidaa jedhamte afoola jedhutu jira. Sheek Huseen bakki itti dhalataniifi (du'an) akkasumas handhuurri isaa itti awwaalame bakka amma gamoon isaa jiru kanatti. Asitti dhalachuufi as jiraachuu isaanii ragaa kan ta'u abbaafi haati isaanii as jiraachuufi qubbaaleen isaanis as ta'uu isaati. Maqaa kanaan bal'inaan waamamuu kan eegalan erga amanti Islaamaa babal'isaniin booda, jedha

Smith Donaldson (1897) akka barreessetti immoo, Sheek Huseen Baagdaad irraa gara Baalee kan dhufan naannoo jaarraa 17^{ffaa} keessa akka ta'eefi kaayyoon addaas Oromoota naannoo sanaa Islaamessuuf akka ta'e ibsuun faallaa isaatiin immoo Sh/Huseen karaa Harar Kibba baha Itoophiyaatii akka dhufellee eera.

Amaan (1999:5) Bara jireenyaafi wantoota Sheek Huseen namoota kaan irraa adda taasisu akkanatti haalaa armaan gadii kanaan ibsee jira.

Sheek Huseen waggoota soddoma ijoollummaan, waggoota shantama godina Arsii aanaa Seeruu jiraachuu, waggoota torbaatama Anaajina akka jiraataniifi bara umrii jiranitti amantaa Islaamaa kan barsiise, masjiida zurxum kan ijaarsiseefi haroo lukkuu kan qonforsiiseedha. Kana malees, Sheek Huseen namoota biroo irraa kan isaan adda taasisu wantootni baay'een akka jiraniifi isaan keessaayis: akkuma dhalataniin dubbachuu danda'uu, qur'aana dubbisuu danda'uu, amantaa Islaamaa babal'isuufi masjiidota hedduu ijaaruufi haroowwan qonforuu, karaamaa qabaachuu, nuuraan (ifnaan) dhalachuu isaanii namoota hunda walqixa kan ilaalanii wkf jechuun addeessa.

Odeeffennaan Sheek Qaadiinis haaluma arman oliitiin odeeffannoo kennanii jiru. Haala barreessitootaafi odeeffennitoota armaan oliirraa hubannutti, Sheek Huseen Anaajinatti abbaa isaanii Sheek Ibraahimiifi haadha isaanii Maakidaa irraa ifnaanan dhalachuu isaaniiti. Gama birootiin Braukämper (2004: 130) waa'een dhalootaafi eessaa dhufteen

Sheek Huseen mamsiisaa ta'uu Yoo ibsu, “*The genealogical data on the Sheikh Hussein are diverse and very problematic*” jedha. Gama birootiin Braukämper (2004: 132) deebisee maatiin Sheek Huseen Saawudii Arabiyaa irraa akka maddanii dhufanis addeessa.

Nur Hussein's grandfather, Sayyid Abdallah and his father Sheikh Ibrahim are believed to have come from Arabia to Merca to the south of what is today Mogadishu in Somalia. Sheikh Hussein's father, Sheikh Ibrahim later moved to Bale in Ethiopia and started to preach Islam there. The cause for the ultimate movement of Sheikh Hussein's grandfather and father has not yet been given in oral and written sources. However, looking at the engagement of Sheikh Hussein's father in propagating Islam, one can only assume that the cause was probably purely religious. jechuun ibsa

Akka barreessaan kun ibsutti, akaakayyuun Sheek Huseen Sayyid Abdullaahiin amantaa Islaamaa babal'isuuf karaa Moqaadishoo akka Itoophiyaa seenaaniif sababaan sochii dhuma isaanii afaaniinis ta'ee barreefamaan akka hinjirre ibsa.

Karaa biraatiin immoo Cerulli (1928:152) yaada faallaa armaan olii kaasuun, “*Sheikh Hussein was a saint of an unknown background who preached Islam during the Sultanate of Bale*” jedha. Odeefkennitoonni dhalootni SheekHuseen yoom akka ta'e wanti lafa kaa'an hinjiru. Akka odeefkennaan Sheek Qaadiin jedhanitti waggoota 180 (dhibba tokkoofi saddeettama) lubbuun jiraataan.

Akka Braukämper (2002: 130-131) kaa'etti, herrega hidda dhalootaa walitti qabeen dhaloota 29 dura dhalate yaada jedhu bu'uura godhachuudhan, “*The birth of Sheikh Hussein was near the late twelfth century,*” jedha.

Akka afaaniin himamutti Sheek Huseen Darasaalee/ barattoota/ kutaa biyyattii adda addaa irraa qur'aana barachuuf Anaajina dhufan 6666 (kuma jahaafi dhibba jahaafi jahaatamii jaha) amantaa Islaamaa barsiisaa ture jedhameeti amanama.

Kana malees, SheekHuseen dandeettii afaanota 64 dubbachuu qaba. Namoota hundaayyuu afaanuma isaan dubbachuu danda'aniin waliigalan. SheekHuseen naannoo Anaajinaa kanatti barnoota Islaamaa barsiisuu, masjiidota ijaaruu haroowwan qonforuu ajaa'iboota adda addaa hedduu kan raawwatan akka ta'e odeefkennitootniifi barreeffamoonni muraasni ragaa bahan. Masjiida zurxum, kan isa jalqabaa kan ijaaran dhagaa laga

waabeetii darasaalee hiriirsuuniifi walirraa fuffuudhuun guyya tokkotti akka raawwatanitu dubbatama.

SheekHuseen Maqaa birootiin NurHuseen, Milkeessoo, BaaraBaalee, Abbichoo Baalee, Sayidlaaraafiina, waan kanaafi kana fakkaatan jedhamuun kan waamaman, waan gaarii kan hojjetan, barsiisaa aamantaa kan ta'aniidha.

Walumaa galatti seenaa fi hojii SheekHuseen karaa walmormisiisuun dhihaatuus haala odefkennitootaafi barreessitoota baay'ee irraa hubatamu durirraa kaasee amantaa babal'isuu qofa osoo hinta'in hawaasa keessatti wanti gaarii akka hojjetamu karaa saaqanii kan turan ta'uudha. Yeroon dhalootaa murtaahaan beekamuu baatus haala Braukamper barreesseen kurmaana walakkaa jaarraa kudha lammaaffaa akka taa'e tilmaamama. Kana malees SheekHuseen dhalootni isaanii ajaa'iba kan qabuufi yeroo lubbuun turanitti barnoota amanta babal'isuu, masjiidota ijaaruu, haroo qonforuun yataamotni hanga har'aatti akka itti fayyadaman gochuu isaati.

4.1.2. Akkaataa Jalqabbii Muuda Sheek Huseen

Akkaataa jalqabbii jila dirree SheekHuseen ilaalchisee yaadota gurguddaa lamatu jira. Akkaataa barreeffamootni tokko tokkoofi afoolli daddarbaa jiru ibsutti dhaloota Sheek Huseen wajjin walqabata jedhu. Kunis SheekHuseen kan dhalatan dhuma kurmaana Jaarraa 11^{ffaa} Kiiphxata galgala goobanaa akka ta'e barruuleen" ayyaana Miliniyeemii Dirree SheekHuseenitti" jettu kan biiraa aadaafi Tuurizimii godinaa Baaaleetiin barreeffamte ni addeessiti. Haaluma kanaan ayyaanni ji'a Hagayyaa keessa kabajamu 'Zaaraa' jedhamuun kan beekamu guyyaa dhaloota Sheek Huseen yaadachuuf akka ta'etu himama. Ayyaanni inni lammataa immoo kabaja ayyaana Arafaa ittiin yaadachuufi kabajamuu kan jalqabeedha

"SheekHuseen irraa Qura'aana qorattotni iddoo fagoo irraa dhufanii achuma taa'anii waan barataniif barnoota isaanii addaan kutuu waan hindandeenyeef warri isaanii waggaatti wayta lama galaafi wanta isaan barbaachisu fiduuf. Duuba haala kanaan imalli galaa barattootaa deddeebisuuf waggaa keessatti wayta lama adeemamu kun adadumaan baratamee, aadeffatamee itti fufamuudhan sadarkaa har'aa irra gahe jedhama." (Biiraa Aadaafi Turizimii godina Baalee, 2000:9). Akka odeeffaknaan Muhaammad Huseen jedhanitti yaadni isaanii haala olitti ibsameen walfakkaachuufi hanga sheek Huseen

lubbuun jiranitti ayyaanotni kun lamaan si'a 150 (dhibba tokkoofi shantama) akka kabajame dubbatu.

Kabaja ayyaanaa kana keessaayis Hajjii si'a 39 (soddonii-sagal) Zahaaraan si'a 111 (dhibbaafi kudha tokko) kabajuun akka raawwatametu dubbatama. Asmarom Legesse (1974:9-10) yoo ibsu, *The traditional Oromo custom of visiting the holy shrine every eight years to have conduct the anointment ceremony for them under the Gada system ,had already transfigured in to Muslim practices of visiting the venerated tomb and saints (dead/live),jedha.*

Akka barreessaan kun lafa kaa'eett muuda gara bakka qulqulluu kanneenii deemuu muuxannoo Oromoo sirna Gadaa waggoota saddeet saddeetin geggeessu irra gara amantiin Musliimaa awuliyaa ilaaluuttii akka jijjiirame addeessa.

Walumaa galatti, odeeffannoo odeeffannootaaifi barreeffamoota muraasaa irraa akkaataa hubatamuun jalqaba muuda Dirree Sheek Huseeniif ka'umsa kan ta'e naannoo adda addaattii dhufanii achitti barachuu darasaaleefi muuda sirna Gadaa Oromoo keessatti geggeeffamaa tureedha.

4.1.3..Hirmaattota Muuda Dirree Sheek Huseen

Dirree sheek Huseen namootni Waaqayyoo waan hunda uume kadhachuuf deeman muuda jedhaman.Iddoon namoonni baay'een waaqa kadhachuuf itti walgahan iddoo muudaa ykn iddoo awuliyaa jedhama.¹² Namni iddoo Awuliyaa kanatti abbummaadhan ykn olaantummaan hoogganu waliyyii(sayyida) jedhama.Namoonni walitti qabamanii iddoo muudaa deeman maqaan garee yookiin waliigalaa ittiin waamaman Salamoo jedhaman.Salamoon tokko yoo seenu seekkaraa seena. Salamoowwan dura seenanii iddoo qabatanis warra duuba seekkaran simatan .Salamoowwan hundinuu iddoon itti walgahanii galata galfatan dhooqqoo jedhama Dirree Sheek Huseenitti Salamoon tokko galata kan galfatu maanguddoo filatameeniidha.Yemmuu galata galfatan akka itti aanu kana jedhu. 'Galataan deebinee, argannee deebinee, gammannee deebinee 'jedhu. Kan ilma dhabee ture ilma argachuu isaa, kan dhibame fayyuu isaa, guddina qabeenyaafi aangoo kan argate naannoo isaanii keessa yoo jiraatefi waan galata ittiin himatu yoo fidee kenne niibsama.Qabeenyi galataaf karra Awuliyaatti kennamu wareega jedhama.

---

12 Sh/Qaadii odeeffannoo, Bitootessa 12,2008 kennan

Wanti kennamu beelladoota nyaataman keessaa isa korma ta'eefi kan hinkola'in tahuu qaba. Fakkeenyaaf, korma loonii, korma hoolaa, korma re'ee, korma gaalaa, yoo maallaqa ta'es hanguma humni namichaa heyyameef ta'a. Iddoon bultii Salamoona tokko qabatu Miziraa/ dagalee/ jedhama. Salamoona (jamaan) tokko keessa kan jiran miseensotni waliin muuda dhufan nyaataafi dhugaatii fidatan walitti makatanii waliin nyaatan waliin dhugan. Namni nyaata yookiin dhugaatii waldhooggatu yookin mirga nama biraa dhiibee madaala cabse, ni cubbama, kan cubbame jechuun muujizaa'e jedhama. Nama muujizaa'e rakkoon isa muudata.

Kanaafu, namni muuda dhaqe jazaa yookiin haqa ni eega, walkabaja, walhinmufachiisuus Muudni dhufe jechuuf muudni karra nagahe jedhama. Beelladoodni yaabbiifi kan fe'iinsaa Maqaa ummatni baaseefiitiin hinyaamaman, geejjiba jedhamu. Fakkeenyaaf, harree, gaangee, fardaafi waan kanaafi kana fakkaatan hunduu geejjiba jedhamuun beekamu. Haala kanaan, sirni muudaa gaggeeffama. Akkuma Salamoowwaan hunduu galata galfateen (geesseen) waliyyichi Akkana jechuun niebbisu. "Isin hunduu waan yaaddan argadhaa" jedhuun. Sirna galata gaafachuufi sirna eebbaa keessatti namootni seekkara (Baaroo) baasaniifi sirnichi akka milkaa'u gahee taphatan ulee jedhamu. Manguddoonni sirna eebbaa keessatti waliyyicha gargaaraniifi kan jecha waliyyichaa sagalee guddaadhan ummata dhageessisan kunneen immoo Ilaalii jedhamu. Warra awuliyaatti waa himachuun waadeffachuu jedhama. Musliimni muuda Maccaa yookiin saawudii Arabiyaa deemuu humna hinqabne asitti akka salaatu odeeffennaan Muhaammad Huseen nidubb tu. Akka isaan jedhanitti Hajjii salaatuun dirqama Musliima kamiitu. Namni humna /qarshii /qabu Makkaa deemuu kan hindandeenye immo Dirree Sheek Huseenitti akka salaatuun danda'amu Nabiyyiin ibsamuu ragaa bahu. Yaaduma kana Braukamper (1971:197) haala walfakkaatuun ibsa.

For the poor people from part of the world, who can not afford the pilgrimage to mecca, the Muda to Sheik Husein becomes a substitute. The pilgrims who visited Anajina do ofcourse not title themselves "Hajji" but they are imbued with a particular pride. Names of localities and sites as well as, certain ceremonies have been copied from the Mecca model, jechuun ibsa.

Dirree sheekHuseenitti wanti hundinuu seera mataa ofii kan qabuufi inni tokko isa biroo kabajee, walii yaaduun kan keessa jiraataniifi jillichas geggeessan ta'uu hubanna.Kana malees, inni qabu isa dhabeef arjoomuu, rakkoo ofii achitti himachuun kan fala itti argatan ta'uu isaa baranna.

4.1.4. Yoomessa Muuda Dirree Sheek Huseen

Muudni Dirree Sheek Huseen waggaa keessatti si'a lama, ummata iddoofi amantii garaagaraa irraa dhufan kuma dhibbaa ol ta'aniin ji'oota zaaraafi Hajjii keessa muudama. Ayyaanni Hajjii yookiin Zaaraa waggaa keessatti ji'ootni itti kabajaman dhaabbataa miti . Sababbiin isaatiin goobana ji'aa irratti hundaa' uun waan kabajamuufi .Haa ta'u malee, ji'ootni dhaabbataa ta'uu baatanis Ayyaan Hajjiifi Zaaraa garaagarummaa ji'oota jahatiin walirra fagaatanii akka muudaman odeeffennaan Muhaammad Huseen ragaa baha.

Fakkeenyaaf, Muudni Hajjii bara 2008 A.L.H. ji'a Fulbaanaa kan Zaaraa ammo ji'a Bitootessaa ture. Kana jechuun muudni kunneen yeroon itti ayyaaneffataman dhaabbataa miti jechuudha. Yeroo muudni kun itti kabajamus Dargaaleetu biyyaa biyyatti ergaa daddabarsee beeksisa.Akkaataa qorannoo kanaatiin muudni ji'a Fulbaanaa kabajame Hajjii yoo tahu kunis guyyaa ayyaana Arafaatiin walirra oola. Muudni zaaraa immoo ji'a Bitootessaa keessa kabajame. kaayyoon kabaja kanaas guyyaa dhaloota sheek Huseen yaadachuufi.

Muudni baay'inaan gara Dirree SheekHuseen waggaatti si'a gurguddoo lama imala. Jalqaba osoo guyyaan Arafaa hingayin guyyaa muraasaan dura kan gaggeeffamuudha. Yeroo muudni gara Dirree sheek Huseen deemu sababni waliigalaa/guddaan/ Arafaa salaatuufi. Namni qabeenya gahaa hinqabneefi gara Maccaa deemuuf humnaan dadhabe salaata isaa /ishii/ Dirree sheek Huseenitti kan raawwatamu ta'a.

Muudni inni lammataa immoo Zahaaraa galgala goobanaati gaggeeffama.Yeroon kun kan muudni dhaloota Sheek Huseen Anaajinatti kabajuuf deeman yoo ta'u kunis kan jalqabame yeroo sheekanaa Huseen lubbuu isaaniitiin jiran ture.

Kabaja ayyaana kanaa irratti sheek Huseen faarsuu, wareega qaluu, gamoowwan muuduu, sadaqaa hiyyeeyyiif, jawaara dibbachuufi nyaachuu akkasumas kan biroos niraawwata.

4.2. Adeemsa Raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen

Ibsiifi balbaloomsi Muuda Dirree Sheek Huseen irratti taasisaame kan bu'uureffate ilaalcha yeroo deemsa gara naannichaatti godhameefi yeroo turtii qoratichaa Fulbaana 11-17, bara 2008 A.L.I. akkasumas Bitootessa 10-15, bara 2008 A.L.I tti gaggeeffameen ta'a. Yeroo gara Dirree Sheek Huseenitti deemnu imalaa irraa odeeffannoo argadheen harki caalaan muudaa guyyaa salaataa dura guyyoota 2-3 yoo hafu baay'achaa deeman. Qorataanis guyyoota kana dura deemuun odeef-kennitoota isaa (Interviewers) karaa gargaaraa obbo Kadiir Maahmudiin adda baafachuun walitti dhufeenya cimsuun akkasumas akkamitti muudni Anaajina akka gahaniifi amala isaanii adda baafachuu danda'ee jira. Naannoo Anaajinatti Kaaba Itoophiyaatii hanga km 700 imaluun muuda gara Dirree Sheek Huseen dhufan yemmuu gara goda Aynaganyee deemu argachuun odeeffannoo fudhatees jira.

Akkaatuma odeeffannoo argameenis muudni gara Dirree Sheek Huseen imalan kan adda baafamanii haaluma salphaa ta'een beekaman dhanqee yookiin ulee sheeka Baalee yookiin Baalla baallichoo qabatanii deemu isaaniitiini

Fakkii saddeet: Imala Gara Dirree Shek Huseenitti taasisame
Suuraan Gargaaraa qorataatiin

Dhanqeen muka Harooressa jedhamu irraa Dargaalee hojjetamuun kan dhihaattu yoo tahu, jalqaba SheekHuseen Qur'aanni isaanii akka lafa jalaa hintuqneefi lafatti gadi dhaabuun kan itti fannifatan ture.Yeroo ammaa kana fakkoommii jaalalloo sheek Huseeniifi mallattoo nageenyaa ta'uun beekkamti. Dirree Sheek Huseenitti deemsijilaa bakki gareedhan itti geggeeffamu dhooqqoo jedhama .Dhooqqoo karraafi Dinkureetti sirni ayyaanaa bakka muudni hundi argamanitti galgala gaggeeffama.

Bakka kanneeniitti galgala sa'aatii lama irraa eegalee guyyaa ayyaana guddichaatiin dura guyyoota sadi yoo hafu jalqabama. Sirni raawwii Muuda Dirree SheekHuseen yeroo isaa eeggatee akka raawwtuufi namootni muuda Sheek Huseen yeroo yeroodhan beeksisan nijiran.Osoo sirna Muudaa kun hingayin dura dargaalee Dirree SheekHuseenitti hojiiwwan akka haashaa hojjechuu, jawaara qopheessuun gamooleetti naquu fa'a raawwatan.¹³

Fakkii sagal: Boolla Haashiin itti qophaa'u
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

---

¹³ Odeeffannoo Sh/Qaadiin Bitootessa 12,2008 kennan

Akka abbaan Taaytaa eegumsaafi qorannoo Hambaalee(2006:6)jedhuttis,

Naannoo Dirree Sheek Huseenitti karaa aadaatiin ogummaan haashii oomishuu kan qalbii namaa hirkisu keessaa isa tokko. Naannoo kanaatti haashii kana oomishuun kan jalqabame waggoota dhibba sagaliin dura akka ta'e dubbatama .Haashichi kan oomishamu giddu galeessaan gadifageenya meetira afur kan qabuufi balbala qilleensa seensisu boolla qophaa 'e keessatti, jechuun barreessee jira.

Akka Odeeffennaan SheekQaadii jedhanittis, haashiin dhagaa booraalee goda Aynaaganyetii fiduudhan boolla hanga meetira afurii gadi fagaatu keessatt muka Doddotii jedhamuun gubuun qophaaya. Haashiin kunis boolla sana keessa ji'oota sadii hanga afurii turuu qaba. Namni kana qopheessuus ofeeggannoo yoo gochuu baate harka balleessuu yookiin hubuu danda'a.

Erga ji'oottan baayyee tureen booda bukeessuu gamooleen sheekHuseeniifi Anaajina keessa jiran hunduu dibamuun haaromsaamu. Sababiin haashii kun dibamuufis gamoo sheekHuseen fagoodhaa namuu akka arguu danda'uufi iddoon kunis kan qulqullinni, jaalalli, kabajni keessa jiru ta'uu agarsiisuufi.Yaadota armaan olii kanneen irra wanti hubatamu ogummaalee gaggaarii naannoo kanatti hojjetamaa kan turaniifi jiran ta'uu isaati.

Muudni Dirree sheekHuseen waan gurguddoo sadi ofkeessaa qaba.Isaanis¹⁴:-

- Namootni biyya biyya dhufanii Asitti arguu
- Waa waliif kennuu/ arjoomuu
- Waan darbe Rabbiin galateenfatee kan dhufu Rabbiin kadhachuu ofkeessaa qaba.

4.3. Iddoowwan Seenaa Dirree Sheek Huseeniifi Fakkoommiiwwan isaanii

4.3.1. Iddoowwan seenaa

Dirreen sheekHuseen iddoowwan hawatoofi sirni Muudaa itti gaggeeffamu hedduu qabdi. Isaan keessaayis akkaataa odeeffannoo odeeffennitoota irraa argameen haala armaan gadiitiin ibsamee jira.

---

14 Odeeffannoo Sh/Qaadiin Bitootessa 12,2008 kennan

4.3.1.1 Dhooqqoo Karraa

“Dhooqqoo karraa dhaabbatni hindhooqessine

S.heeka tokkoo kennee tokko hinhoongessine” jedhameeti faarfama. Dhooqqoo karraa bakki jedhamu balbala gamoo guddicha duratti kan argamuufi bakka sirni nagaa dhuftanii muudaaf/ ummata sirna kabaja ayyaanichaaf/ dhufeef abbaa karraatiin¹⁵ godhamu. Hikmaan sheekHuseen kan itti himamuufi namoota wareegatanii isaanii guutte/nazriin/ milkaa’an iddoo galata itti galfatani.

Fakkii kudhan: Dhooqqoo karraafi karra guddichatti yemmuu salaanfatan
SuuraanMakonnin Raggaasaatiin

---

¹⁵ Hogganaa sirna jilaa,kan eebbisu waliyyii

Dhooqqoon karraa lafa xahaaraa qulqulluufi kabajamaa akkasumas karaa gamoo Sheek Huseen itti seenan waan ta'eef daa'immanii hangaa manguddootatti guddaa xiqqaa osoo hinjedhin qophees baafatanii gamoo guddicha itti ollixaniidha.

Gara gamoo yemmuu seenanis dubartiin kofoo uffattee seenuun dhoorkaadha waan ta'eef, uffata rifeensa ishii haguuguufi qaama ishii hinmul'isne uffattee miila qullaa xahaaraan seenti.¹⁶ Sirna muudaa/jilaa/ Dirree SheekHuseen itti raawwatamus tartiibaan dhooqqoo karraa irraa jalqabee gamoowwaniifi iddoowwan adda addaa seenaafi hiika qaban ziyaaruun/daawwachuun/ dhuma irratti gara dhooqqootti deebi'uun xumurama. Bakka kanatti jilli jiru dhuunfaan kan raawwataamu qofa osoo hinta'in galgala galgalas waareen kan itti gaggeeffamuudha. Bakka kana abbaa karraatiin hogganamuun waan gaariin akka nama qunnamu niebbifama, namoota balleessaa raawwatanis nigorsu, yoo didanis niabaaru. Kana malees, kennaan addaafi faaruwwan baaroo hojiiwwan Sheek Huseen hojjetan agarsiisu uleewwaniin niraawwatama Hikmaaleen adda addaa himamuun namootni biroo akka irraa baratan yookiin dinqisiifatanis ni taasifama. Akka sheek Qaadiin jedhanitti bakka kanattiifi dhooqqoo Dinkureetti jilawwan hedduutu geggeeffama. Uleen Baaroo baasuudhan ajaa'iba SheekHuseen faarsan. Uleen jaalalloo sheekHuseen kanneen Baaroo dhooqqoo irratti baasaniidha. Ulee malee namni kamiyyuu Baaroo baasuu hindanda'u. Nama SheekHuseen filatame qofatu baasa. SheekHuseenumatu sammuu keessa kaaya jedhama. Baaroonis fakkoommii awuliyaa ittiin kadhatan ta'uun hawaasa keessatti taajaajila. Yaada kana Gemechu J. Geda (2003:112) Yoo ibsu,

Not everybody could be ulee sheikh Hussein. Only individuals whom God and Sheikh Hussein choose and to whom they give knowledge of the hymns could be ulee Sheikh Hussein. They need to possess the knowledge of composing and memorising the songs and this is only given to them by God and Sheikh Hussein's karaamaa. Sheikh Ahmad states that the individuals who sing bahro do not write or study the hymns, jedha.

Kana Malees, naannolee Dhooqqoo kanneenitti arjoomuun, wareega kennuun, hikmaa himachuun, eebbisuun, abaaruun duraa duuba isaa eeggatee geggeeffama.

---

16 Odeeffannoo sh/Qaadiin Bitooteesa 12, 2008 kennan

Hikmaan gocha SheekHuseeniin raawwatame kadhatanii irraa argatan, dhukkubsatanii ittiin fayyan dhooqqoo irra dhaabbachuun abbaa karraatti himachuudha.

4.3.1.2. Jajjaboo Moollidaa

Karra guddaa gara harka mirgaattii muka jajjabaa, guddaafi damee baayyee qabu, dallaa addaa keessatti kan argamu yoo tahu, bakka Moollida yookiin guyyaan dhaloota Nabiyyuu Muhaammad iiti kabajamuudha. |Qilxuun kun umrii isaa gara dhibba afurii ol akka ta'etu himama. Mukoota naannoo kana jiran keessaa hangafa jedhama.

Fakkii kudha-tokko: Jajjaboo Moollidaa

Suura Makonnin Raggaasaatiin

Bakka kanatti namoota rakkatanii karaamaa Sheek Huseen akka waan barbaadan laatuuf iddoo taa'anii itti kadhatan. Bakka kanatti gariibotni adda addaa taa'uun yoo qama'an ni mul'atan.

4.3.1.3. Qilxuu Toohidaa

Toohidaa jechuun Rabbiin faarsuu jechuudha. Toohidaan jecha Arabaati.Iddoo kanatti” Yaa Rabbi toohidaa nuuf godhi” jechuun kadhatan.Haa ta’u malee, iddoowwan sirni kun itti adeemsisamu hundaatti wanti jedhamu garaagara. Fakkeenyaaf, Qilxuu Toohidaa biratti toohidaa, dhooqqoo karraatti yaasina, balbala gamoo duratti Qura’aanni ni qara’ama.Qilxuun Toohidaa Qilxuu amaanaa baattuu jedhamuunis ni beekamti.¹⁷

Fakkii kudha-lama: Qilxuu Toohidaa

Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Qilxuun kunis dhooqqoo karraa fuuldura jajjabboo Moollidaatti aanee kan argamu yoo ta’u, yeroo durii kaasee akka aadaa Dirree SheekHuseenitti namni kamiyyuu meeshaa bade kaasee hinfudhatu jedhama.Meeshaaleen adda addaafi geejjibootni akka fardaa, gaangee, harree akkasumas ijoolleen yoo badan maatiin ijoolleefi qabeenyi jalaa bade arganii akka fudhatan Qilxuu toohidaa kan bira fidanii kaa’u.

---

¹⁷Sh/Qaadii Odeeffannoo Bitootessa 12,2008 kennan

4.3.1.4.Dhooqqoo Dinkuree

Dhooqqoon Dinkuree dhooqqoo karraa irra gara kibbaatti argama. Bakkeen kun waaree galagalaa kan ayyaanota Hajjiifi Zaaraa itti raawwatuudha. Akka Sheek Aliyyi jedhanitti saani SheekHuseen kan maqaan, Magar, jedhamtuufi mucha saddeeti qabdu bakka kana bulti jedhama. Aannan sa'a kanaa Asaabaa Dirreetti argamanitu elmatee dhuge.

Fakki kudha sadi: Dhooqqoo Dinkuree

Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Akka jedhamutti dhooqqoon Dinkuree tabba turte. Osuma sa'a kana jalaa gadi dhooqatuu lafa taate.¹⁸ Yeroo ammaa kana arjoomni hedduun bakka kanaa argama. Dhooqqoon tunis akka fakkoommii arjoomaatti ilaalamti. Waareen dhooqqoo kana irratti raawwatus dhooqqoo karraatiin walfakkaata.

---

¹⁸ Odeeffannoo Sh/Aliyyii Bitootessa 13,2008 kennan

4.3.1.5. Goda Aynaaganyee

Holqi Aynaaganyee Gamoo guddicha Sheek Huseen irraa karaa Bahaatiin naannoo gaara Qacamsareefi laga Qeqellam keessatti argama. Akka sheek Aliyyii jedhanitti holqi Aynaaganyee maqaa namaatiin kan moggaafameedha. Namtichi Aynaaganyee jedhamu kun bara sana keessa dureessa ture.

Sheek Huseen ennaa sana saani Asaabaan isaanii elmatan waan duuteef, gaala qalanii nyaachisuuf liqii gaafatan. Sheek Huseen kadhaa Rabbii malee homaa waan hinqabneef liqii kana deebisuufii hindandeenye. Kanaaf, liqii kiyya naaf deebistan malee hinsalaatan jedhee dhorginaan abaaranii iddoo sun hallayyaa ta'e jedhama.

Yeroo amma bakki holqaa kun akka fakkoommii cubbuun ofirraa dhiqqutti fudhatama. Sidaajaan SheekHuseen guyyoota sagaltamaa ummata jalaa dhokatanii itti salaatanillee achumatti argama.¹⁹

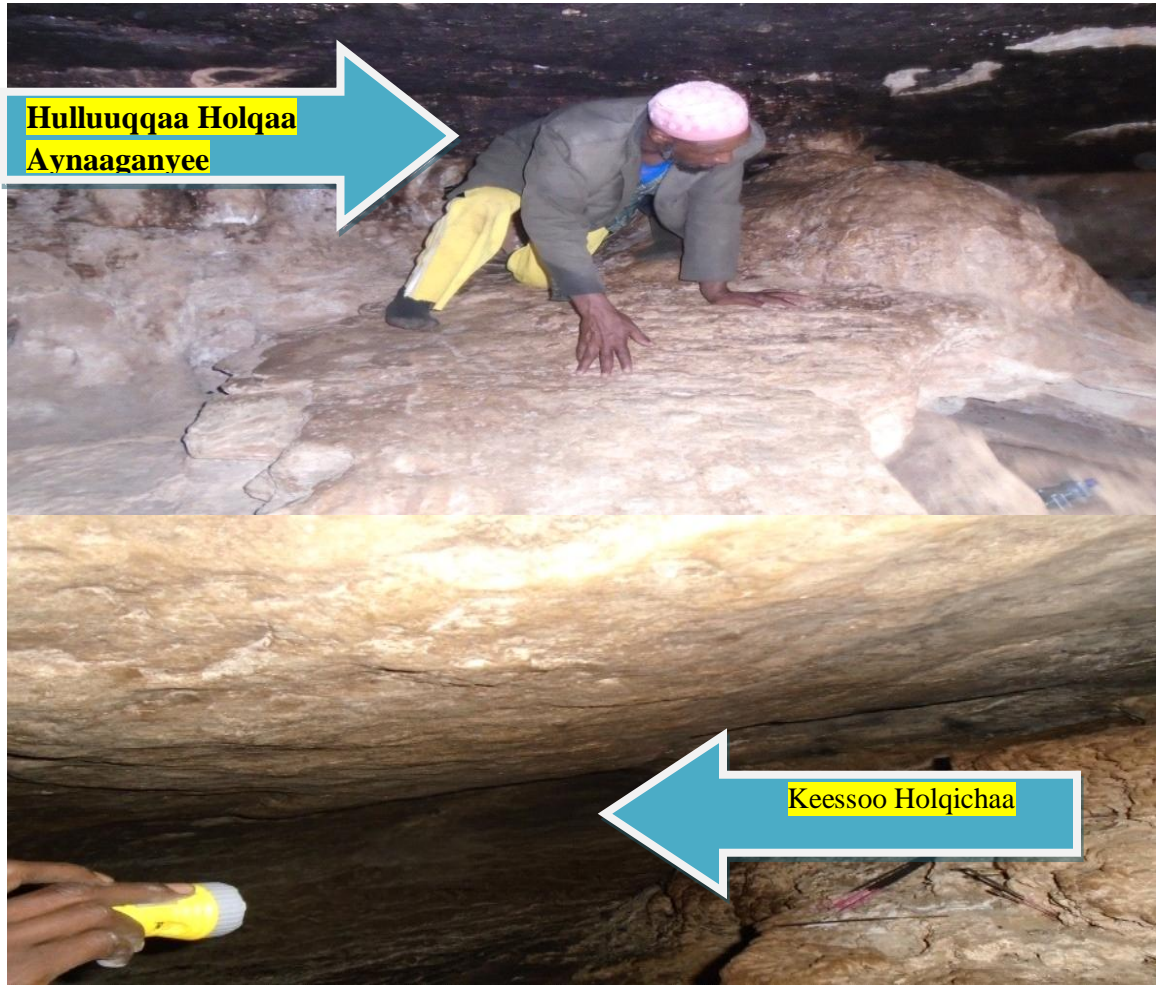
Fakkii kudha-afur: Goda Aynaganyee fi Sidaajaa Sheek Huseen
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

---

¹⁹ Odeeffannoo Sh/Aliyyii Bitootessa 13,2008 kennan

Holqi Aynaaganyee karaa seensaatiin ulaa tokko kan qabu yoo ta’u saalli lachuu achumaan seenan.karaa bahiinsaatiin immoo ulaawwan lama walmadditti kan argaman yoo tahu, inni yoo achi ilaalan karaa mirgaatti argamu dhiphoofi karaa dubartootni qofti bahaniidha.Inni karaa bitaatiin argamu immoo xinnoo bal’ina kan qabuufi dhiirti qofti kan bahaniidha.Holqa kana keessa seenuun waan akka naddii fa’a itti arsuun kadhatanii bahan. Yemmuu bahanis kan cubbuu hojjete ulaa sanaan qabamee hafa jedhama.

Fakkii kudha- shan: Hulluuqqaa holqa Aynaaganyee
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Kana malees bara tokko SheekHuseen muuda isaa nyaachisuufi obaasuuf qarshii irraaa liqeenfate. Booda irra SheekHuseen akka deebisuuf bakka salaachisaa jirutti gaafate. SheekHuseenis yeroodhaaf kanfaluu waan hindandeenyeef salaaticha dhaabuun itti yemmuu yaadu, Sheek Muhaammad Muskiyyiin²⁰ kan jedhamu Sheek Huseen nu haa salaachisanii, nurraa hindhaabiin , liqaa irra jiru hundaa nankafalaa jedheen.

SheekHuseenillee salaachisuu isaanii itti fufuun Muhaammad Muskayyiiniin hori ,lalisi, qabeenya irratti qabeenya argadhu, muudni dhufu hunduu si kadhatee karaa keetiin haadurooman jedhee yoo eebbisu,Aynaaganyeen immoo argadhuu dhabi, bakki ati jiraatu kun hallayyaa ta'ee maqaa keetiin haawamamu jedheen. Kanaaf, bakki kun goda (holqa) Ayinaaganyee jedhama jedhan.

Holqa Aynaaganyee namootni jila irratti hirmaatan deemanii ilaaluun waan akka naddii fa'a itti aarsuun ziyaaran.Holqi kana saalli lachuu karaa tokkoon seenu.Karaan bahiitiinulaa lama kan qabu yoo ta'u, bal'aan karaa dhiirri, dhiphoon immoo karaa dubartoonni bahaniini. Ziyaaranii yoo bahan qabamnaan cubbutu hojjetame jedhamee yaadama.Akka Awwal Ahmad Odeeffannoo kennetti namni qabame kun kadhatameeti gadi lakkifama jedhan. Dur naannoo seensa kana irra jawweetu ta'ee eega .Akkaataa qorataan ilaaaleen wanti naannichatti mul'atu hinjiru. Haa ta'utii holqa tuuristoota baay'ee harkisuu danda'a jedhamee yaadamu kana warreen amantaa faallaa ta'an hordofan karaa birootiin cabsanii jiru.

4.3.1.6. Haroo Lukkuufi Dinkuree

Haroon lukkuufi Dinkuree kabaja sirna jilaa keessan bakka guddaa qaban. Haroowwan kanneen issan biroo irraa wanti adda taasisu algeedhan uffisamuudha.Kunis naannoo sun gammoojjii waan ta'eef bishaanicha qabaneessuuf jecha SheekHuseen Arabiyaa irraa fidanii akka itti naqanitu dubbatama.Bishaan haroo kanneenii akka zamzamaatti fayyaduun namootni dhuguun, dhiqachuun ittiin fayyu. Keessaayuu, Haroon lukkuu umrii dheeraa kan qabuufi yeroo jalqabaatiif Sheek Huseeniin kan qonforameedha .Akka afoolan himamutti SheekHuseen yemmuu salaatuuf jedhu lukkuun bishaan dhuguuf jecha quluu salaataa keessaa gadi naqxe. Yataamoonniifi ummamtootni biroo itti yaafayyadaman jedhanii sababa lukkuu sanaatiif waan qonforaniif Haroo Lukkuu jedhame jedhama.²¹

---

²⁰ Muhaammad Muskayyiin nama dura naannoo Anaajinaa jiraatanii qabeenya guddaa horan,kan arjoomuun beekaman amma qubbaa maqaa isaaniitiin ijaarame gamoo guddicha gaditti kan argamuudha.

²¹ Odeeffannoo sheek Qaadiin, Bitootessa 13,2008 kennan

Muudni achi dhaqes waraabachuun buna ittiin danfisachuu, nyaata ittiin hojjechuu gara manaatti fudhatanii galuun akka Zamzamaatti yoo maatiin yookiin horii dhukkubsate akka dawaatti itti fayyadaman. Kanaaf ,haroowwan kunniin akka fakkoommii dawaatti fudhatamu. Yaa ta'u malee, gama qulqullina qabaniin osoo hindanfisii yookiin qorsa itti hinnaqin dhuguun dhibeef nama saaxiluu danda'a. Amantummaan akkuma jirutti ta'ee qaamni dhimmi ilaalu xiyyeeffannoo kennuufiin osoo ammayyeeffamee gaariidha.

4.3.2. Fakkoommiiwwan Sirna Muuda Dirree Sheek Huseen

Fakkoommiin waan tokko bakka bu'ee akka argamu Devid Shinaaydar, (1968) niibsa. Waan hunda bakka bu'uun fakkoommiiwwan baay'ee dhihaatan keessaa tokko kan hawaasaati. Fakkoommiin hawaasaa aadaa, falaasama, duudhaa, amantaafi waan kanaafi kana fakkaatan bu'uura godhachuun mallattoo yookiin yaada tokko yookiin isaa ol kan qabatuudha. Fakkoommiin ruqoolee wantoota lama walitti makuun akka qabatu, Salamoon (2007) niibsa. Isaanis: tokkoffaa, kan ijaan mul'atuufi mallattoo qabatamaa (Tangible) ta'eedha. Lammaffaan immoo wanta mul'atu waliin yaada walqabatuudha. Wantootni kunneen lamaan bakka tokkotti dhufuun aadaa hawaasa adda addaa keessatti kan argaman fakkoommii ofdanda'uun yookin immoo haala adda addaatiin muuda, kabaja ayyaanotaa, sirboota, kan kanaafi kana fakkaatan keessatti raawwataman hiika hawaasummaafi aadaa qabachuun kan argamaniidha. Fakkoommiin hawaasaa hiika isaaniifi bakka bu'iinsa irratti waliigalteen hawaasaa waan jiruuf miseensa hawaasicchaa jidduuttis hubannoo wal waliinitu mul'ata.

Miseensi hawaasaa kamuu muuxannoofi yaada qabu ka'umsa godhachuudhan yaadota hinmul'annellee fakkoommii hawaasaatiin bakka buufata. Sirna Muuda Dirree Sheek Huseen irratti wantootni akka fakkoommiitti waan adda addaa bakka bu'an hedduutu jira. Namni gara Dirree Sheek Huseen deemu wanti ittiin beekamu keessaa tokko Dhanqee²² yookiin ulee Sheek Huseeniiti. Akka waliigalaatti namni ulee Sheek Huseen yookiin Dhanqee qabatee deemu gariiba jedhamee yoo beekamu innis/isheenis nama muuda Dirree Sheek Huseenitti buluudha. Dhanqeen gama tokkoon fakkoommii nama Sheekanaa Huseen yoo taatu, nama qabatee deemu rakkoonis ta'ee balaan kamuu isa hinqunnamu jedhameeti yaadama.²³

---

²² ulee qalloo muka haroorsaarra tolfatee dhanquu qabdu, kan gariibotni qabatan

²³ Muhaammad Huseen Odeeffannoo Bitootessa 12, 2008 kennan

Gama biroottiin Dhanqeen mallattoo nageenyaa ta'uun tajaajilti. Akka afaaniin himamutti Sheek Huseen Anaajinuma taa'anii bakkee fagootti waan ajaa'ibaa adda addaa hojjetan. Ajaa'iboota hojjetan keessaa Anaajinuma taa'anii bakka birootti gaala hoolee qaluun namni deemee akka nyaatu godhanii jiru.

Dhanqeen yookiin uleen Sheeka Baalee muka qajeelaa dhanquu qabu irraa saakina Dirree Sheek Huseeniin kan hojjetamuudha. Mukni dhanqeef ta'u kunis Aynaaganyee fi naannoo gaara Qacamsareetti argama. Dur Saakinatu tolchee kafaltii malee muudaaf kenna. Amma garuu akka madda galiitti tajaajiluun saakinatu muudatti gurgurata.

(Odeeffannoo Muhaammad Huseen Bitootessa 12,22008 kennan)

Fakkii kudha-jaha: Dhanqee Sheek Huseen
Suuraan Makonniin Raggaasaatiin

Namni itti amanee nyaate yoo eebbifaman, kan shakkanii hinnyaanne waahabiyyii ta'anii hafan jedhama. Bocni dhagaa qaama gaala qalamee mul'isu gamoo Muhaammadi Muskiyyiin biratti argama. Bocni dhagaa kunis fakkoommii warreen wahaabiyyii ta'aniiti jedhama.²⁴

---

²⁴ Sh/Alhiyyii Bitootessa 13,2008 kennan

Fakkiikudha-torba: Boca dhagaalee adda addaa

Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Gama biraatiin Qilxuun Toohidaa kan dhooqqoo karra guddichaa gara harka mirgaatti argamu fakkoommii amaanaa yookiin yaboo tahuun tajaajila. Kunis Anaajinatti meeshaan yookiin horiin adda addaa akkasumas daa'imman yoo badan achi geessamuun teessisamu.²⁵ Namni qabeenyi yookiin daa'imni isaa jalaa bades osoo ifaajee baayyee hindeemin karuma gabaabaa ta'een argata jechuudha.

Dirree SheekHuseenitti Jawaarri /cirrachi bullaa'ee/ gamoolee adda addaatti naqamu fakkoommii qorsaa /dawaa/ ta'eeti fudhatama. Kunis namni dhukkubsate tokko yoo nyaate/ dhuge/, ittiin dhiqate nifayyisa jedhameeti amanama. Kana malees, manatti fudhatanii galuun horii yoo obaasan yookiin immoo diban nihoran, aannan haalan bayan jedhamee waan amanamuuf fakkoommii hormaataa illee ta'a.²⁶

---

²⁵ M/Huseen, Sh/Alhiyyii Bitootessa 13,2008 kenna

²⁶ Sh/Kadiir, Sh/Qaadii Odeeffannoo Bitootessa12,288 kennna

Fakkii kudha-saddeet: Jawaara Sheek Huseen
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Bishaan haroo lukkuufi Dinkuree illee zamzama yookiin xabala ta'uun waan fayyadaniif akka fakkoommii xahaaraa / qulqullummaatti / ilaalama. Naannoo Dirree SheekHuseenitti hallayyaan Aynaaganyees abaaramuun waan qiinxameef fakkoommii abaarsaa akka ta'etti fudhatama. Achuma goda kana keessatti ulaawwan hulluuqqii lama kan dhiiraafi dhalaa jedhamuun kan adda bahantu jira. Ulaa dhiphoon kan dubartiin keessaan hulluuqxu bal'aan immoo, kan dhiirri keessaan hulluuqee bahuudha. Yemmuu hulluuqan kan qabaman yoo ta'e cubbuu hojjechuu isaanii waan agarsiisuuf kadhatanii akka gadhiisu taasifama jedhama. Holqa kana gara keessaa yoo ollixan bakka naddii itti aarsanitu jira. Bakka kanatti yoo kadhatan waan hawanitu namaa guutama waan jedhamuuf fakkoommmii bakka kadhatanii itti argatanii ta'uun tajaajila .

Fakkii kudha -sagal: Yemmuu gara gamoo seennamuufi bahamu

Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Gamoo SheekHuseenillee ta'ee kanneen adda addaa yemmuu seenan gara fuulduraatiin yoo bahan immoo gara duubaatiin ta'a. Kunis fakkoommii yeroo biraas nan deebi'a jedhu qaba.²⁷ Kana malees, Dirree SheekHuseenitti Baaroon durirraa jalqabee nifaarfama. Baaroonis fakkoommii eebbiffannaa, kadhannaa akka ta'e odeeffkennaan Muhaammd Huseen nidubbata. Dhooqqoo karraa bakki jedhamu balbala gamoo guddicha duratti kan argamuufi bakka sirni nagaa dhuftanii muudaaf/ ummata sirna kabaja ayyaanichaaf/ dhufeef abbaa karraatiin²⁸ godhamu. Hikmaan sheekHuseen kan itti himamuufi namoota wareegatanii isaanii guutte/nazriin/ milkaa'an iddoo galata itti galfatani. Dhooqqoon karraa lafa xahaaraa qulqulluufi kabajamaa akkasumas karaa gamoo Sheek Huseen itti seenan waan ta'eef daa'immanii hangaa manguddootatti guddaa xiqqaa osoo hinjedhin qophee baafatanii gamoo guddicha itti ollixaniidha.

Gara gamoo yemmuu seenanis dubartiin kofoo uffattee seenuun dhoorkaadha waan ta'eef, uffata rifeensa ishii haguuguufi qaama ishii hinmul'isne uffattee miila qullaa xahaaraan seenti.²⁹

---

²⁷ Awwal Muhaammad odeeffannoo Fulbaana 12,2008 kennan

²⁸ Muhaammad Huseen Odeeffannoo Bitootessa 12,2008 kennan²⁹Sh/Qaadii Odeeffannoo, Bitootessa 13,2008 kennan

²⁹ Sheek Qaadii odeeffannoo Bitootessa 13,2008 kennan

Sirna muudaa/jilaa/ Dirree SheekHuseen itti raawwatamus tartiibaan dhooqqoo karraa irraa jalqabee gamoowwaniifi iddoowwan adda addaa seenaafi hiika qaban ziyaaruun / daawwachuun/ dhuma irratti gara dhooqqoottideebi'uun xumurama.Bakka kanatti jilli jiru dhuunfaan kan raawwataamu qofa osoo hinta'in galgala galgalas waareen kan itti gaggeeffamuudha. Bakka kana abbaa karraatiin hogganamuun waan gaariin akka nama qunnamu nieebbifama, namoota balleessaa raawwatanis nigorsu, yoo didanis niabaaru. Kana malees, kennaan addaafi faaruwwan baaroo hojiiwwan Sheek Huseen hojjetan agarsiisu uleewwaniin niraawwatama Hikmaaleen adda addaa himamuun namootni biroo akka irraa baratan yookiin dinqisiifatanis ni taasifama. Akka sheek Qaadiin jedhanitti bakka kanattiifi dhooqqoo Dinkureetti jilawwan hedduutu geggeeffama.Uleen Baaroo baasuudhan ajaa'iba SheekHuseen faarsan .Uleen jaalalloo sheekHuseen kanneen Baaroo dhooqqoo irratti baasaniidha. Ulee malee namni kamiyyuu Baaroo baasuu hindanda'u. Nama SheekHuseen filatame qofatu baasa. SheekHuseenumatu sammuu keessa kaaya jedhama.Baaronis fakkoommii awuliyaa ittiin kadhatan ta'uun hawaasa keessatti taajaajila.Yaada kana Gemechu (2003:112) Yoo ibsu,

Not everybody could be ulee sheikh Hussein. Only individuals whom God and Sheikh Hussein choose and to whom they give knowledge of the hymns could be ulee Sheikh Hussein. They need to possess the knowledge of composing and memorising the songs and this is only given to them by God and Sheikh Hussein's karaamaa. Sheikh Ahmad states that the individuals who sing bahro do not write or study the hymns, jedha.

Kana Malees,naannolee Dhooqqoo kanneenitti arjoomuun,wareega kennuun, hikmaa himachuun, eebbisuun ,abaaruun duraa duuba isaa eeggatee geggeeffama.Hikmaan gocha SheekHuseeniin raawwatame kadhatanii irraa argatan, dhukkubsatanii ittiin fayyan dhooqqoo irra dhaabbachuun abbaa karraatti himachuudha.

4.4. Itti Fayyadama Firiiwwan Faaruwwanii

Dirree SheekHuseenitti sirna raawwii amantichaa gaggeessuuf faaruwwan adda addaa kan ergaawwan adda addaa dabarsan baayyeetu jira. Isaan keessaa kanneen akka Baaroo, shubbisaa, sarmadeefi wkf eeruun nidanda'ama.³⁰

---

30 Muhaammd Huseen Bitooteesa 12,2008 odeeffannoo kenne

Naannoo kanatti bal'inaan Baaroo faarsuun eebba, abaarsa, akkasumaskennaawwan adda addaa raawwatu. Faaruu Baaroo Dirree Sheek Huseenitti namni hundi faarsuun hinheyyamamuufi. Namootni baaroo Sheek Huseen faarsaan ulee jedhamuun beekamu. Ulee SheekHuseen kan filatee akka faarsan godhu muuda osoo hinta'in sheekHuseen eebbisuun kan kenneefiidha.³¹ Walaloowwan Baaroo Sheek Huseen ogeessi yookiin waloo tokko itti qophaayee kan barreessee kennu osoo hinta'in battaluma sana raawwiiwwan taasisaman bu'uura godhachuuddhan kan dhihaatuudha.

4.4.1 .Maalummaa Baaroo Ergaa Isaa

4.4.1.1. Maalummaa Baaroo

Baaroo jechuun faaruu SheekHuseen jaalattoonni kan ittiin faarfatan yookin kadhatan yoo tahu,' Baaroo' jechi jedhu kan dhufe Baharawoo kan jedhurraayi. Hiikni isas bal'aa,garba guddaa kan waan hunda fuudhuufi Qulqulluu akka garbaa (Baharaa) jechuudha. Kun jaalala Sh/Huseeniif qabanii jecha itti fayyadamaniifi Bahara keessatti wantoonni adda addaa kan jiraachuu dandayaniifi hunda of-keessatti kan hammatu waan taheef Sh/Huseenis fakkii kanaatiin osoo amantiin,sabaan,gosaan,biyyaaniifi bifaan namoota hin fille hundayyuu walqixa kan jaalatu ta'uu isaa ibsa.Baaroon dabree dabree Afaan biraa itti makuun yeroo ammaa kana yoo mul'ateeyyuu caalmaan Afaan Oromootiin kan baafamu ykn faarfamu afoola dinqisiisaa iddoo biraatti hin argamneedha.Waa'ee kana ilaachisee Gemechu (2003:93) yoo ibsu,

*Bahro is a way of comparing Sheik Hussein, his wisdom, and his karaamaa (charisma, spiritual power) with a bahr, an Arabic term for a sea. It changed over time. Even if it started as a way of expressing sorrow, through time it has evolved into praise of Sheikh Hussein and his miraculous deeds. The individuals singing bahro are known as ulee Sheikh Hussein. They carry dhanqe with one hand and cover one of their ears with the other hand in order to minimize the pilgrims' noise, to listen better for pitch and to stay focused while singing. They constantly move among the seated pilgrims while singing, the pilgrims repeat the last word of the song.*Jedha

---

31 Muhaammad Huseen Odeeffannoo Bitootessa 12,2008 kennan29Sh/Qaadii Odeeffannoo, Bitootessa 13,2008 kennan

Akka barreessaan kun ibseefi odeefkennitootni himatti akkasumas qorataan qaaman ilaaletti Baaroon gaddaafi hojiiwwan ajaa'ibsiisoo SheekHuseen hojjetan ittiin ibsuu, kadhachuu, eebbisuu, abaaruu, qeequu, ergaa ittiin dabarfachuufi waan kanaafi kanaa fakkaatuuf oola.

Fakkii digdama: Dhooqqoo karraatti Baaroo faarfamaa jiru
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Namni Baaroo baasu, ulee, mallattoo nageenyaa dhanqee qabachuun harka tokkoon gara hirmaattotaatti akeekaa harka biroon quba gurra keessa kaawwatee faarsa. Kunimmoo akka himamutti sagalee hirmaattotaa hir'isuufi yeedalloo isaa akka dhaggeeffatan adda baafachuufi .Si'a kana hirmaattotni jilaas buufata isa dhumaa jaalaa fuudhuun kan faarsaniidha.

Baaron Afoola Oromoonni sirna kam keessattuu osoo addaan hin kutin dhalootaa dhalootatti dabarsaa turan yoo tahu Afoola hurrubummaa ofiitiin yeedaloofi ergaa miidhagaa ittiin dabarfataa tureedha. Baaron angafaan kan faarfamu yeroo Muuda Dirree SheekHuseen godina Baaleetti waggatti yeroo lama kabajamurratti yoo tahes iddoolee adda addaattis ni baafama. Muunni jila nagayaa kan waaqeffannaa qofaaf walitti qabamu tahee, iddoo walitti qabamu kanatti kan faarfamu Baaroo jedhama. Baaron irra caalatti kan baafamu (faarfamu) waarii galgalaa ta'ee dabree dabree waaree boodaas ni gaggeeffama. Baaron yeroo ammaa kana afoola qofa osoo hin tahin bifa muuziqaatiin istiidiyootti qindaayee kiliippiin madda galii ta'uun namoota baay'eef hojii uumeera. Baaron kan jedhamu irra caalatti kadhaaf (Waaqeffannaaf) yoo ta'u Quuqama, Obsaafi murannoo, roorroo, abaarsa, Walitti dhufeenya sabootaafi lammiileefi kan kanaafi kana fakkaatan ibsuuf itti fayyadamaa turanii jiru.

Afoolli kun faaruu tola ooltummaafi gaarummaa Sayyidii Nuuranaa Huseeniifi Soof-Umar kan leellisan qofa osoo hin taane Ummanni Oromoo dhiibbaa sirnoonni dabran isaanirra geessaa turan bifa abaarsaan ta'ee kadhaa fakkeessanii ergaa isaanii kan ittiin dabarfataniidha. Baaroo kanaan haala nageenyaa, misoomaa, roobaa, fayyaa, tokkummaa, walgargaarsaa, barnootaafi k.k.f. kan itti dabarfatan yoo tahu Muunni iddoo wal'argee hayyootaafi dur bara teeknolojiin hin jirre san akka iddoo ergaa waan barri keessa jiruu itti walii dabafatanitti ni fayyada.³² Baaron akka namoonni seenaa beekaniifi Baaroo baasan (faarsan) ibsanitti ulee qal'oo dhaanqee qabdu tan jalli isii qaraa muka Harooressaafi Mudhugurree³³ jedhamurraa kan tolfamtu mallattoo nageenyaafi araaraa kan Sh/Huseen harkatti qabataniifi yeroo boqotan lafatti waraananii Kitaaba itti fannifatan qabachuun ittiinbaafamuudha. Jechoota mimmiidhagoo miira namaa qirqirsaniifi hiika gadifagoo qabaniin fayyadamuun biratti hurrubummaa qaban mul'isuuniifi si'oomina isaanii (namoota Baaroo jedhanii) daddaaqanii utaalani agarsiisaniin namoota Afaan beekan dhiisii Gurra sirraa murruu yoo jedhaniinis kan hin dhageenyeyyuu mirqaansee kan garaa raasuudha.

---

32 Odeeffannoo Muhaammad huseen /Bitootessa 12,2008 kennan

33 Firii muka dhanqee ta'u kan dur, kan dur Abdulqaadir Jeylaanii biyya keessa fidan

4.4.1.2. Ergaawwan Baaroon Darban

4.4.1.2.1. Dhalootaaifi eenyummaa SheekHuseen Agarsiisuuf

Afoolli waa’ee dhalootaaifi eenyu akka deesse ibsu akkas jedha.

Dheeratee samii bahee
Bal’atee ardii gahee
Dhaloonni Tolaa Baalee
Halkan Kibxataa tahee
Dubartiin fadlii beeytee
Natu dayaa martuu eeydee
Shamsiyyaan hiree qabdii
Haati Nuur-Huseen deettee.

Ergaan SheekHuseen baay’ee dheeraa, furdaa, guyyaa kibxataa halkan dhalachuu dubartiin dhaltee seeraa kan beektuufi hiree qabdu ta’uu gabaabinaan kan ibsuudha.

4.4.1.2.2 .Baaroo Ergaa Yeroo Waqtaawaa Dabarsu

Isini wabiin bari Abbaa keenyaa
Yaabbattan Gadabii kan gaafa jabeenyaa
Maaltu nama baasaa bobaa jala seennaan
Wayta teessan Biiroo cufti jarri keenyaa
Murteesse Aawliyaan taasise Rabbilleen
Bobayaafi Warqilleen baate biyya teenyaa.

Ergaan Baaroo kanaa wabiifi abbaa isaan tahuu,biyya Gadab jedhamu kan Arsii Lixaatti argamurraa gaafa rakkoon cimte dafanii nama waammate dhaqqabuuf jecha geejjiba yaabbatu ergaa jedhu yoo ibsu bobaa isaanii jala seennaan (jalatti dheessinaan) namuu akka nama hin baafnee ragaa baha.Ergaan waqtaawaan yeroo Muunni isaanii gayu jaalattoonni Biiroo (Waajjira) akka cufanii dursa ayyaanichaaf ulfinna kennan calaqqisiisa.Akkasumas biyya teenyaa akka bobayaafi warqilleen bahuu hima. .

4.4.1.2.3. Baaroo Quuqama Keessoo Ofii Ibsu

“Gaafa hedduu dhoofte gufuun Miila biyyaa
Rabbitu naaf kafalaa dhiiga kiyyaa
Olseenaa mee aarifa waan hunda dandayaa”

Baaroo kanaan rakkoon muudate kan ibsameefi bu'aa dadhabbi isaa Waaqayyo akka kafaluufi Rabbi waan hunda danadayuu ibsa.

4.4.1.2.4. Baaroo Kadhannaa

“Bahara Guchiin simteen daangaa Gannaalettii

Narraan odeessinaa nama wallaaletti

Torba shukrii goonaa Rabbii ol'aanettii”

Daangaa Laga Gannaaletti nama dhiisii gosti allaattiiGuchiin jedhamtuu jaalala irraa isaan simattee, waa'ee isaanii nama hin feenetti narraa hinhiminaa, Waaqayyootti yeroo torba galata galfanna ergaa jedhu qaba.

4.4.1.2.5. Baaroo Ulfinaa

“Diinkureen bareeddee isin bullaaniwoo

Dhibamtuun fayyitee itti tufnaaniwoo

Haajaan teenya taatee isin dhufnaaniwoo”

Ergaan Baaroo tanaa iddoon itti halkan baasan “Diinkuree” bakka jedhamu Sheek Huseen bullaan bareedde ykn toltee isaan du'aa'ii itti goonaan namni dhukkubsatees ni fayya akkasumas isaan dhufnaan wanni barbaadan hundi ni taati jechuudha.

4.4.1.2.6. Baaroo Walitti Dhufeenya Sabootaa Ibsitu

Wallootu simuudee gaggaariin namaatii

Jimmaatu simuudee gaggaariin namaatii

Silxeetu simuudee gaggaariin namaatii

Amaaratu simuudee gaggaariin namaati

Maaraqootu simuudee gaggaariin namaatii

Somaaletu simuudee gaggaariin namaatii

Arabatu simuudee gaggaariin namaatii

Faranjiitu simuudee gaggaariin namaatii

Qallaalima seetii qallaaliin namaatii

Ergaan Baaroo kanaa gabaabumatti namoota ciccimootu biyyaafi saba adda addaarraa isaan muudaa akka tureefi nama salphoo(ulfinna hin qabneetu) isaan tuffata malee ulfaataan ulfinna isaanii ni beeka kan jedhu ibsuu barbaadeti.

Walumaa galatti Baaroon aartii Oromoo yoo tahu,bakka sirna jila Dirree SheekHuseenittis ta'ee iddoo adda addaatti ergaa isaa karaa barbaadeen kan ittiin ibsatu

qabeenya isaati. Yada kana ilaalchisee Jeylan (2005:10) Yoo ibsu, “*The oral arts particularly ,the hymns sung, in respect of Sheik Hussein at Anajina may be of great value for Oromo people*” jedha.

4.4.2.Dhibaayyu(Libation)

Hawaasni Oromoo sirna raawwii amantaa gaggeeffatu karaalee adda addaatiin kabajata. Isaan keessaa dhibaayyuun isa tokko. Dhibaayyuun sirna raawwii amantaa tokko irratti horii qaluun dhiiga/ dhangala’oo akka dhugaatii wayii dhangalaasuun kan raawwatamuu-dha.

Fakkii digdamii-tokko: Hoolaa wajizeyritti qalamuuf qophaaye suuraan Makonnin Raggaasaatiin

Haala qabataama Dirree Sheek Huseenittis sirni kun horii (hoolaa, sangaa, fa’a) wareegaaf kennaman bakka ayyaanfeffannaa naannoo Dirree Sheek Huseenitti dhiiga muuduun raawwatama. Fakkeenyaaf, Masjiida zuqxum, Waajizeeyrii³⁴ (bakka SheekHuseen itti bayyanate-Aynaaganyeetti) qalama.Waa’ee dhibaayyu ilaalchise. The co-build english dictionary, yoo ibsu, “*In ncient Greece and Rome a libation was an alcoholic drink that was offered to the gods*” jedha As irratti, dhibaayyuun waan itti amanamu tokkoof waa kennuu wajjin walqabata.

---

34 naannoo Aynaaganyee bakka Sh/Huseen taa’an ,Ammas ni muudu

Akka olitti ibsame kanatti biyyi Giriikiifi Roomii durii waan itti amanan tokkoof dhugaatii alkoolii kennuu akka ta'e hubanna. Gochi kun durumaanuu jiraachuu isaas nihubanna. Haala qabata Muuda Dirree Sheek Huseeniin kennaan kun dhangala'oo yookiin alkoolii osoo hinta'in Kanneen akka hoolaa fa'a qaluun affeelanii nyaachuun mul'ata.

4.4.2.1. Adeemsa Raawwii Dhibaa

Dirree sheek Huseenitti dhibaa yuun bal'inaan beekamuu baatus garuu hojiilee Oromoo duran dhibaasaniin kan walfakkaatu ni raawwatama. Adeemsi isaa kana jedhamee waan tartiibaan raawwatamu osoo hintahin namni akkuma niyyaa isaanitti horii arjoome yookin immoo silate sana bakka qaluun dhiiga itti dhagalaasuun namoota muuda dhufan itti nyaachisaniidha. Sirni qalmaa kunis namoota amantaa Dirree sheek Huseenitti bulaniin naannoo masjiida zuqxum, waajizeeyrii itti nigaggeeffama.³⁵

4.4.3. Eebba (Blessing)

Eebbi rakkoon yookiin balaan tokko akka nama hinqunnamneefi misoomni, fayyaan, jaalalli, walgargaarsi waan kanaafi kana fakkaatan biyya keessatti akka dagaaguuf hawwii Rabbi kadhachuun ittiin ibsataniidha. Oxford advanced learner's Dictionary eebba yoo ibsu *"To ask God to protect some body or some one from bad thing or to make some thing holy by saying a prayer over it"* jedha. Egaa kun kan ibsu eebbi waan gaarii ta'e tokko nama tokkoof hawwu yookin balaan akka nama hinqunnamne Rabbiin waamuun kadhachuu akka ta'e mul'isa. Gama biraatiin Baahiruu (1994:45) irratti *"Galateenfate, kenne heyyame, dhiise, goolabe"* jechuun ibsa. Eebbi milkiin gaarii ta'e akka nama muudatu namni kamiyyuu kan barbaaduudha. Sirni akkanaa kun durumaanuu jalqabee hawaasa Oromoo biratti bal'inaan kan beekamuudha. Hawaasni Oromoo jiruu isaa keessatti sirna kamuu wayta gaggeessu eebbifatu malee hinraawwatu. Sababni isaas uumaa ofii yoo eebbifatan wanti hunduu nimilkaa'a amantaa jedhu waan qabaniifi. Oromoo eebba kan gaggeessu yeroo adda addaati. Kanneen keessaa yeroo walgahii taa'u eebbifatu malee gara sirna marii yookiin rakkoo hiikutti hinseenu. Yeroo cidhaa, guuzaa/jigii, guyyaa dhalootaa, guyyaa ayyaanota adda addaa, yoo karaa deemu, waan kanaafi kana fakkaatan ta'uu danda'a.

---

35 Sh/Alhiyyii Odeeffannoo Bitootessa 13,2008

4.4.3.1. Wantoota Eebbaaf Tajaajilan

Hawaasa Oromoo biratti yeroo eebbi gaggeeffamu wantoota barbaachisanitu jira. Yeroo hedduu bakka sirnaattis ta'ee bakka walgahiitti kan eebbisu nama umrii hangafa ta'eedha. Kunimmoo kan agarsiisu hawaasa Oromoo keessa quxusuun hangafa kabajuu yookiin immoo walkabajanii jaalalaan waliin jiraachuudha.

Oromoon wayta eebbifatu bullukkoo uffatee, bokkuu qabatee, caaccuu godhatee akkasumas dubartiinis wandaboo kaawwattee, siiqqee qabatee eebbifachuu dandeessi.

Bakkeewwan amantaa adda addaa keessatti wantoota adda addaa qabachuu yookiin godhachuun eebbifachuu danda'u. Haa ta'u malee, haala qabatama sirna raawwii amantaa Dirree Sheek Huseen irratti wantootni eebbaaf tajaajilan kanneen akka jimaa, tasbee dhanqee, buna wkf ta'uu danda'u. Jimaan osoo hinraabsamin dura Rabbi waan gaarii akka namaa godhu yookiin nama qunnamsiisu niebbifatu.

4.4.3.2. Akkaataa Raawwii Eebbaa

Naannoo adda addaatti eebbi manguddootaan raawwatama. Haala qabatama sirna raawwii Dirree SheekHuseenitti bakka waltajjiitti/dhooqqootti kan eebbisu abbaa karraati. Abbaan karraa sirna Muudaa sana irratti argamuun maayikirafoonitti fayyadamee waan raawwatamu maraa kan ibsuufi olaantummaan kan hogganuudha. Bakka eebbi barbaachisutti niebbisa .Eebbi Dirree SheekHuseenitti bakka salamoona walitti qabamanii jiran yookiin dagalee (mana muudni keessa taa'utti) gaggaaffamuu nidanda'a. Haa ta'u malee, bal'inaan waaree dhooqqoo karraatti yookiin Dinkureetti hikmaalee adda addaa himaachuun abbaa karraatiin kan raawwatamu ta'a.

4.4.3.3. Hirmaattota Eebbaafi Uffata Isaanii

Dirree sheekHuseenitti namootni jila irratti hirmaatanii amantaa Islaamaa hordofan baay'een isaanii madawara uffachuun sirni raawwichaa akka bareedu taasisan. Abbootiin karraas ta'ee Islaamotni biroo uffata kana uffachuun sirna achitti raawwatu gaggeessan. Madawara³⁶ uffachuun, koophii amantaa Islaamaa mul'isu mataatti marataniin, kootii guddaa uffachuun, dhanqee qabachuun namoota muuda irratti argamanis ta'ee kan hinargamin, biyya, gosa, lafa wkf eebbisu.

---

36 uffata adii ennaa ayyaanaa hordoftootni amantii Islaamaa uffatan

Keessaayyuu waaree galgala hikmaawwan adda addaa himuun, ajaa'iboota Sheek Huseeniin dalagaman seenessuun , namootaafi waajjiraalee mootummaa hojiiwwan gaggaarii Dirree Sheek Huseeniif hojjetan eeruun akka isaan misooman,lalisan,guddatan abbaa karraatiin eebbifama.Namootni muuda irratti dhooqqoo karraafi Dinkureetti hirmaatanillee jalaa fuudhuun eebbisu.

Fakkii digdamii lama: Eebba yemmuu dhibbaafamu Zurxumitti gaggeeffame

Suuraan dargaa Naannichaatiin

Eebbi kunis namootni dhukkubsatan akka fayyaniif, kan qabeenyi jalaa bade yookiin gubate deebi'ee akka argatu, kan daa'ima dhabe akka uumatee guddifatu, kan biyyaa bahe akka biyyatti deebi'ee hojjetu, wanti hojjetan akka sifaa'u(barakaa argatu), lolli ho'e akka qabbanaahuuf namootni nagayaafi waljaalalaan akka jiraatan kan godhuudha.³⁷ Namni Dirree Sheek Huseenitti keessumattuu waareetti eebbifame olguddachuu malee gadi hinbu'u, gaarii malee dabni isa hinqunnamu, gammachuu malee gaddi isaa hinargu, kabaja malee salphinni isa hinmuudatu.

---

37 Haaji Aliyyiin odeeffannoo zurxumitti godhamee, Fulbaana 12,2008

Qabeenyatu qabeenya irratti kuufama jedhameeti amanama.Kana irraan kan ka'e namootni qabeenya qaban hedduun wareega adda addaa galchuun waaree duratti maqaa isaanii kaasuun eebbifamu.Eebba Dirree Sheek Huseenitti gaggeeffamu keessaa muraasni haala armaan gadii kanaa waraabbii irra gara barreeffamaatti jijjiirame.

Abbaa karraa	Hirmaattota (Jamaa) SheekHuseen
Jila SheekHuseen	Labbeeki
Muuda SheekHuseen	Labbeeki
SheekHuseen ilaaluu	
dhufatanii,inni isin haailaalu	Amiin
Balaa hamaa isin irraa haaqabu	Amiin
Ijji hamaan isin ilaale qoreen itti haalixu	Amiin
Wanti isn yaada n hunduu haamilkaa'u	Amiin
Kan dhukkubsatee ciisu haafayyu	Amiin
Kan daa'ima dhabe haa'argatu	Amiin
Argattanii hindhabinaa	Amiin
Dubbattanii hinsobinaa	Amiin
Beektanii hinwallalinaa	Amiin

Madda: Eebbi armaan olii Fulbaana 13, 2008 waaree Dhooqqoo karraatti taasifame Yeroo namni walhimatee SheekHuseenitti iyyatanii dhagaheefi ikmaa himatan eebbifamutu jira.Fakkeenyaaf, akka hikmaa Fulbaana 13,galgala waaree irratti dubartiin godina Baalee Aanaa Gindhiir keessaa haala armaan gadiitiin himatte.

Intala takkan qaba ture . Isheenis heerumtee dhirsa waliin waltahuun lafa na irraa fudhachuuf yaalan. Lakkii na dhiisi intala koo nagayaa jiraadhu, qabeenya koo fedhii koo malee narra hintuqin yoo didde SheekHuseeniin abdii godhadheen si himadhaa jedheen. Isheenis dhagahuu hindandeenye. Gorsisiisuus nididde. Ani nama hinbarannee waanan ta'eef mana murtiis hinbeeku.Achumaan intalattiin na himatte. “Yaa SheekHuseen intalli koo gadaamessa koo keessaa baatee bakkeen haala hinbeekne mana murtiitti na himattee maal naaf wayya? ”Jedheen.

SheekHuseenis manaamaan natti dhufuun homaa hinsodaatin hanga Finfinneettuu deemi anatu siif mormaa nan jedhan.Himannis eegalee mana murtiin deeme.Murtiin erga ilaalamee booda namurtaahe. Godinaattillee murtiin anumaaf kenname.

Intalattiin diduun gara Oromiyaa Finfinneetti oliyyannoo gaafatte .Anis yaa sheekHusesn Hanga ammaatti nagargaartanii ani biyya hinbeekuu maal naa wayya jedheen gaafatte. Ammas SheekHuseen homaa hinyaada'in, kan siree illee hinkafaltuu, achittis naman siif godhaa, si'umaaf murtaahaa nan jedhan.

SheekHuseenis manaamaan nama Finfinneedhaa albeergoo qabu tokkotti dhufuun niitii tana irraa qarshii shan malee akka irraa hinfuuneefi akka bulchu itti hime. Anis gara Finfinnee baasii tokko malee deemee, mana siree tokko yoon seenu abbaan manaa qarshii shan qofa fuudhee na bulche.Namootni ani hinbeekne ganama dhufuun taaksiin fuudhan mana murtii olaanatti geessaan. Achiis naaf murtaahuun milkaa'ee deebi'e, jettee himatte.

Ergasii abbaan karraafi muudni eebbisuun intalattii abaaran.

Abbaa karraa	Hirmaattota
Dubartii tana qabeeyyi jalaa hinbadin	hinbadin
Haa misoomtu	haa misoomtu
Kan daba itti yaade haa badu	haa badu
Abbaa qabeenyaa haataatu	haataatu
Isheen hiniinjifatamin	hiniinjifatamin
Bakka deemtu hundatti haa milkaa'uuf	haa milkaa'uuf
SheekHuseen Ammallee ishee haa ilaalu	haa ilaalu
Milkoofnee galle akka jetten haa ta'u	Amiin
Biyya nagaatti gala	Amiin
Gufuun isin hindhahin	Amiin
Jabbii burraaqxutti, daa'ima taphattutti Nagaaan gala	Amiin , ergasiyyis
hirmaattotni muudaa niitittii eebbisuun ofiis abbaa karraatiin eebbifaman.	

Madda: Fulbaana 13, 2008 Ayyaana Hajjii, waaree Dhooqqoo karraatti kan waraabame irraa

4.4.4. Abaarsa (Cursing)

Abaarsi waan tokko yookiin nama tokko wanti hinbarbaachisneefi gaarii hintaane akka qunnamuufi rakkoon isa muudatu hawwuudha.Kan ilaalchisee Oxford Advanced learner's Dictionary(2006:286) , “ *a rude or offensive word or phrase that some one or peple use when they are very angry*”jedha.

Abaarsi jecha/ gaalee hammeenya yookiin gara jabeenya agarsiisuufi kan hawaasni tokko yemmuu sirriitti aaru itti fayyadamu akka ta'e mul'isa "Abaare, eebba jibbe, arjooma dhoowwate, waakkate, dhoowwe (*Baahiruu, 1994:92*)' jechuun ibsa. The best dictionary for students(2006:84) , *"curse is some thing said hoping harm will come to some one , to wish bad luck or injury on some one , to use profanity "* jedha.

Kitaabuma kana irratti, " curse is a word or a phrase that have a magic power to make some thing bad happen or some thing that causes harm or evil" jechuun fuula 286 irratti teechisa. Kunimmoo abaarsi barbaachisaa akka hintaaneefi jecha yookan gaalee nama hubuu danda'u akkasumas miidhaa kan nama irraan gahu akka ta'e addeessa.

Dirree Sheek Huseenitti abaarsi callisee hinraawwatamu. Qaama yookiin nama rakkoo uume sana yeroo hedduuf bakka sanatti waamuun yookiin waamsiisuun erga akeekkachiisanii booda yoo irraa deebi'e raawwatama.

Dirree sheekHuseenitti muuda kan mormuufi balleessaa duudhaa hawaasaatiin ala raawwatamu dhooqqoo karraafi Dinkureetti abbaa karraatiin abaarama.Namni Dirree Sheek Huseenitti balleessaan raawwatee abaarama osoo hinbubbubin balaa adda addaatiif saaxilama yookiin du'uu danda'a.Haalli kun ammoo duudhaa hawaasaa eeguu keessatti gaheen inni taphatu guddaadha.Dirree Sheek Huseenitti balleessaan raawwatame tokko akka hikmaatti namoota muuda irratti hirmaataniif himamuun abaarama.

Fakkeenyaaf, yoo dhirsi niitii miidhee gorfamee dide, yoo muuda gara Dirree Sheek Huseen deeman irratti dhiibbaa garagaraa geessisan, yoo qabeenya nama tokkoo humnaan jalaa fudhatan, fa'a ta'uu danda'a.

Fakkeenyaaf, niitii dhirsi ishee Dirreen Sheek Huseenitti amanu tokko nama biroo jaalattee isa waakkatte haala armaan gadii kanaan abaaran.

Abbaa karraa	Jamaa (hirmaattota)
Jaalalloo keenya waakkattee haawaakatu	haawwakatu
Balaan hinjirre ishii haaqunnamu	haaqunnamu
Maraattee qullaa Haadeemtu	haadeemtu
Namni hundi ishii Haa lagatu	haalagatu
Isheen gadideemuu malee olhindeemin	olhindeemin

Awwaalli ishee bakki hin beekamin	hinbeekamin
Kan waliin jirtu ishii Haa waakkatu	haa waakkatu
Namticha sanatti haa ajooftu	haa ajooftu
Qaamni ishii Haaraamma'u	haaraamma'u
Niitiin sun qullaa deemtee	eeyyee
Niitiin san hunduu lagatee	eeyyee
Niitiin sun gadi deemtee	eeyyee
Niitiin sun bakka hinbeekamnetti awwaalamtee	eeyyee
Niitiin sun dhirsi waakkatee	eeyyee
Niitiin sun ajooftee	eeyyee
Niitiin sun raammoftee	eeyyee

Maddi abaarsa armaan olii: Muuda Dirree SheekHuseen ayyaana Hajjii irratti Fulbaana 13,2008 dhooqqoo karraatti geggeeffame irraa waraabame.

4.5. Faayidaa Muuda Dirree Sheek Huseen

Dirreen Sheek Huseen iddoo muudaaf yookiin ayyaana kabajuuf qofa itti walgahanii addaan bahanii miti. Faayidaafi bu'aan kanaa ol ta'es bakka irraa itti argamulleedha. Dirreen Sheek Huseen mallattoo sadarkaa biyyoolessaa bira dabree sadarkaa addunyaa irrattis fakkeenyummaadhan kan kaafamuu danda'u qabdi. Mohaammad Hassen (1990:16) waa'ee aadaan afaanii daddarbaa dhufuu ijaarsa seenaa hawaasa Oromoo keessatti qabuu haala armaan gadii kanaan ibsa;

The importance of oral traditions in the historical reconstruction of Oromo people as follows: The Oromo of oral arts provides us with ample information about the entire society including the myths from God's attributes through the relation of God to man to the complementary aspect's of man's relation to him, jechuun kaa'ee jira.

Haaluma kanaa jilli amantaa Dirree SheekHuseenitti gaggeefamus hawaasa Oromoo darbes kan biyyattii keessa jiranii faaydaan kallatti adda addaatiin qabu baayyeedha.

4.5.1. Walkabajuu, Walii Wajjin Jiraachuu

Namoonni Dirreetti walgahan kan dhufan Baaleefi godinoota olla qofa irraa miti. Bruakamper (2004:141) qo'annoo isaatiin akka mirkaneessetti hirmaattotni altokkotti bakka kanatti walgahan 100,000 olitti kan tilmaamaman yoo ta'an isaanis biyya keessaa

qofa osoo hinta'in biyyoota akka Keeniyaa, sumaaliyaa, Iraaq fa'aa dhufan. Ummatni Dirreetti walgahu ,biyya keessaa Baaleefi Arsii dabalatee Jimmaa ,Wallaggaa, Iluu Abbaaboor,Walloo, Harar, Alaabaa, Silxee, Sumaalee, biyya alaa irraayis Keeniyaa, Sumaaliyaafi Iraaq irraayillee dhufan (Miliniyeemii Oromiyaa D/Sh.Huseen irratti ,2000 :15) Namoonni kunneen immoo sabummaafi sanyiidhan qofa osoo hinta'in amantiidhanis adda addummaa guddaa qabu.Amantii islaamaa,kiristaanaa,waaqeffannaafi amantiilee biroos kan hordofaniidha.Har'aan tana Dirreen Sheek Huseen, iddoo namoonni sanyii , sabummaa, aadaa,afaan/lugaafi amantii garaagaraa qaban bakka tokkotti keessatti walgahaniidha.Kun immoo namootni sanyiiifi sabummaa ,aadaaf amantaa,afaaniif eenyummaa adda addaa qabaatanillee akkamitti walkabajanii waldand'anii ,jaalalaan waliin wajjin jiraachuu danda'uu isaanii agarsiisuufi barsiisuuf kan dhaabbateedha.

Fakkii digdamii sadi: Salaamoo jaalalan waliin nyaatan
Suuraan Makonnin Raggaasaatiin

4.5.2. Mallattoo Tokkummaafi Walqixxummaa

Dirreen iddoo yookin galma namootni eenyummaafi maalummaa garaagaraa qaban, waggaatti wayta lama itti walgahaniidha.³⁸ Kun immoo akka nama yookin ummata tokkootti akka yaadan, fedhii waliinii akka horatan, obbolummaafi jaalala walii akka cimsatan isaan gargaara. Jaalalaafi kabajaa, tokkummaaf obbolummaa ummattota adda addaa jidduu jiru daran cimsa. Haalli akkanaa kunis biyya tokkummaa dhugaa irratti fedhiifi jaalala walii irratti hundoofta ijaaramte uumuufis ta'ee guddina ariifachiisaa fiduuf gahee guddaa qaba.

Dirreen mana dadhabaafi jabaan deegaafi qabaataan dhiiraafi dubartiin walqixa keessatti ilaalamaniidha.³⁹ Dirreen Mana kabajaafi ulfinni ilma namaa garaagarummaa tokko malee ittimirkaneeffamu. Dirreetti namni nama ta'uu isaatiif qofa kabajama. Hojiileen wayta lafoo dubartiidhaaf hallanyaatti dhiifamu kan akka bishaan waraabuu, qoraan cabsuu, uffata miiccuu, buna danfisuu harka caalmaadhan gahee isaanii qofa osoo hinta' in dhiirrillee niraawwata.

Fakkii afur: qarshii gargaarsa ayyaana Hajjii 2008ttitti guurame
SuuraaMakonnin Raggaasaatiin

---

38 Muhaammada Hasan Odeffannoo , Bitootessa 12,2008 kennan

39 Sh/ Qaadii Odeffannoo Bitootessa 13,2008 kennan

4.5.3. Walgargaarsaaf Walii Birmachuu

Namootni muudaaf deeman nyaataafi wantoota yeroo ach turanitti isaan barbaachisu hunda fe'atanii dhufu. Keessattuu imaltootni Arsiifi Baale irraa ka'an mataa ofiitiif qofa osoo hinta'in namoota hiyyeeyyiif deeggarsa barbaadaniifis nyaata akaakuu adda addaa (bachuu, daakuu qamadii, xaafiiif kanneen biroo fe'atanii dhaqan.

Kana malees, wareegniifi galaan Sheek Huseen fe'aan harree hedduu dureessotaan niarjoomama. Namootni sababa balaa uumamaatiinis ta'ee kan birootiin qabeenyi jalaa gubateefi saamamellee nigargaaramu.

4.5.4. Iddoo Araaraafi Nagayaa

Dirree Sheek Huseenitti / Anaajinatti/, waldhabbiifi walitti bu'iinsi gosoota hedduutti dhalatu irraa kaasee hanga dhimmootaafi rakkoolee sadarkaa biyyoolessaa irratti uumamanitti kaafamanii furmaata itti argataniidha. Waldhabbiin gosoota adda addaa jidduutti dhalatee Dirree Sheek Huseen irratti furmaata gahaa argatee araaraafi nageenyi jidduu gosootaatti ni bu'a. Isaan keessaa kan naannoo Baaletti argaman Suudeefi Ataabaa ,warra Duubeefi Hadiidoo ,Aboosaraafi Qaxiibaa, Sabroofi Yabsaanaa ,Sinaanaafi Oborraa akka fakkeenyaatti ka'u. Dirree Sheek Huseenitti dhimmoonni akka nageenyaafi tasgabbi, guddinaaf misoomaa, beelaafi daara , bonaafi rakkooleen sadarkaa naannoottis ta'ee biyyoolessaatti muudatanis ummata daangaa biyyaattii hunda irraa achitti walgahe keessatti ilaalamu. Kunis ummatni biyyattii wanta badas ta'ee gaarii biyyatti dhalate hubatee, akka qophiifi ofeegannoo barbaachisaa ta'een ofkurfeessu taasisa. Dhimmootaaf rakkoolee dirree irratti dhihaataniif deebiin kennamus eebbisuu ykn abaaru ta'uu danda'a. Haa ta'uu malee, biyyaaf ummata ofiitiif nagayaaf milkaa'ina, gammachuuf badhaadhina hawwu irraa kan ka'e yeroo baayyee eebbisuu irratti xiyyeeffata.

4.5.5. Aadaa Waljijjiiruufi Walirraa Barachuu

Dirreetti ummatni lakkoofsaan baayyee ta'e iddoo garaagaraa irraa walgahu. Walitti qabamuufi walgahuun akkanaa kunis aadaa isaanii akka waljijjiiraniifi tokko kan tokkoo akka baratuufi dhaalu gargaara. Dirreetti namootni amantii, sabaafi afaan / lugaa / adda addaa keessaa maddan bakka tokkotti argamanii aadaafi eenyummaa walii baratu jechuudha. Anaajinni jiddugala waljijjiirraan aadaa itti gaggeeffamuudha. Aadaa uffataafi nyaataa, loqodaafi afaanii, mala walitti bu'iinsa hiikuu (nama wallole araarsuu) duudhaalee aadaa garaagaraa walirraa baru. Kanneen keessaa aadaa marxoo

(shirrixii)uffachuu warroonni baddaa warra gammoojjii irraa baratu, nyaata aadaa kitifoo Silxee irraa ummattootni biroo barachuun, kanneen akka buraatoo , marmaree, saanketa nyaata aadaa Arsii kanneen ta'an hawaasni biroo barachuun akka fakkeenyaatti himama. Walumaagalatti carraaa walitti dhufeenya hawaasummaa Dirree Anaajinaatti uumamu kanaan ummattootni garaagaraa afaan, akkaataa dubbiifi haala weedduu aadaa walirraa barachuu bira darbanii haala jiruufi jireenya hawaasa biroo muuxannoo fidhachuudhan itti fayyadamuu danda'u.

4.5.6. Safuu Barsiisuu

Ummanni muudaaf Anaajinatti walgahan aadaa, amantti, sabummaafi eenyummaa adda addaa qabaatanis tokko kan tokkoo ta'uu isaanii itti dhagahama. Akka obboleewwaniifi jaalalloowwan waliitti walilaalu. Wantootni hawaasa Oromoo biratti safeeffataman hundinuu Dirree SheekHuseenittillee hojiirra oolu .Fakkeenyaaf, Dirree Sheek Huseenitti lolli, hatni, ifaatuun, sagaagaluun, faan hinraawwataman. Xiqqaan guddaa, guddaanis xiqqaa kabajuun , kan qabu kennuun akka obboleessaafi obboleetiitti waliin jiraatan. Walitti dhufeenyaafi dhiheenya cimaa jidduu isaanii uumame kanas daran jabeessanii tursiisuudhaaf yookin eeguudhaaf daran hojjechuutu barbaachisa.

4.5.7. Giddu Gala Guddina Afaanii

Dirreen giddu gala guddina afaaniitilleedha. Namootni bakka garaagaraa irraa achitti walgahan hundi afaan tokko kan dubbatan qofaa miti. Baayyeen isaanii afaan garaagaraa dubbatu. Namoota afaan garaagaraa dubbatan dhiisiitii kammaan afaan tokko dubbatanii loqodaan adda ta'an waliigaluudhaaf rakkachuun isaanii hinhafu. Namoonni Afaan Amaaraa, Guraagee, Silxee, Adaree, Sumaalee, Arabaafi kan biroollee dubbatan achitti argamu. Bakka hawaasni afaan garaagaraa dubbatu itti walgahu kanatti immoo jechoota walirraa ergifachuun yookin dhaaluun waan hinoolleedha. Mala afaan tokko ittiin guddatu keessaa tokko immoo ergifannaadha .Haala kanaan Afaan Oromoo jechoota akka "gariiba", 'jawaar'a, 'jannata' jedhan Afaan Arabaa irraa kan ergifateedha. (Miliniyeemii Oromiyaa Dirree Sheek Huseen irratti 2000, fuula 18)

Dirree Sheek Huseenitti faarfannanis ta'ee waaqeffannaan kadhannaanis ta'ee Baaroon, sirni ayyaanichaa irratti gaggeeffaman hundi kan dhihaatan Afaan Oromootiini. Haa ta'u malee, jechoota tokko tokko afaanota biroo kanneen akka Afaan Amaaraa, Arabaa irraa fudhachuun itti makuun baasu.

Kana ilaalchisee Braukamper (1971:769) yoo ibsu,

The important value of worshipping practice at Dire is its contribution for the development of language. Worshipping practices have great share in attracting people from different places. At this center, people speaking different languages ,accents and dialects and may find communication a big challenging. Thus , to solve this problem the question of using common words become a common agenda. In this regard Dire Sheik Husein plays a great role for standardize Afan oromo(Oromo language). Because so many Afan Oromo speakers come from different places and meet here. So, the meeting of people at this holy place has profound effect on standardize Afan Oromo, jechuudhanragaa baha.

Yaada barreessaa kanaa irraa akka hubannutti namootni achitti argaman sirna kanneen irratti hirmaatan hundi immoo Oromoo fi Afaan Oromoo kan beekanii miti. Garuu raawwiiwwan muuda irratti geggeeffaman hundi isaaniituu Afaanuma Oromootiin dhimma bahu. Haalli kunis Dirreetti Afaan Oromoo afaan waliigalaa yookin hundi ittiin waliigalu isa taasisa. Kun immoo tokkummaa yookin biyyoleessummaa afaanii ummata biyyattii jidduutti uuma.

BOQONNAA SHAN: JIJJIIRAMA AFI ITTIFUFIINSA MUUDA

DIRREE SHEEK HUSEEN

5.1. Jijjiirama Raawwii Muuda Sheek Huseen

Amantaan dhimma sammuu kan namni tokko akka yaada isaatti itti amanuun ofitti fudhatuudha. Kana malees, sirni amantaa tokkoo yeroodha yerootti jijjiiramaa kan deemu ta'uu danda'a. Haala kana Østebø (2009:464), yoo ibsu, *“All religions are dynamic and religion among the Oromoo is not different”* jedha. Akkaataa ogeessi kun gubbaatti ibseen akkuma amantaan jijjiiramu hunda kan Oromoos adda akka hintaane mul'isa.

Haaluma kanaan Oromoonni hedduun dur irraa eegalee amantaa waaqeffannaa kan hordofaa turaniidha. Haa ta'u malee, naannoo walakkaa jaarraa 19^{ffaa} tii kaasee baay'inaafi haala olaanaa ta'een gara amantaa adda addaatti jijjiiramanii jiru. Harki caalaan isaanii amantaa Waaqeffannaa gatuun amantaa Islaamaa qulqulluu yookiin amantaa biroo haaraa uumuun yookiin amantaa kiristaanaa haala muraasa ta'een qabataan.

Seenaafi amantaan hammayyaa'aa ta'aa yoo dhufe guddina siyaasaa keessatti jijjiiramni hamma ta'e tokko uumamuu danda'a. Seenaa amantaa hawaasa Oromoo keessattis wanti akkasii mul'ateera. Akka Erlich Cerulli (2010:1-2) ibsutti,

The first and perhaps the most historical religion phenomenon that altered the religious situation of Oromoo was the introduction of Islam to Ethiopia in the seventh century with the arrival of prophet Mohammed because of opposition to his teachings from pagan Arabs, jedha.

Akkaataa barreessaa kun ibsuun haalaamantaa Oromoo kan jijjiire jaarraa torbaffaa keessa amantaan Islaamaa Itoophiyaa keessatti beeksisamuudha. Kunis kan agarsiisu Oromoon amantaa duraan qabatee ittiin bulaa ture dawaataan gara sanaatti jijjiirachaa dhufuu isaati. Bara dur sana hawaasni naannoo Dirree Sheek Huseen jiraatan tikfatoota turan. Haa ta'u malee, hordoftootni amantichaa (kan Islaamaa) ummata naannichaa barsiisanii jijjiiruu yaaliin godhame hinjiru. Sababni isaatiis akka himamutti ummatni naannoo sana jiraachaa turan amantaa waaqeffannaa hordofu. Kana ilaalchise Trimmingham (2008:139) yoo ibsu, *“Muslim trades and their commercial centers on the coast of East Africa that served as a factor of the expansion of Islam among the nomads living in the mainland of that part of the continent”*, jedha. Yaada barreessaa kanaa irraa

kan hubannu babal'inni Islaamaa sababa daldalaatiin taasifame jijjiirama sochii amantaa akka taasise agarsiisa.

Faallaa kanaatiin immoo Østebø (2012:45) yoo lafa kaa'u, *"The expansion of Islams among the nomads did not contribute to the expansion of Islam in the southern Ethiopia"* jechuun addeessa. Barreessaan kun babbal'achuu amantaa Islaamaa tikfattoota jidduutti kibba Itoophiyaatti godhameef gahee akka hinqabne nu hubachiisa. Afoola naannoo irraa haala hubatamuun immoo babal'achuu amantaa Islaamaa naannoo Dirree Sheek Huseen kanaatiif sababni asitti barnootni amantaa Sheek Huseeniin jalqabamuu akka ta'etu ibsama.

Bartles (1989:14) babal'ina Islaamaa ilaalchisee yaada ofii yoo kaa'u, *"The introduction and expansion of Islam among Oromo influenced by their commercial engagement with the Harari and Somalia people who have a long history of Islam"* jedha.

Akka yaada Bartesiittis, amantiin Islaamaa kun Oromo jidduutti kan beekameefi babal'ate sababa daldala walitti dhufeenya seenaa dheeraa ummata Hararii fi Somaalia jidduutti raawwatame akka ta'e ibsa.

Yaadota barreessitoota armaan oliifi afoola himamaa jiru irra akka hubannutti naannoo Kibba Itoophiyaa keessaayyuu Dirree Sheek Huseenitti amantaa Islaamaa alaa babal'atee dhufuu isaafi sanaan dura ummatni Oromoo amantaa hordofaa turan akka qaban hubanna. Hordoftootni Muuda Dirree Sheek Huseen sanyii, gosaa fi amantaalee adda addaa irra walitti dhufanii sirna muudaa raawwatu. Hirmaattota jiran keessaa harki caalaa amantaa Islaamaa kan hordofan akka ta'e Braukamper (2002:160) yoo ibsu, *"The Arsi Oromo have been fully Islamized since the beginning of 1970's,"* jedha. Yeroo ammaa kanas hirmaattota Muuda Dirree Sheek Huseen keessaa harki caalaan kan dhufan Arsiidhay.

Kun kan nutti agarsiisu amantaa Islaamaa kana babal'isuufi dafanii ofitti fudhachuu keessatti Oromoon Arsii gahee guddaa akka qabuudha. Kana immoo wanti mirkaneessu Dirree Sheek Huseenitti Oromoo kamiiyyuu caalaa hirmaannaa guddaa kan qabaniifi sirni muudaa adda addaa isaaniin gaggeeffamuudha.

Oromoon hamma ta'e tokko amantaa aslil isaa gara hammayyaa'aa jijjiiruuf wantoota bu'uura ta'an (Østebø 2009:466) yoo ibsu, *"There are two contemporary religion factors transforming the religious landscape of Arsi Oromo. These are the introduction and*

expansion of salafism, also called wahhabism, and Christianity, especially, protestantism”

Jijjiirama amantaa aslīi Oromootiif sababoota gurguddoo lama babal’achuu salaafii yookiin wahaabiyyii fi amantaa kiristaanaa piroteestaantii akka ta’ee ibsa.

Waa’ee waahabiyyii Abbas Haji Gnamo (2002:109) yoo ibsu, *“Wahhabism is generally known its cause for Orthodox interpretation of Islam, its restoration in its original purity ,or as it was practiced during the life and times of the prophet and his immediate successors,”* jedha.

Har’as mormitoota amantaa Dirree SheekHuseen akka ta’aniifi balleessan naanoo sana irratti godhamu itti fufiinsa irratti dhiibba geessaa jiraachuu agarsiisa.Yeroo ammaa kanas namoota amantaa wahaabiyyii kana hordofan Dirree sheek Huseenitti nimorman. Abbas Haaji Ganamoo (2002) yaada kanaan walqabsiisuun muudaa Oromoon gara Hajjii yookiin Makkaa deemun, warreen wahaabiyyii ta’an yemmuu gara manaa deebi’an barnoota amantaa sana akka babal’isan addeessa.

Bakkeen qulqulluun muuda Dirree Sheek Huseenillee gama sochii wahaabiyootni godhaniin mormii cimaa kan kaaseedha.Sababni guddaan kanaas kabajni sirna raawwii muuda Dirree Sheek Huseen hordoftoota wahaabiyyii biratti cubbuu akka hojjetaniitti ilaalamuudha.Warreen Wahaabiyyii ta’an kunneenis dhugaan jiru Mawulidni Dirree SheekHuseenitti kabajamuu hubachuun kun immoo amantaa naannoo islaamaa waliin akka walhinqabanne ibsu.Haa ta’u malee, Oromootni sirna raawwii muuda Dirree Sheek Huseenitti geggeessan yaada kana mormuun isaaniifi Mawulida bulchuun dirqama shaakala amantaa akka hintaane ibsu. Haala kana Østebø (2009) yoo ibsu, *“Mormitootni ofiin Islaama jedhan yoo deebii kennan muudniifi kabajni Mawulidaa akka shaakala Islaamaatti kan ilaalamu haala abbootiin durii raawwataniifi barmaata ijaarameedha jedhu”* jedha.

Dargaaleen,jiraattotni Anaajinaa kan bakkee qulqulluu kana eegan , warreen Wahaabiyyii ta’an kanneen sirrii malee morman.Isaanis mormii kana kan agarsiisan haala ifa ta’een salaatuudhani.Dargaaleen kunneenis karaamaan Sheek Huseen ibidda wahaabiyootni qabsiisan kana irraa akka eegu gaafatu.Yeroo muudaas karaa Dargaaleefi muudni wahaabiyyii ittiin mormanitu jira.Kunis hirmaattootni muudaa amantaa wahaabiyyii kana akka hinhordofneefi hintaanees barsiisuufi abaaruudha.

Walitti bu'iinsi gosa jidduutti uumame yoo imaamotni Dirree Sheek Huseen irratti hirmaatan yeroodhuma sana furama. Muudni biyyaattii Itoophiyaa hundarra darbee Keeniyaa fi Sumaaliyaa irraa gara Dirree Sheek Huseen imalan kabaja sirna raawwii muudaa hordofuufi kan dargaaf oolu, horii, daakuu, damma, dhadhaa, dheedhii fa'a fidanii dhufuun eebba fudhatan.

Har'a Anaajinni akkuma waldaa gandaa kanneen biyyattii birootti dura bu'aa gandaatiin kan hogganamuudha. Haa ta'u malee, abbootiin amantaafi manguddootni naannichaa sochii hawaasaa guyyuu keessatti dhiibbaa gochuuf aangoo guddaa qabu.

Afoolliifi ragaaleen barreeffamaa muraasni akka kaasanitti kabajini Muuda Dirree Sheek Huseen akka waliyyiitti kan jalqabame yeroo jireenya isaa keessatti ajaa'iboota hedduu Sheek Huseen hojjeteeni.

Andrejewski (1974: 465) irratt akka barreessetti, *"Among those who are venerated as Muslim saints in Ethiopia, Sheik Hussein of Bale occupies unparalleled position"* jedha.

Haala barressan kun ibseen waliyyota Islaamaa Itoophiyaa keessatti kabajaman keessaa Sheek Huseen Baalee bakka guddaa akka qabu agarsiisa. Akka odeef kennaa Muhaammad Huseen ibsetti Awuliyaan Sheek Huseen Abalqaasimiin, kan jalqaba gara Sheek Huseenitti imalu haala dhaloota isaa hordofe ta'uu ibsa.

Kunis imala jalqabaa nama taasiseefi karaa namoota birootti kan agarsiise ta'uutu hubatama. Sheek Huseen tokkummaa Islaamaa ijaaruun akkasumas garaagarummaa aadaafi sanyiin osoo addaan hinbaasiin waliiti fidee jira. Akka Braukamper (1971) ibsetti, Ummatni Islaamaa kaaba baha Afrikaa hunduu fedhii waliinii kabaja awuliyaatiin qooddachuun haala Islaamotni addunyaa hundinuu Maccaatti gaggeessaniin Dirree Sheek Huseenittis kan raawwatamuudha.

Dirreen Sheek Huseen har'a giddu galeessa ummatni adda addaa itti walgahanii sirna muudaa miira walfakkaatuun kan itti gaggeessaniidha. Hirmaattotni muudaa hedduun, dadhabaafi cimaan, hiyyessiifi dureessi beerotniifi dhirotni walumaa galatti ummata fedhii ka'umsa siyaasaafi dinagdee adda addaa hordofaniin niyyaa mataa isaanii guuttachuuf kan keessatti qooda fudhataniidha. Haalli raawwii sirna muudaa Dirree Sheek Huseenitti taasifamuu kun walitti dhufeenya aadaa addaa addaatiif naannoo mijaawaa uuma. Carraa kanaanis amantaa, sanyii, afaan, adda addaa qabatanii waliiti dhufuun aadaa tokko isaa biroo irraa barachuuntu uumama.

Anaajinni giddu galeessaa waljijjiirraan aadaa uffannaa, nyaataa, loogaa /loqodaa/, walitti bu'iinsa hiikuu, tooftaa ittiin walgargaaran walirra barachuuf kan karaan banamuudha. Uffannaan shirrixii warri gamoojjii kanneen baddaa jiraatan irraa adda addaumma qabaachuu, haala kitifoon warra Silxee ittiin hojjetamu Oromoon irraa barachuu danda'uufi akaakuun nyaataa kanneen hawaasni Oromoo qopheessu hawaasni biros irraa barachuun ni eerama. Sabootni biroo akkaataa hawaasni Oromoo walitti bu'iinsa ittiin hiikaniifi duraa duuba eeganii tasgabeessanis muuxannoo fudhatan.

5.2. Itti Fufiinsa Raawwii Jila Sheekhuseen

Dirreen Sheekhuseen bakka muudni itti geggeeffamuufi jaalalli akkasumas dimokiraasiin itti babal'ateedha. Jaarraa 12^{ffaa} irraa eegalee Sheekh Huseen amantaa kana babal'isaa akka ture afoolliifi barreeffamootni adda addaa niaddeessan. Ummatni sanyii, afaan, aadaa, duudhaa, tooftaa jireenyaa adda addaa qaban kallattii adda addaatiin biyya keessaafi alaa dhufuudhan sirna raawwii muudaa kanaa gaggeessan. Adeemsa raawwii muudaa kanaa irrattis namootni kumaatamaan lakkaa'aman bakka tokkootti (Anaajinatti) argamuudhan muuxannoowwan baay'ee gaggaarii ta'an waliif dabarsan. Muuda kana irrattis namootni argaman waljaalachuu, waliin jiraachuu, walgargaaruu, waldhagahu, waliin nyaachuu isaanii irra caalatti sirni raawwichaa bareedinaafi hawatamummaa akkasumas fudhatamummaan isaa akka guddatu godhee jira.

Akka Itoophiyaatti mootummanis ummata kallattii biyyattii adda addaa irraa dhufuun bakka kanatti argamaniif altokkotti ergaawwan misoomaa barbaachisaa ta'an dabarfachuun muuxannoon altokkotti akka walgahu gochuufillee haala mijataa ta'e niuuma. Dirreen Sheekh Huseen bakka Waaqayyoon itti kadhatanii hawwii dhuunfaas ta'ee kan garee itti guuttataniidha. Bakka kan rakkate rakkoo itti hiikatu, kan hiyyoome itti duroomu; kan dhukkubsate itti fayyuu; kan buume itti naalu ta'ee tajaajila. Dirree Sheekh Huseen bakka kan beela'e itti nyaatee quufu iddoo jaalalaafi dimokiraasiiti.

Dirree sheekhuseenitti namni hundinuu ija tokkoon waan ilaalamuuf keessaayis bayii deemi nama hinjechisiisu. Durirraa kaasee wantootni baay'ee gaggaarii ta'an waan keessatti raawwatamaniif irra caalatti akka nama hawatuufi biyya biraas darbee sadarkaa addunyaattillee akka fudhatamummaa argatu taasisee jira. Yeroo mootummaaleen durii Afaan Oromoo akka hindubbatamne lagatanillee⁴⁰ Dirree Sheekh Huseenitti akka afaan hojii ta'ee tajaajilaa ture.

---

⁴⁰ Muhaammad Huseen Bitootessa 12, 2008,

Har'as immoo irra caalatti dagaagee jechootni hedduunis keessatti uumamuun kan itti guddachaa jiruudha. Afaan Oromoo afaan barnootaa, qo'annoo, miidiyaa, og-barruu ta'ee tajaajilu kanatti Dirree Sheek Huseenitti daran mijaa'ee jechootni iddoo birootti hinjirrees uumamatii jiru.

Afaan Oromoo Kanneen dubbatan biratti qofa osoo hinta'in kanneen dubbachuuf ittiin walii galuu hindandeenye sabaafi sablammootni adda addaas karaa faaruu akka Baaroo, Manzumaa, zeekkaraa waan kanaafi kana fakkaataniin akka baratamu haalli mijaa'an uumamaa jira.

Kana malees, Dirree Sheek Huseenitti hawaasni bakka adda addaattii dhufan carraa aadaa gaarii isa tokkoo inni biroo irraa barachuu danda'utu uumama . Fakkeenyaaf , sabni biroo saba Oromoo irraa akkaataa nyaatni dhangaa kanneen akka Buraatoo , Caccabsaa, Marmaree, Gorsoddomaa waan kanaafi kana fakkaatan ittiin hojjetamu nibaratan. Gama birootiin immoo walitti bu'iinsa/ lola/ gandootaafi gosoota jidduutti uumame tooftaa ittiin dhiigni osoo hindhagala'in araarri bu'uu danada'amus hawaasa Oromoo irraa barachuu muuxannoo babal'isuu nidanda'an.

Dirree Sheek Huseenitti namni yookiin gareen waan gaarii hojjete eebbifamuun daran akka itti fufee deemutu jajjabeeffama. Gama birootiin immoo namni yookiin gareen faallaa jiruufi jireenya hawaasaa deemu yookiin balleessaa raawwatu ofitti qabuun akka irraa deebi'u nigorfama. Yoo irraa deebi'uu didee rakkise abaaruun akka rakkoof saaxilamee namni yookiin hawaasni biroo irraa baratu taasifama. Kana irraa ka'uudhan Dirree Sheek Huseenitti wanti gaarii malee wanti hinbarbaachisne yookiin hawaasaan walfaallessu hinraawwatamu.

Egaa Dirree Sheek Huseen bakkee muuxannoon gaggaariin itti argamu waan ta'eef dhalootni ammaa kunis xiyyeeffannoo itti kennuun keessaayyuu muuxannoo gaggaarii jiruufi qabeenya uumamaa kunuunsuun dhaloota itti aanutti dabarsuu qaba.

Boqonnaa Jaha: Cuunfaa, Argannoofi Maalta'iinsa

6.1. Cuunfaa (Conclusion)

Itoophiyaa keessatti ayyaana amantaalee adda addaa bal'inaan kabajuun nibeekama . Amantaaleen gurguddoon sadeen Itoophiyaa keessatti argaman kanneen akka amantaa Waaqeffannaa, Islaamaafi kiristaanaa yeroo adda addaatti ummata hedduu hirmaachisuun bakkeele adda addaatti yeroo eeggachuun nikabajaman. Keessaayyuu amantii islaamaa wajjin walqabatee Awuliyaawwan adda addaa kanneen akka Dirree Sheek Huseen, Sheek Abdul Qaadir Jeylaanii , Sheek Soof Umar Hammarraa dabalatee yeroo durirraa kaasee gadifageenyaan biyya tana keessatti kabajamaa tureera; kabajamaas jira.

Bakkeen qulqulluun Muuda Dirree SheekHuseen Baalees kan mul'isu qaama amantaa Islaamummaa kan ummatni Islaamaafi namootni amantiilee adda addaa hordofan bal'inaan awuliyaa ittikabajan ta'uu isaati. Islaamoota naannoo sanaafi bakkeewwan qulqulluu biroo jiraniif barbaachisummaan isaa fakkoommii bakkee qulqulluu Islaamota addunyaa kanMaccaatti gaggeeffamuu ta'uun tajaajila. Kun immoo Islaamota Itoophiyaa keessa jiran akka waliigalaatti akkasumas akka naannootti argamaniif karaa gooree ta'een ayyaana naannoo sanaa tursiisuufi sirna Muudaa jiru dhalootatti daddabarsuuf baay'ee barbaachisaadha. Sheek Huseen jalqabuma irraayyuu awuliyaa waan ajaa'ibaa hojjechuuf dhalate akka ta'e karaa Abal Qaasim Juneeydiitiin itti himamee maqaanillee kan moggaafame ta'uu isaa afoolli darbaa dhufe ni mirkaneessa . Sheek Huseen yeroo dhalatu akka daa'ima kamiyyuu akka hintaaneefi Qur'aana dubbachuufi dubbisuu akka danda'utu himama. Aadaan Oromoo kan amantaa Islaamaan duraa hanga ammaatti naannoo sanatti raawwii sirna Muudaa Islaamaa wajjin walqabatee gaggeeffamaa jiru gatiin ummata Oromoof qabu olaanaadha.

Dirreen Sheek Huseenis yeroo durirraa eegalee bakka ummatni Oromoo itti walgahaafi sirna Waaqeffannaas itti gaggeeffachaa ture waan ta'eef ilaalcha hubannoo walitti dhufeenya seenaa durii gama Siyaasaafi dinagdeen hawaasni qabu adda baafachuun dhalootaa dhalootatti dabaarsuun tursiisuuf bakka guddaa qaba.

Bakki Muudaa Dirree Sheek Huseeniifi raawwiin ayyaanichaa madda odeeffannoo ta'uun yoo tajaajilan seenaa amantaa Islaamaafi hawaasa Oromoo jidduu jiru beekuufi hubachuu akkasumas fakkoommii amantaafi gahee qaban adda baasuun babal'isuuf gargaara.

Gama birootiin immoo madda odeeffannoo ta'uun seenaa ummata Oromoo naannoo sanaa beekuufi dimshaashumaatti kan Oromoon guutuun qabu dhaloota dhalootaatti dabarsuun gahee guddaa taphata. Muudni Dirreen SheekHuseen kunis gatii humna dinagdee hawaasa naannoo sanaafi gahumsa tuurizimii biyyatiif niola.Kanaafuu, bakkeen qulqulluun kun humna dinagdee, amantaa, seenaa, aadaa, duudhaa hawaasa Oromoo waan qabuuf eegumsaafi kunuunsi gahaan godhamee dhalootaa dhalootatti dabarsuun tursiisuun daran barbaachisaadha.

Dirree Sheek Huseenitti muudni waggaatti si'a lama walgahan sirna ayyaanaa gaggeessuu qofa osoo hin ta'in muuxannoolee adda addaa walirraa fudhataanii tursiisuus danda'a. Hawaasni sanyii, gosa, amantaa, afaan wkf adda addaa qaban hedduun kunneen bakkee sanatti walgahuun waldhabbii tokko malee waldhagahuun ergaa barbaachisaa ta'e walii dabarsuun mataan isaa kan nama ajaa'ibsiisu waan ta'eef muuxannoo kanas akkuma jalqabame galmee addunyaatti galmeessisuun qaroomina ummatni Oromoo durirraa kaasee gama kanan qabu beeksisuun keessaayyu dhaloota Oromoo barnoota hammayyaa barate irraa eegama.Sirna muudaa naannoo kanatti gaggeeffamu irraa hawaasni Oromoo faaruwwan kanneen akka Baaroo hammayyeessuun akka madda galliittis itti fayyadamaa jira. Kunimmoo, guddina Afaan Oromoo keessatti gahee guddaa waan qabuuf beektotni gama kanaan ogummaa qaban irratti cimanii hojjechutu irraa eegama.

Walumaa galatti, bakkeewwan akka Dirree Sheek Huseen ummatni hedduun itti walgahanii sirna muudaa adda addaa gaggeessan kun dhugaa Oromoon dur irraa eegale qabu sirriitti waan agarsiisaniif fuulduraafis gadi fageenyaan irratti hojjetamuun barbaachisaadha.

6.2.Argannoo (Findings)

Bakki qulqulluun amantaa Dirree Sheek Huseen sirna raawwii muudaa tokkotti namootni kumaatamaan lakkaa'aman kallattiiwwan adda addaa biyya keessaafi alaattii dhufuun kan itti raawwatamuudha.Bakki kunimmoo akka naannoo qofatti osoo hinta'in akkuma guutuu biyyaattuu xiyyeeffannoo guddaan kennameefi haala guddina biyyaatiif ta'uun irratti hojjetamuu barbaachisa. Bu'uuruma kanaan naannoo hawatummaa Tuuristii olaanaa qabu kanaaf wantootni hatattamaan xiyyeeffannoo itti kennamuun hojjetamuu

qaban hedduu jiran keessaa muraasni akkaataa argannoo qorannoo kanaatiin armaan gaditti tarreeffamee jira.

- Waa'ee seenaa Sheek Huseen, akkaataa jalqabbii muudaa, muuxannoowwan gaggaariin hirmaattotaa wajjin walqabatee wanti Afaan Oromootiin barreeffamee kaa'ame dhabamuu
- Fakkoommiiwwan naannoo muuda Dirree Sheek Huseenitti mul'atan kanneen hammayyeessuun hawata tuuristootaaf akka oolan gochuu dhabuu
- Kunuunsa eegumsa naannoo keessaayyuu bosona naannoo sana jiraniif godhamuu baayyee gadi aanaafi kan muramaa jiran ta'uu
- Bakkeewwan seena qabeessa ta'an kanneen akka goda Aynaaganyee kunuunsuufi xiyyeeffannoo kennuufii dhabuufi mormii/jibbiin/ amantiilee biroo jiraachuu
- Faayidaan muuda Dirree Sheek Huseen hawaasa Oromootiif darbees biyyaaf qabu barreeffamee taa'uu dhabuu

6.3. Maalta'iinsa (Recommendation)

Sirni raawwii muuda Dirree Sheek Huseenitti gaggeeffamu kan baayyee nama hawatuufi namoota kallattii adda addaa biyya keessaafi alaa irraa dhufan bakka tokkotti walitti qabamuun kan muuxannoowwan garaagaraa itti waljijjiiraniidha. Haa ta'u malee , bakkeen qulqulluun akkanaa kun irra caalaatti madda tuuristootaa ta'uun galii biyyaafi naannoollee akka guddisuuf xiyyeeffannoo gama hundaanuu itti kennamee hojjetamuun kan lammii kamirraayyuu irraa eegamu ta'us, itti gaafatamummaan Biiroon Aadaafi Tuurizimii aanaa irraa kaasee hanga Oromiyaattidarbees biyyaatti hojii guddaatu hafa. Haaluma kanaan akkaataa argannoo qorannoo kanaatiin wantoota armaan gaditti eeramanii xiyyeeffannoo itti kennamee hojjetamuu barbaachisaadha.

- Waa'ee seenaa Sheek Huseen, akkaataa jalqabbii muudaa, muuxannoowwan gaggaariin hirmaattotaa wajjin walqabatee jiru kan afaaniin dadarbu qofa osoo hinta'in Afaan Oromootiinis barreeffamee osoo kaa'amee.
- Fakkoommiiwwan naannoo sanatti mul'atan kanneen akka bishaan haroo lukkuufi Dinkuree zamzamaatti, jawaaraa akka dawaa dibataniitti itti tajaajilamanis kanneen akka kiniinii itti gochuun akka fayyadamaniif barnootni kennamuun osoo boca duraan qabu hinjijjiiratin bifa ammayyatiin qophaa'ee

- Kunuunsi qabeenya uumamaatiifi aadaa bareedaa tursiisuuf godhamu cimee osoo itti fufee.
- Faayidaan muuda Dirree SheekHusenii gamasiyaasaan, dinaagdeeen, hawaasummaan qabu barreeffamee taa'uun dhalootatti osoo darbee.

WABIILEE

- Abbaas haji Ganamoo (1982), **“The history of Arsi oromo”** (1888-1935. Addis Ababa University (Unpublished Thesis)
- Abdurahmaan Abdurroo,(2002). **“Xiinxala Walaleessummaa Sheekkaraafi Shaarmadee Soof-Umar”**: Yunivarsiitii Finfinnee (kan hinmaxxanfamne)
- Addunyaa Barkeessaa(2011). **Akkamtaa**: Yaadrimee Qorannoo Hujoo.Finfine Oromiya, Mega Printing Press
- Amaan Seeroftaa(1999). **Qorannoo Gabaabaa Waa’ee Dirree Sheek Huseen**:Wajjiraa Aadaafi Tuurizimii Godina Baalee. Roobee
- Andrejewski,B.W.(1972). **Allusive Diction in Galla Hymns in the Praise of Sheek Hussein Bale**.African Language Studies.
- Asmerom Legesse(1973) .**Gada: Three Approaches to Study of African Society**. NewYork:The Free Preess.
- Bartles,L.(1983).Oromo religion:**Myths and Rites of the Western of Oromo of Ethiopia**.An Attempt to Understand.Deimer Berlin
- Biiroo Aadaafi Turizimii godina Baalee (2000) . **“Miliniyeemii Oromiyaa Dirree sheek Huseen irratti ”**,Roobe.
- Braukmper,Urhich (1984).**The Islamization of Arsi Oromo**: in Tadesse Beyene (ed).Preceeding of the Eight International Conference of Ethiopian Studies.Addis Ababa University p.776-777
- _____(1992). **“Aspects of Religious Syncretism in Southern Ethiopia ”**Journal of Religion in Africa 22, Fasc.3 (194-207
- _____(2002).**Islamic History and Culture in Southern Ethiopia**:Collected Essays.Lit-Verlag,Hamburg.
- Bryman,Alan(2004).**Social Research Methods**,Second Edition.New York,Oxford University Press.
- Ceruli.E. (1922). **The Folk Literature of the Galla of Southern Ethiopia**: In Harvard African Studies III.Edted by E.A. Hooton und N.I. Bates. Cambridge: Peobody Museum of Harvard University
- Co-build English Dictionary of Advanced Learner’s**(2001).3rd ed.the University of BirMinGham:Harper Collins Publishers
- Dastaa Dassaalanyi(2013).**Bu’uura Qorannoo**: Qorannoo Furmaataafi Deebii.Finfine, plc.East Trading

- Eco, Umberto, (1976). **A Theory of Semiotics**. London Macmillan
- Eshetu Setegn (1973). **“Sheik Husein of Bale and His Followers”**: BA Senior Essay. Addis Ababa University (unpublished thesis)
- Gemechu J. Geda (2003) **“A History of Gado Galama pilgrimage center from its foundation to 2002”**: BA, senior Essay, Addis Ababa University
- _____. (2003). **Pilgrimages and Syncretism: Religious Transformation Among the Arsi Oromo of Ethiopia**. A dissertation, Faculty of Cultural Studies, University of Bayreuth, Germany
- Hosni Mubarak, (2001). **“Xiinxala Walaleessummaa Baaroo Sheekanaa Huseen Baalee”**. Yunivarsiitii Finfinnee (kan hin maxxanfamne)
- Jeylan W. Hussein, (2005). **The Functions of African Arts, The Arsi Oromo Oral Arts in Focus**, African Study Monographs 26, No 1 P. 15-5865
- Morinis, E.A (1984). **Pilgrimage in the Hindu Tradition: A Case Study of West Bengal**. Delhi: Oxford University Press.
- Muhammed Hasen (1998). **“History of Guna Gannate Pilgrim Center”** (from its foundation to 1997), MA thesis, AAU to Department of History
- Nachmias, D. und C. Nachmias (1987). **Research Methods in the Social Science**: New York, St. Martin's Inc.
- Østebø Terje (2009). **“Religious Change and Islam, the Emergence of Salafi Movement in Bale, Ethiopia”**. in the Preceding of the 16th International Conference of Ethiopian vol.2. Edited by Herald Aspen.
- Oxford Pocket School Dictionary (2002). **3rd ed.** Oxford University Press. London p.73
- Punkhurst, Richard (1997). **The Ethiopian Borderlands: Essays in the Regional History, from Ancient Times to the end of 18th Century**. New Jersey, The Red Sea Press.
- Rappaport, A. Roy, (1999). **Ritual and Religion in the Making of Humanity**. UK: Cambridge University Press.
- Schneider, David. (1968) **The American Kinship**. Chicago: University of Chicago Press.
- Sintayehu Tola. (2000). **“The Conservation Of Dirre Sheik Husein Heritage Site”**: Oromia Culture and Tourism Bureau, Ethiopia
- Smith Donaldson (1896). **Expenditure Through Somalia to Lake Rudolf**. The Geographical Journal, vol.8, No 2 p.120-137

- Stoddard, Robert H. (1994). **Major Pilgrimage Centers of the World, in the Pilgrimage of Old and New Worlds**. Edited by S.M. Bhard Waji, Berlin Peimer, p.17-36
- Trimingham, J.S (1965). **“Islam in Ethiopia: ”** London Frank Cass and Company Ltd. p.208
- Turner & et al (1978). **Image and Pilgrimage in Christian Culture: Anthropological Perspectives**. New York, Colombia University Press.
- Taylor SE. (1976). **Categorical and Contextual Bases of Person Memory and Stereotyping**. Journal of Personality and Social Psychology, 1978;36:778-793
- York, Michael (2002). **Contemporary Pagan Pilgrimages in From Medieval Pilgrimage to Religious Tourism: The Social and Cultural Economics of Piety**. Edited by William H Swatos and Luigi Tomasi, 13 Connecticut: Praeger.
- World Book Encyclopedia (1994). **The Culture**. Prince USA, V.IV Ci-Cz Page 1186-1188
- ሐሊማ ሙሐመት :: 1974:: **“ለባሌ ሼክ ሁሴን የተገጠሙ ግጥሞች”** □ልታተመ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነ-ንጥረት □ቀረበ
- ሰለሞን ተሾመ ባዬ:: 2007:: **ፎክሎር ምንነቱና የትኩረት አቅጣጫ**. አዲስ አበባ : ፋርኢስት ትሬድንግ ፤ ኃላ. □ተ. □ፅ. ማ. □□ 228-229
- ባህሩ ፅ□□:: 1999:: **የአማርኛ ቋንቋ ሰዋሰው መማሪያ ሜዳ ማታሚያ ድርጅት.አ/አበባ**
- አለለች ደሳለኝ :: 1974: **“የሶፍ ኡመር አምልኮ ግጥሞች”** □ልታተመ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነ-ንጥረት □ቀረበ
- ዳንኤል አባተ:: 1984:: **“በስኪና የሼክ ሁሴን ስርዓተ አምልኮና ድራማዊ ገጽዎች”** □ልታተመ አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ ለኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነ-ንጥረት □ቀረበ
- የጥናትና ቅርስ ባለስልጣን:: 2006:: **የድሬ ሼክ ሁሴን መከነ-ቅርስ፤ አዲስ አበባ. ማ□ቢቲ ማታሚያ ቤት**

YUUNIVARSITHI ADDIS ABABAA

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii Oromoo

Dabalee I

Gaaffilee Afgaaffii Odeef- Qophaa'an Kennitootaaf

Kabajamtoota odeef-kennitoota koo, waa'ee sirna muuda Dirree Sheek Huseeniifi Fakkoommiwwan jiranii akkaataa gaaffii isinii kaasu dhaggeeffachuun deebisuu waan beektan, maanguddota irraa dhaggeechan naaf laattu. Deebii dhugaa ta'e naaf kennuu keessaniif galatoomaa

1. Muuda Dirree Sheek Huseenitti seenaan, haalli jalqabbii , hirmaattotafi yoomessa maal Fakkaata ?
2. Muudni Dirree Sheek Huseen akkamitti raawwatama?
3. Iddoowwan seenaa Dirree Sheek Huseenitti bal'inaan beekaman eenyu fa'i?
Fakkoommiin isaanii hoo maali?
4. Itti fayyadamni firiiwwan faaruwwanii Muuda Dirree Sheek Huseen itti gaggeeffaman maal fa'i?
5. Faayidaan ayyaanaafi fakkoommiwwanii muuda Dirree Sheek Huseenitti geggeeffamuu maal fa'a jettan?

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA

Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii Oromoo

Dabalee II

Gaaffiilee Afgaaffii Marii Gareetiif Qophaa'an

Kabajamtoota manguddoota waa'ee sirna Muuda Dirree Sheek Huseeniifi Fakkoommiiwwan sirnicha irratti raawwatan isin waliin mari'achuuf waan naaf heyyamtaniifi bakka kanatti naaf argamtaniif gaaffileen isinii kaasuun walmari'achuun naaf ibsuu keessaniifgalatoomaa. Gaaffileen isinii kaasu dhaggeeffachuun irratti mari'achaa yaada keessan naaf kennitu.

1. Muuda Dirree Sheek Huseenitti seenaan, haalli jalqabbii, hirmaattotafi yoomessa maal fakkaata?
2. Jilli Dirree Sheek Huseen akkamitti adeemama?
3. Iddoowwan seenaa Dirree Sheek Huseenitti bal'inaan beekaman eenyu fa'i? Fakkoommiin isaanii hoo akkamitti ibsama?
4. Itti fayyadamni firiiwwan faaruwwanii muuda Dirree Sheek Huseenitti gaggeeffaman maal fa'i?
5. Faayidaa ayyaanaafi fakkoommiiwwanii muuda Dirree Sheek Huseenitti geggeeffamuu maal fa'a jettan?

Dabalee III

Haala toohannaa adeemsa qorannoo

	CheekLiistii adeemsa qorannoo	Odeeffannoo barbaachisu	
		Argadhe	Hin arganne
1.	Muuda Dirree Sheek Huseenitti seenaan,haalli jalqabbii, hirmaattotniifi yoomessi maal fakkaata?		
2.	Muudni Dirree SheekHuseen akkamitti adeemama?		
3.	Iddoowwan seenaamuuda Dirree Sheek Huseenitti bal'inaan beekaman eenyu fa'i? Fakkoommiin isaanii hoo akkamitti ibsama?		
4.	Itti fayyadamni firiiwwan faaruwwanii muuda Dirree Sheek Huseen irratti gaggeeffaman maal fa'i?		
5.	Faayidaa ayyaanaafi fakkoommiiwwanii muuda Dirree SheekHuseenitti geggeeffamuu maal fa'a jettan?		

Dabalee IV

Qaamota Odeffannoon Qorannichaa irraa Funaaname

T.L	Maqaa Odeefkennaa	Saala	Umrrii	Teessoo
1	Muhaammad Hasan H/Maahmud	Dhiira	50	Dirree
2	Sh/Abdulqaadir H/Umar	Dhiira	58	Dirree
3	Sh/Aliiyii Sh/Usmaan sh/Qeerroo	Dhiira	95	Dirree
4	Awwal Muhaammad	Dhiira	53	Dirree
5	Sh/Qaadii H/Muhaammad	Dhiira	80	Dirree

Namoota marii garee irratti odeeffannoo kennan

T.L	Maqaa Odeefkennaa	Saala	Umrrii	Teessoo
1	Muhaammad Hasan H/ Maahmud	Dhiira	50	Dirree
2	Adam Abda	Dhiira	52	Dirree
3	Kadiir Mahmud	Dhiira	65	Dirree
4	H/Ahmad Aliyii	Dhiira	60	Dirree
5	Naasir Ahmad	Dhiira	55	Dirree
6	Kamaal Huseen	Dhiira	57	Dirree

Dabalee V

Odeeffannoo Waraabamee Barreeffamatti Jijjiirame (Transcription)

Ragaa A

Ragaa waraabbiin fudhatamee hiikame (Transcription)

Odeeffannoo (Respondent)- Sh/Allyii

Jilli SheekHuseen Kun akkamitti jalqabame?

Asaabaa 6666(Kuma jahaafidhibba jahaafi jahaatamii jahaa) asitti qaraasisan. Taarikni isaan qabana amma waa lama qofa.Wanni amma arguu dandeenyu waa lama.Masgiida kana (kan zurxuma) ofii ijaaran.Makaniisni (utubaan) isaa afuri. Wayta ijaaranii olkaleessanii silaa geessuu ka'an Alalsuwadiin Araba irraa dhagaa ciqilee torbaatamaa maleeykaan fidanii as kaayan.Ganama lafaa ka'anii SheekHuseeniifi namni biroo argan.

Olkaasanii baaxii irra kaa'uuf yaallanis nidadhaban.SheekHuseenis dhiisaa amma maleeykaan irra keessii jedhaniin. Ergasiyis osoo namuu hinargin maleeykaan irra kaaye.Amma namni achitti ziyaaru nama maleeykaa sana harkaan qabate jechuudha.

Seenaafi hojiileen ShekHuseen hojjetan maali?

Dabalataanis sayidinalaarfiinni sa'a tokkicha qabu. Maqaan sa'a kanaa 'Magar' jedhama.Saani kun mucha saddeet qaba.Kan aannan bahuun .Asaabaan kun hundi sa'a kanaa elmachaatii aannan dhugee kanaan qara'a. Saani kun bakki inni bulu dhooqqoo Dinkuree bakka amma itti Baaroon jedhamtu. Wanni Baaroon zamana sanaa irraa qabee jamaan achitti yaa'uuf sababa saani sun achi bulteefi.Lafti sun gaara turte. Isa jalaa osoo gad laaftuu lafa taate.Saani kun luka tokko asii fudhatu barsonoona ejjete, achiin Fasasa Weebiin sh/ Hamiidii bu'ee bishaan dhugee, Lukawaaleen garagalee Doobbiin deebi'ee waleensoon gadi bu'ee Haloo Hamdii jedhamaa amma Wahabiyyiitu garagalchee, waggaa achi dhaabbatee mar'atu dhagahanii asaabaan deemee fuudhee elmata.

Bakkeewwan seena qabeessi Dirree sheekHuseen Maali fa'i

Keeyriin hanga har'aatti Dinkureetti dalagamaa jiruuf sababa saani kun achitti elmamuuni. Deebi'ii Zamana sana duuba, Aynaaganyee yoo jedhan namni qilee sana se'a.Qileen sun abaarsa sheekanaa Huseeniin baqaqxe.Aynaaganyeen nama. Asaabaa gala, re'ee, horii quufu, dureessa. Sh/Muhaammad Muskayyiinii jedhamaa, qubbaan isaa akkana gadii ammallee gamootu jira.Innillee dureessa. Gaala quufa.Jarri lamaan xaafiifi mishingaa oomishan.Qileen kun hinjiru, re'eefi horii gama san oolan.Gaaf kaan saani

asaabaa elmatu sun du'e.Aynaganyee kanaan asaabaan narraa beela'ee gaalota torbaa naaf liqeen siifan kanafalaa jedhaniin.Achumaan qalanii asaabaa isaanii nyaachisan.Gaafaa kaan Aynaaganyeen jaarsummaa itti ergatee naaf kanfalaa jedheen.Isaan raahmataa Rabbii malee homaa hinqabaan, jalaa dide.

Ammallee niergate jalaa didan .Yeroo sadaffaafillee niergate, amma illee jalaa didan. Gaafa arfeessoo isaanii olka'anii asaabaa salaachisuuf dhaabatan olka'ee harkaan qabee naaf kanfaltu malee hinsalaachiftu jennaanin karaa mirgaatiin maddii isaanii kan jiran Muhaammad Muskayyiingaala torba anatu sitti asrakabaa,liqii anatu irraa kanfalaa gadhiisi haa nuu salaatu jennaanin gadidhiisee deeme.

Godni Aynaaganyee fakkoommii maal qaba?

Ergasii Aynaaganyee waamee mee asdeebi'i jedhaniin. Itti achi deebi'e. Iznii Rabbiitiin qabeenyi kee kun hallayyaatti haalixu, lafti kun hallayyaa ta'ee maqaa keetiin yaa waamamu, qabeenya kanattis hindeebi'in jedhanii abaaran. Gaafa sana qileen tun cite. Innis achii bakka biraatti bade.

Muhaammad Muskayyii illee waamuun at duroomi, horoon tee haa lalistu,namni as gahe si salaanfatu malee hindeebi'in,namni si kadhate haroo haa argatu, haa duroomu jedhanii eebbisan. Har'as namni gamoo Muskayyahiinii deeme milkaa'eetiniin gala.

Gaafa kaan Rabbii akkana na godhe kana galatoonfadha jedhanii guyyoota sagaltamaaf qilee aynaaganyeetti galanii gadi jedhuun dhagaa hammatanii sunuuda taa'anii kadhahan. Rabbii itti lallabee Jibriiliin itti ergee hndaa si guutee sunuuda irraa olka'i jedhaniin; nididan.Gaara Qacamsaree kana hundaa warqii sii godhaa, namni as bule illee itti haa qanani'uu, olka'i jedheen; nididan.Ji'a Hajjiifi Zaaraa jedhaman kana kan muudan alama Islaamaa, Kiristaana karri kee haa guutamtuu olka'i jennaanis nididan.Alama kana ati shaffa'uu (Jannata maqaa keetiin seenuu) hanga gaafa qiyaamaatti siif kennee olka'i jennaan olka'an.

SheekHuseen beelofnaan hargiisa nyaatanii, dheebonnaan soogidda dhuganii daarran lafee uffatanii soda rabbiif jecha jiraatan. Nam cubbuu hangaa ammaatti hinhojjennden fayyummaaa.jijjiiramummaa namootaatiif kan ifaajan nama qulqulluudha.

Moonaan Isaanii kun akkamitti ijaarame?

Moonaan isaanii kun barrii kudha-lama qaba. Wayta masgida kana ijaaruuf deeman odaa amma jiru sanaan bahu. Jaalalloo isaanitti kan hinmul'an neef nimiidhamaniifi.

Moonaa SheekHuseen kanas kan ijaaraan Muhaammad Aliyyii yookiin Muhaammad Tilmaa Tilmoo jedhamuun kan beekamuudha. Naannoo Hararii sanyii Adaree keessaa dhufet ijaare. Yeroo ammaas sanyiin isaa ganda kana keessa jira. Yeroo ayyaana Hajjiifi zaaraalleen gamoo isaanii kan uffisan gosa isaaniiti. Dallawaan Sheek Huseen kunis balbaloota kudha lama qaba

Odeeffannaa B

Odeeffannoo waraabbiin fudhatamee hiikame (Transcription)

Odeeffannaa (Respondent)- Sh/Muhaammad Huseen

Sheek Huseen eenyu? Lammii biyya kamiiti?

Naannuma biyya kanaa ti . Wanti sheeka jedhameefis barsiisaa amantaa Islaamaati.Maqaan isaa kun jecha Arabaatiin “Owuseen” jedhama. Hiikni isaas ‘Tolaa’ jechuudha. Haajaaa itti hinmatanii, namootni kadhatanii, duwaayii godhatanii irraa argatan.’Milkeessoo’ jedhanii waamu.Abbaan sheek Ibraahim, haati isaa immoo Shamsiyyaa, Raahimaa, Juheeryaa, Maakidaa jedhamtee waamamti. Maqaan kun hnduu adda adda. Maqaan abbaan ittiin waamu Shamsiyyaa,kan waahilli ittiin waamu Juheeriyaa, keessummaan ,Musaafirri (karaa deemaan) , miskiinni , ijoolleen , ollaan Raahmaa jedhanii waamu. Muka ibiddaa tokko yoo qabaatte namaa kennitee ofii dhaamaa teessi ; bishaan kubbaayyaa tokko yoo qabaatte ofii dheebottee raahmata (arjooma) namaa gooti. Kanaaf , Raahmaa jedhamte. Maakidaa gaafa Sheek Huseen deessu itti baasan. Sanaan dura ittiin hinwaaman ture . Haatiifi abbaan yeroo sana Afaan Arabaati dubbatan. Abbaan isaalleen barsiisaa amantaa Islaamaa turan. Sheek Huseenuu darasaalee 400 barsiisaa turan keessaa 70 isaanii dhaqqabee ture. Yeroo sana Afaan Arabaa naannoo kanattis nidubbatama ture .Afaan Kanaan walqunnaman.

Yeroo ishiin Sheek Husen dahuuf ciniinsuutti jirtu, Afaan Arabaatiin ‘Makdata Aleeytii’ jedheen abbaan. Ciniinsuun sitti laafee jiraa jechuudha. Ishiinis “Makdeeta aleeyaa”jetteen. Hiikni isaa eeyyee natti qabbanaa’ee jira jechuu ishiiti. Kana irraa ka’ameeti Maakidaa jedhamte.

Bakka itti dhalatan gamoo yookiin qubbaa isaaniitu irra jira. Handhuurri isaaniis asuma awwaalame. Gaafa akiraa deeman(du’anis) achumatti awwaalaman. Asitti dhalachuu isaaniitiif ragaa kan nuuf tahu, manni haadhaafi abbaa asliin as jiraachuu isaati. Odeeffannoon tokko tokko alaa dhufan illee wanti jedhu jira. Garuu isaan asumatti dhalatan. Erga Amantii Islaamaa babal’isaanii Sheek Huseen jedhamanii bal’inaan beekaman. Bakkeen kunis maqaa isaaniitiin moggafame.

Jilli kun akkamitti jalqabame?

Hajjiin yookiin Idil Arafaan dirqama amantaa Islaamaa keessaa isa tokko. Namni danda'ee horii qabaate biyya Makkaa deemee haa salaatu, kan dhaquu hindandeenye Dirree sheekHuseenitti haa salaatu jedhamee heyyamame.kanaaf, Takbiiraan (Waan salaata ittiin godhamu) hinbeekamu ture. 'Alaawahukubar' jedhanii salaatu. Zaaharaan galgalli goobanaa guyyaa dhaloota isaaniiti. Hanga SheekHuseen lubbuun jiranitti ayyaanni Hajjiifi Zaaharaa walitti yeroo 150 (dhibbaafi shantama) kabajame. Kana keessaa Zaaharaan yeroo139 (dhibba tokkoofi soddonii-sagal), Hajjiin yeroo 11 ayyaaneffatame.

Muudni gara Dirree SheekHuseenitti taasifamu kunwaan gurguddoo sadi ofkeessaa qaba. Isaanis:Asitti argamuun salaamata walfuudhuu,waa waliif kennuu,akkasumas waan darbee galateenfatanii waan dhufuuf Rabbiin kadhachuu ofkeessaa qaba.

ODEEFKENNAA C

Sh/Qaadii

Haalli dhaloota Sheekhuseen maal fakkaata?

Sheek Huseen asumatti dhalatan. Abbaan Sheek Ibraahim, haati Maakidaa jedhamti. Umriidhan waggaa 180 dachee kana irra jiraatan. Kana keessaa waggaa torbaatama as, waggaa shantama sakiina (Aanaa Seeruu), waggoota hafan guutuu Itoophiyaafi biyya alaa kanneen akka Baagdaad fa'a deemuun barsiisan.

Hojiin isaanii diinaa barsiisuu, gamoo ijaaruu,haroo qonforuu rakkataaf du'aayii gochuu wkf fa'a.Jalqaba bakka Baallaa jedhamutti gamoo ijaaran.Ergasii darasaalee wajjin ta'uun masjiida zurxum guyyaa tokko kamsa ijaaruun Jimaata itti salaatan.Gamoon guddichi bakka qabarii isaaniiti.Baaroo akkas jedhanii hin faarsan.Wayta isaanii qara'uu malee Baaroon hinjiru.Baaruun faaruudha.Isaan faarsan.Siif Rabbitu tolee ati nuuf toli jechuun kadhatan .Kan asitti ijaarame hundi gamoo hinjedhamu.Warra zamana duraa abbaa jahaa torbaa oliitu gamoo jedhamuun waamama.Fakkeenyaaf,Gamoo Sheek Huseen, Sh/Ibraahim, A/Qaadir, Muskiyyiinii gamoolee jedhamu. Kanneen hafan immoo qubbaalee jedhamuun waamamu.

Gamoofi dallaawa kana eenyutu ijaare?

Sheek Muhaammad Tilmaa tilmooti. Maqaa kanaan beekama. Maqaan isaa Sheek Al;iiyii jedhama>Nama biyya kanaati .Qabriin abbaa isaa Diida'a jiran Adareetti dhalatanii as galan.

Haalli jalqabbii jilaa maal fakkaata?

Kan himan alamni Zamana Sheek Muhaammad mana kana ijaaru diinii(qur’aana) asitti kan barate kun kalqii (hunda) asitti qallaban jedhama. Ji’a jaha jahatti galaa as fidan.kunumti baratameeti ji’a jaha jahaan dhufan’ jedhama.

Faaydaa jilli kun qabu keessaa tokko afaan guddisuudha. Jilli asitti geggeeffamu Afaan Oromootiin raawwata.Namni hindandeennees Baaroo fa’i dhaggeeffatee itti gammada kun akkamitti ta’e jettan?

Afaan Oromootiin waliigalu.Waytuma sana waan isaan ta’aa jedhan ta’u. Kanaaf, sayidalaarifiinaan namiifuu ibsee haala sanaan walii galan jechuudha.

Dabalee VI

Walaloo Baaroo Waraabamee barreeffamatti jijjiirame

Akkasuma jedhanii hindidanii si jalaa
Ati Baale keessaa goobana Dadalaa
Tidaarii keessaniin nama hedduutu shallalaa(2)
Dheeraa namni dheeraan dhaabbatu balbalaa
Kan biraa seetanii hindidinaa najalaa
Assaalaamaleekum Sheek Huseen Abunaa
Kan reebantu jiraa harka namaa buunaa
Jedhanii namni garii gooftaa Anaajinaa
Isini wabiin bari Abbaa keenyaa
Yaabbattan Gadabii kan gaafa jabeenyaa
Maaltu nama baasaa bobaa keessan jala teenyaa
Abba hiyyeessa maraa kan arjoomu qabeenyaa
Boraatii yaabbattanii dhooqqoo Nur Huseen garraanii
Atiyyaanillee isin beektee Asaadaaboo Baalee gallanii
Magganaanyaan isaaniin hojjeta gariinii
Alama kulliiyyuu isaan mariinii
Bahara Guchiin simteen daangaa Gannaalettii
Narraan odeessinaa nama wallaaletti
Torba shukrii goonaa Rabbii ol’aanettii
Isinuu nibeektanii akka kiyya maraa
Abbiyyoo amaanaa nu ilaala adaraa

Isiniif fayyaa argadhee karraa teessan zooraa
Isinuma wajjin haasawee kan qabu garaa
Rakkattoota ilaalaa isin majamaraa
Gaafa hedduu dhoofte gufuun Miila biyyaa
Rabbitu naaf kafalaa dhiiga kiyyaa
Olseenaa mee aarifa waan hunda dandayaa’’
Guyyaa gaafa rakkoo isinitu daawwataa
    Kan baratu, kan nagadu illee
Kan dippiloomaa digrii keessa baratullee
Abbiyyoo kootaa gargaaraa akka irraa hinoollee
Asallaan gadi tarraan nibuuna Naazeriitii
Abbiyyoo nu ilaalaa miqqanyaan nu miitii
Nurraa hinfagaatinii nu laali turiitii
Sidamoon boojitee biyya Gamuu Goofaa
Namni abbiyyee tole gara fedhan oofaa
Jajjabaa leenjiftee maal goota doofaa
Isini keenyaa nu dhaqqabaa dafaa
Gaarri isaan beekke kan Kubbaayyoo Gooraa
Horii tiksitanii kan gaafa gamooraa
Kan deegge bade isiniin guuta mooraa
Gariin isaan malee hintoluu attam goonaa
Irraa hinhafnuu duuba harma isaanii hoonaa
Gabroonni isaanii hindandeessu cooraa
Isin malee hintolu abbiyyoo nugargaaraa
Isiniin ijaaramnee nu dagatinaa adaraa
Gariin isin waamaakadhatee hindhabu isini irraa
Baaburatu daakaa shirikkitee
Booda irratti ilaallaa milikkitee
Isin natty waamnaa natti furee
Isaaniif lubbuun kiyya turee
Assaallamalee kum garoolee
Ruuzaa keessan nyaannaa kan come hoo
Har’allee isinii jecha as oollee hoo
Axira keessan jirraa nun baasinaa alattii

Nu darbaa gaaddisa dhiiraa jalattii
Maal siif tahuu, ariifa maal siif tahuu
Birkaan gallaan kan namuu dheebuu bahuu
Wallootu simuudee gaggaariin namaatii
Jimmaatu simuudee gaggaariin namaatii
Silxeetu simuudee gaggaariin namaatii
Amaaratu simuudee gaggaariin namaati
Maaraqootu simuudee gaggaariin namaatii
Somaaletu simuudee gaggaariin namaatii
Arabatu simuudee gaggaariin namaatii
Faranjiitu simuudee gaggaariin namaatii
Qallaalima seetii qallaaliin namaatii
Bar sunuuda irraayyuu olhinjennee
Kallachatu taargaa qabaa nuhuu beeknee
Kanaaf Rabbi aangoo itti kennee
Dadala irraa Maashoo keessn ifee
Aynaaganyee irraa maashoon keessan ifee
Dinkuree irraa Maashoon keessaniffee
Isaanitu qajeelaan natty dhufee
Kanaaf isin ilaalee isinitti kufee
Diinkureen bareeddee isin bullaaniwoo
Dhibamtuun fayyitee itti tufnaaniwoo
Haajaan teenya taatee isin dhufnaaniwoo
Dhooqqoo teenya koottaa nu biraa
Kufee lafa hingahuu namni dheeraan firaa
Ani isin jala taa'ee lama hintahuu
Abbiyyoo aangoon nama gahuu
Ani eebba keessan malee hinmilkaa'uu

Madda: Ulee Sheek Huseen kan dhooqqoo karraafi Dinkureetti Fulbaana 12, 2008 baasaniifi

Baaroo Kaaseta mana muuziqaatiin bahan irraa kan waraabamee

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon kiyya armaan gaditti kaa'ame,qorannoon kun hojii kiyya ta'uu isaafi kanaan duras yunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaf hindhihaanne ta'uusaa akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhadhee ; wabii keessattis kaa'uu koo nan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____